

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนจากเอกสารต่างๆ เพื่อเป็นแนวทางใน การกำหนดรูปแบบกรอบแนวคิดการวิจัย จำแนกแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องไว้ดังนี้

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

กล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วม เป็นการสร้างโอกาสให้ประชาชนได้ตระหนักถึงปัญหาที่แท้จริงของตน และพัฒนาความสามารถในการพัฒนาชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพของประชาชนและชุมชน โดยส่วนใหญ่กระบวนการมีส่วนร่วมจะเริ่มจากการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวางแผนดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหา การปฏิบัติงาน การร่วมรับผลประโยชน์จากกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งการติดตามการประเมินผลกิจกรรมเหล่านั้น ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวมเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ดังต่อไปนี้

องค์การสหประชาชาติ เน้นว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องมีความหมายครอบคลุม ๓ ประการ คือ

- ๑) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนา
- ๒) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมช่วยเหลือในการปฏิบัติตามโครงการ
- ๓) การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตลอดกระบวนการพัฒนา

ได้กล่าวว่าการมีส่วนร่วมหมายถึงการเปิดโอกาสให้หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน กลุ่มประชาชนหรือประชาชน ได้มีโอกาสร่วมรับรู้ข่าวสาร รับฟังและร่วมแสดงความคิดเห็นในรูปแบบต่างๆต่อการเตรียมการโครงการหรือกิจ กรรมที่จะเกิดขึ้น^๑ ซึ่งสอดคล้องกับสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วม คือ การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ ควบคุมการใช้ การกระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม ซึ่งในการมีส่วนร่วมนั้นประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดวิถีชีวิตของตนอย่างเป็นตัวของตัวเอง^๒

อีกอย่างหนึ่ง ความหมายของการมีส่วนร่วม สามารถแบ่งเป็น ๓ ประการ คือ

^๑ ทวีวงศ์ ศรีบุรี, **สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๐.

^๒ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ , **โครงการจัดทำแผนปฏิบัติการเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่อนุรักษ์**, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ๒๕๓๗), หน้า ๑๗.

๑) อิทธิพลของประชาชนต่อการตัดสินใจนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรร (Allocation) และการใช้ประโยชน์ (Utilization) ของทรัพยากรเพื่อการผลิต

๒) เกี่ยวข้องกับความจำเป็นที่การเข้าร่วมของประชาชนในการวางแผน และ ดำเนินการ กิจกรรมต่างๆ จะสร้างโอกาสด้านสังคม เศรษฐกิจ เพื่อยกระดับรายได้และการจ้าง แรงงานและเพิ่ม การกินดีอยู่ดี

๓) การมีส่วนร่วมที่สนองต่อสิ่งที่จะเข้าถึงซึ่งการปรับปรุงให้คนจนได้รับ ประโยชน์เพื่อการ ผลิตหลักๆ การบริการ และสิ่งอำนวยความสะดวกสาธารณะด้วย ฉะนั้น การมีส่วนร่วมทางการเมือง จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้านเศรษฐกิจและ สังคม การมีส่วนร่วมทางการเมือง นำมาซึ่งการกระจายอำนาจทางการบริหาร และทรัพยากรไปสู่ ระดับท้องถิ่น เพื่อเป็นข้อยืนยันว่าการ ตัดสินใจของประชาชนจะมีได้และได้รับการปฏิบัติตาม ความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง

อาจกล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วมมี ๒ ลักษณะ คือ

๑) การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหาการวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้อง กับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

๒) การมีส่วนร่วมทางการเมือง แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชน หรือชุมชน พัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการเพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการ กระจายทรัพยากรของชุมชนอันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถ แสดงออกซึ่งความสามารถของตน และได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

(๒) การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมี บทบาทหลักโดยการกระจายอำนาจในการวางแผน จากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมี ลักษณะเป็นเอกเทศ ให้มีอำนาจทางการเมือง การบริหาร มีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรอยู่ ในมาตรฐานเดียวกันโดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจในการ พัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง^๓ จำเป็นที่หาแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับรูปธรรม หมายถึง การที่ชาวบ้านได้ให้แรงงาน เวลา และวัสดุในการพัฒนา ชุมชน ส่วนความหมายในระดับนามธรรมนั้น คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเรื่องของการขึ้นำ ตนเอง มโนภาพแห่งตน ความมีอิสระในการกำหนดวิถีแห่งตน และความรู้สึกร่วมกัน รับผิดชอบต่อ

^๓ ปาริชาติ วลัยเสถียร, กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา , (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๘-๑๓๙.

ส่วนรวม^๔ ชุมชนต้องให้ความเห็นว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่มการพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบถึงตัวประชาชนเอง การที่สามารถทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทเพื่อแก้ไขปัญหาและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนที่ดีขึ้นได้นั้น ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องยอมรับปรัชญาการพัฒนาชุมชนที่ว่า มนุษย์ทุกคนต่างมีความปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุขได้รับปฏิบัติอย่างเป็นธรรม และเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น พร้อมทั้งจะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมของชุมชน ขณะเดียวกันต้องยอมรับความจริงที่ว่ามนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้ถ้ามีโอกาสและได้รับการชี้แนะที่ถูกต้อง^๕ ผลของการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมของชาวชนบทว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย และยังเป็นการปูพื้นฐานที่มั่นคงสำหรับวิวัฒนาการไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นได้ในบั้นปลาย และได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าเริ่มจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่แต่ละคนมีผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องและสนใจเป็นเรื่องราวไปอย่างเช่นในเรื่องการสร้างแหล่งเก็บกักน้ำฝน การศึกษาการสาธารณสุข เป็นต้น ข้อสำคัญกิจกรรมเหล่านี้ต้องสัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของชาวบ้าน^๖ การพัฒนาแนวใหม่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน เพราะในการพัฒนาใดๆ จะมีผู้ที่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนา โดยเฉพาะเจ้าของโครงการ ในขณะเดียวกันก็มีผู้ได้รับความเสียหายหรือได้รับผลกระทบจากโครงการ ทั้งในระหว่างการก่อสร้างโครงการหรือระหว่างดำเนินการอยู่ ทำอย่างไรผู้เสียหายเหล่านี้จะถูกหรือเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของโครงการ เป็นผู้ที่โครงการจะต้องชดเชยประโยชน์ที่ตนเองได้จากโครงการ ให้ผู้ที่ได้รับความทุกข์จากโครงการให้อยู่อย่างมีความสุข และได้รับประโยชน์จากโครงการเช่นเดียวกันดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อสร้างความเป็นธรรม เป็นการกระจายความสุขของคนในสังคมร่วมกัน ทุกคนในสังคมร่วมกันรับผิดชอบในสิ่งที่ตนเองกระทำลงไปร่วมกัน มีความเสมอภาคในการอยู่ร่วมกันในสังคม ให้ความเป็นประชาธิปไตยเป็นพื้นฐานสำคัญของการอยู่ร่วมกันต้องละเลิกการมีความคิดแบบราชาการศักดินาเป็นนายประชาชนสิ่งอะไรก็ตามต้องทำตาม และเห็นประชาชนทั่วไปเป็นข้าของรัฐให้หมดสิ้นไป^๗ การที่ประชาชนจะเข้ามามีบทบาทในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไข และร่วมมีผลประโยชน์ดังที่กล่าวมานั้น ขึ้นอยู่กับลักษณะของกลยุทธ์การพัฒนาที่เห็นความสำคัญของประชาชนในระดับรากหญ้าโดย

^๔ อุ๋นตา นพคุณ, การมีส่วนร่วมของประชาชนในขบวนการพัฒนา , (กรุงเทพมหานคร: สารมวลชน, ๒๕๒๘), หน้า ๑๑๙.

^๕ ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร: ไทยอนุเคราะห์ไทย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๐.

^๖ เสน่ห์ จามริก, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน (กรุงเทพมหานคร โอเดียนสโตร์ ๒๕๒๓), หน้า ๔๓.

^๗ ประสาน ตั้งสิกบุตร , การจัดการทรัพยากรมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม , (บัณฑิตศึกษาสถาน : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๒), หน้า ๗๙.

คำนึงถึงหลักเกณฑ์ประกอบ ทั้งด้านการกระจายอำนาจการวางแผนจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่น และการกำหนดแนวทางการพัฒนาจากล่างขึ้นบน การมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถทำได้ ๔ ลักษณะ คือ

- ๑) เป็นผู้มืบทบาทสำคัญในการกำหนดว่าอะไรคือความจำเป็นพื้นฐานของชุมชน
- ๒) เป็นผู้ระดมทรัพยากรต่างๆเพื่อตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐาน
- ๓) เป็นผู้มืบทบาทในการปรับปรุงวิธีการกระจายสินค้าและบริการให้สมบูรณ์ขึ้น
- ๔) เป็นผู้ได้รับความพึงพอใจและเกิดแรงจูงใจที่จะสร้างกระบวนการพัฒนาอย่าง

ต่อเนื่อง^๘ ซึ่งมีความสอดคล้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ๗ ประการ^๙ ดังนี้ การมีส่วนร่วมแบบอยู่เฉยๆ (Passive Participation) administration ประชาชนจะได้รับการบอกกล่าวในสิ่งที่เกิดขึ้น จะเป็นการประกาศฝ่ายเดียวโดยฝ่ายบริหารหรือผู้จัดการโครงการโดยไม่ต้องมีการฟังการตอบสนองของประชาชนใดๆทั้งสิ้น การมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล (Participation in Information Giving) ข้อมูลถูกนำใช้ร่วมกันกับผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก การมีส่วนร่วมของประชาชนคือการตอบคำถามจากผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิจัยโดยใช้แบบสอบถามหรือการสำรวจ ประชาชนไม่ได้มีโอกาสที่จะมีอิทธิพลต่อวิธีการหรือผลลัพธ์ที่เป็นผลการวิจัยที่ใช้ร่วมกันไม่ได้มีการตรวจสอบความถูกต้อง การมีส่วนร่วมแบบปรึกษาหารือ (Participation by Consultation) การมีส่วนร่วมของประชาชนโดยเริ่มจากการปรึกษาและรับฟังทัศนะจากตัวแทนภายนอก ซึ่งตัวแทนภายนอกเหล่านี้จะกำหนดปัญหาและทางออก พร้อมการแก้ไขเปลี่ยนแปลงข้อมูลเหล่านี้ในแง่ของการตอบสนองความต้องการของประชาชน การมีส่วนร่วมเพื่อผลประโยชน์สิ่งของ (Participation for Material Incentives) ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการให้ทรัพยากร เช่น แรงงาน ในทางกลับกัน อาหาร เงินสดหรืออื่นๆ ก็เป็นสิ่งจูงใจในการมีส่วนร่วม มันเป็นเรื่องธรรมดาที่มักจะพบเห็นการมีส่วนร่วมแบบนี้ และประชาชนจะไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรม หากสิ้นสุดแรงจูงใจหน้าที่การมีส่วนร่วม (Functional Participation) ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการสร้างกลุ่มเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ล่วงหน้าที่เกี่ยวข้องกับโครงการซึ่งจะเกี่ยวข้องกับการพัฒนาหรือการสนับสนุนขององค์กรทางสังคมภายนอก การมีส่วนร่วมดังกล่าวไม่ได้มีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นในช่วงแรกของกรอบโครงการหรือการวางแผน แต่หลังจากที่การตัดสินใจที่สำคัญได้รับการปฏิบัติ สถาบันเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะขึ้นอยู่กับองค์กรภายนอกและอำนวยความสะดวก แต่มันอาจเป็นการพึ่งพาตนเองการมีส่วนร่วมแบบปฏิสัมพันธ์ (Interactive Participation) ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ร่วมกันซึ่งนำไปสู่แผนปฏิบัติการและการก่อตัวของสถาบันท้องถิ่นใหม่หรือการสร้างคามเข้มแข็งของการดำรงอยู่ด้วยตนเอง มันมีแนวโน้มที่จะเกี่ยวข้องกับวิธีการแบบสหวิทยาการที่ต้องการหลายมุมมองและใช้ประโยชน์จากกระบวนการเรียนรู้ระบบและโครงสร้าง กลุ่มเหล่านี้ใช้ควบคุมการตัดสินใจของท้องถิ่นและเพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบำรุงรักษาโครงสร้างหรือการปฏิบัติสถาบันการมีส่วนร่วม (Institutionalized Participations) การมีส่วนร่วมในทาง

^๘ ปกรณ์ ปริยากร, การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา , (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารกรพิมพ์), หน้า ๖๕-๖๖.

^๙ Helene Heyd and Andreas Neef, International Food Policy Research Institute 2033 K Street, N.W. Washington, D.C. 2006 (U.S.A. December 2004).

ทฤษฎีและการปฏิบัติจะรวมอยู่ในกรอบทางการเมืองและทางกฎหมายของประเทศ และประชากรมีอำนาจในการตัดสินใจ การให้คำปรึกษาและการตัดสินใจร่วมกันจำเป็นสำหรับการดำเนินโครงการ

ขนิษฐา ศรีนนท์ ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมจะมีความสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการในการบริหารขององค์กร เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนแรก คือ การวางแผนไปจนถึงขั้นตอนสุดท้าย คือ การติดตามและประเมินผล การมีส่วนร่วมที่จะประสบความสำเร็จได้นั้นต้องประกอบด้วยปัจจัย เงื่อนไขและความพร้อมเพียงในการมีส่วนร่วม เช่น การมีอิสระในการมีส่วนร่วม มีความสามารถและมีความเต็มใจในการมีส่วนร่วม การมีเวลาเข้ามามีส่วนร่วมโดยไม่กระทบต่อหน้าที่การงาน และไม่เสียค่าใช้จ่าย มีความรู้ความเข้าใจในการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนา และมีการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น เป็นต้น การมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่ขั้นตอนแรกคือการวางแผนมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งเพราะจะส่งผลให้กระบวนการบริหารเป็นไปอย่างถูกต้องตรงตามความต้องการที่แท้จริงและเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพราะหากว่า ประชาชนไม่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนแล้วการบริหารงานอาจไร้ทิศทาง และไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ อาจทำให้สูญเสียทรัพยากรในการบริหารอย่างไร้ประโยชน์ เนื่องจากการดำเนินการนั้นมิได้เป็นการแก้ไขปัญหาที่ตรงกับความต้องการที่แท้จริงของประชาชน^{๑๐}

เดย์ (Dye) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง กิจกรรมที่ประชาชนพยายามมีอิทธิพลต่อนโยบายสาธารณะ หรือ หมายถึง การกระทำโดยตัวปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มต่างๆ ได้มีการพยายามกดดันต่อชนชั้นนำ หรือ กลุ่มบุคคลเล็กๆ ที่สนใจในกิจกรรมสาธารณะ เช่น การเขียนจดหมายถึงสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร การมีส่วนร่วมกันในการจัดการและการช่วยเหลือทางการเงินแก่ผู้สมัคร การวิ่งเต้นกับสำนักงานราชการ การมีส่วนร่วมในการเดินขบวนแสดงความคิดเห็นทางการเมือง หรือแสดงพลังทางการเมือง การประท้วง การร่วมประชุมทางการเมือง การร่วมฟังปาฐกถาทางการเมือง และการระดมพล^{๑๑}

ลิสก์ (Lisk) ได้อธิบายถึงการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าไปร่วมอย่างจริงจังในกระบวนการดำเนินการตัดสินใจทุกระดับ ทุกรูปแบบในแต่ละกิจกรรม ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของกระบวนการวางแผนซึ่งมีการกำหนดรูปแบบการทำงาน กำหนดแนวคิดการมีส่วนร่วมที่มีความสัมพันธ์กับการเข้าร่วมของมวลชนอย่างกว้างขวางในการเลือก การบริหาร การประเมินผลของแผนงานแต่ละโครงการที่จะนำมาซึ่งการยกระดับความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น^{๑๒}

มณีรัตน์ นุตเจริญ ได้กล่าวถึงคำว่า การมีส่วนร่วมนั้น ตามพจนานุกรมอังกฤษฉบับออกฟอร์ด ได้ให้คำนิยามไว้ว่า เป็นการมีส่วนร่วม ในการกระทำบางอย่างหรือบางเรื่อง คำว่า การมีส่วนร่วมโดยมากมักจะใช้ในความหมายตรงกันข้ามกับคำว่า การเมินเฉย ฉะนั้น คำว่ามีส่วนร่วมตาม

^{๑๐} ขนิษฐา ศรีนนท์ , “การมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนต่อการวางแผนพัฒนา” , **ปริญญา มหบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๒).

^{๑๑} T.R. Dye, *Politics in America*, 3rd ed., (New Jersey: Prentice-Hall. 1999), p. 236.

^{๑๒} Lisk Franklyn, *Popular Participation in Planning for Basic Needs: Concepts, Methods and Practices*, (Hants, Gower, 1985), p. 15.

ความหมายข้างต้น จึงหมายถึงการที่บุคคลกระทำการในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือในประเด็นที่บุคคลนั้นสนใจ ไม่ว่าเขาจะได้ปฏิบัติการเพื่อแสดงถึงความสนใจอย่างจริงจัง หรือไม่ก็ตาม และไม่จำเป็นที่บุคคลนั้นจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้นโดยตรงก็ได้ แต่การมี ทัศนคติ ความคิดเห็น ความสนใจ ห่วงใย ก็เพียงพอแล้วที่จะเรียกว่าเป็นการมีส่วนร่วม^{๑๓}

กฤษณะชัย ลัมบุญแดง ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม คือ กระบวนการที่ให้ประชาชน ไม่ว่าจะเป็นส่วนบุคคล หรือกลุ่มต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมในการดำเนินงานตั้งแต่ขั้นตอน การร่วมกันคิด การวางแผน การลงมือปฏิบัติงาน การแบ่งปันผลประโยชน์ การร่วมกันติดตามผล และการประเมินผลการดำเนินงานในกิจกรรมนั้นๆ^{๑๔}

ถนอม ม่วงกลม ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึง การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาค้นคว้าปัญหา สาเหตุของปัญหา ความต้องการของประชาชน ร่วมตัดสินใจในการเลือกทางเลือกเพื่อแก้ปัญหา ร่วมปฏิบัติงาน ร่วมรับผิดชอบในผลที่เกิดขึ้นในการดำเนินงาน การพัฒนาและร่วมในการประเมินผลด้วย^{๑๕}

สุรเดช มาสินทรัพย์ ได้ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง กระบวนการที่ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา การร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และการแก้ปัญหาร่วมกันด้วยความคิดสร้างสรรค์ร่วมกับวิทยาการที่เหมาะสม ตลอดจนสนับสนุนติดตามผล การปฏิบัติงานขององค์กรเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง^{๑๖}

มิดเกลย์ ฮาร์ดิมาน และนารีน (Midgley, Hardiman and Narine) ได้ให้ความหมายของการปฏิบัติการของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง ความเชื่อมั่นในตนเอง ความมีอิสระในตนเอง และการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยโครงการนั้นจะประสบความสำเร็จเมื่อชุมชนเป็นผู้กำหนดความต้องการ และใช้ประโยชน์จากโครงการนั้นอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเมื่อบุคคลภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้องได้ ถอนตัวออกไปแล้วโครงการนั้นๆ ก็ยังดำรงอยู่ต่อไป^{๑๗}

^{๑๓} มณีรัตน์ นุตเจริญ, “การมีส่วนร่วมของตัวแทนประชาชนในการจัดซื้อจัดจ้างขององค์การบริหารส่วนตำบล ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดอ่างทอง”, **การค้นคว้าอิสระ ปริญญาโทบริหารธุรกิจ**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย ปทุมธานี, ๒๕๕๐).

^{๑๔} กฤษณะชัย ลัมบุญแดง, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการควบคุมอาชญากรรมด้านยาเสพติดและการพนันในจังหวัดชลบุรี”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๕).

^{๑๕} ถนอม ม่วงกลม, “การประเมินประสิทธิภาพการดำเนินงานขององค์การบริหารส่วนตำบล: ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบลคอกกระบือ อำเภอเมืองสมุทรสาคร จังหวัดสมุทรสาคร” , **ภาคินพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ**, (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๓).

^{๑๖} สุรเดช มาสินทรัพย์, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานตำรวจชุมชนสัมพันธ์ของสถานีตำรวจภูธร อำเภอนาหวี จังหวัดสงขลา” , **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต** , (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยทักษิณ , ๒๕๔๕).

^{๑๗} J.A. Midgley, M. Hardiman and D. Narine, **Community Participation, Social Development and The State**, (New York: Methuen, 1986), p. 27.

โคเฮน และอัพฮอฟ (Cohen and Uphoff) ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมออกเป็น ๔ ขั้นตอน^{๑๘} ดังนี้

๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ซึ่งอาจเป็นการตัดสินใจตั้งแต่ระยะเริ่มแรก การตัดสินใจในช่วงของกิจกรรมและการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม

๒) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (Implementation) ซึ่งอาจเป็นไปในรูปของการเข้าร่วม โดยการให้การสนับสนุนด้านทรัพยากร การเข้าร่วมในการบริหารและการร่วมมือ รวมทั้งการเข้าร่วมในการร่วมแรงร่วมใจ

๓) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุทางสังคม และโดยส่วนตัว

๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) ซึ่งนับเป็นการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป

สนิธ สุทนต์ ได้กล่าวว่า ลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละระดับแบ่งออกเป็นลักษณะ ๔ ระดับ^{๑๙} ได้แก่

๑) การมีส่วนร่วมระดับปัจเจกบุคคล คือ การร่วมพิจารณา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจร่วมปฏิบัติ ร่วมประเมินผล ในการแก้ไขปัญหาของตัวเอง

๒) การมีส่วนร่วมระดับกลุ่ม หรือชุมชน คือ ร่วมคิดริเริ่มในสิ่งใหม่ ร่วมทำสิ่งที่ต้องการร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติกิจกรรม ร่วมวิเคราะห์วินิจฉัยแก้ไขปัญหา ร่วมประเมินผลข้อดีข้อเสีย ร่วมรับผลประโยชน์ ทั้งที่เป็นส่วนรวมและส่วนตน

๓) การมีส่วนร่วมระดับการพัฒนาชุมชน เป็นการพัฒนายึดศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา และสร้างสรรค์สิ่งที่คนในชุมชนต้องการเป็นการพัฒนาชุมชนเพื่อชุมชน

๔) การมีส่วนร่วมระดับนโยบายสังคม ร่วมเรียกร้อง ร่วมผลักดัน ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมเสนอแนะ ในการกำหนดนโยบายตามที่ตนเองต้องการให้มี หรือให้เป็นไปตามที่คาดหวังเอาไว้ทั้งรูปแบบ วิธีการปฏิบัติ ขั้นตอน กระบวนการต่างๆ เพื่อตอบสนองตามความต้องการที่แท้จริงของตน หรือของกลุ่ม ชุมชน สังคมที่ตนอาศัยอยู่

อคิน รพีพัฒน์ ได้กล่าวถึงทฤษฎีที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมนั้นว่า มี ๕ ทฤษฎี โดยสรุปไว้ดังต่อไปนี้

^{๑๘} J.M. Cohen and N.T. Uphoff, "Participation's Place in Rural Development: Seeking Clarity through Specificity", World Development, 8 (3), (1980), p. 223. อ้างถึงใน สัมฤทธิ์ ต่อสติ, "การมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินงานของสถานบริการสาธารณสุขเขตเมือง กรณีศึกษา: ศูนย์แพทย์ชุมชนเมืองพระนครศรีอยุธยา", วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารสาธารณสุข, (นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒).

^{๑๙} สนิธ สุทนต์, "การมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนสำหรับการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ในเขตพื้นที่ฝั่งธนบุรี", วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔).

๑) ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion) มาสโลว์ (Maslow) กล่าวว่า การเกลี้ยกล่อม หมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียน เพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือ และการกระทำให้การเกลี้ยกล่อม มีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการปฏิบัติงาน และถ้าจะทำให้เกิดผลดีผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อม โดยเฉพาะในเรื่องความต้องการของคนตามหลักทฤษฎีของ มาสโลว์ (Maslow) ที่เรียกว่า ลำดับขั้นความต้องการ (Hierarchy of Needs) คือ ความต้องการของคนจะเป็นไปตามลำดับจากน้อยไปมาก มีทั้งหมด ๕ ระดับ ดังนี้

๑.๑) ความต้องการทางด้านสรีรวิทยา (Physiological Needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (Survival Need) ได้แก่ ความต้องการทางด้านอาหาร ยา เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และความต้องการทางเพศ

๑.๒) ความต้องการความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต (Safety and Security Needs) ได้แก่ ความต้องการที่อยู่อาศัยอย่างมีความปลอดภัยจากการถูกทำร้ายร่างกาย หรือถูกขโมยทรัพย์สิน หรือความมั่นคงในการทำงาน และการมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงในสังคม

๑.๓) ความต้องการทางด้านสังคม (Social Needs) ได้แก่ ความต้องการความรัก ความต้องการที่จะให้สังคมยอมรับว่า ตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

๑.๔) ความต้องการที่จะมีเกียรติยศชื่อเสียง (Self-Esteem Needs) ได้แก่ ความภาคภูมิใจ ความต้องการดีเด่นในเรื่องหนึ่งที่จะได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น ความต้องการด้านนี้เป็นความต้องการระดับสูงที่เกี่ยวกับความมั่นใจในตัวเอง ในเรื่องความสามารถ และความสำคัญของบุคคล

๑.๕) ความต้องการความสำเร็จแห่งตน (Self-Actualization Needs) เป็นความต้องการในระบบสูงสุดที่อยากจะทำให้เกิดความสำเร็จในทุกสิ่งทุกอย่างตามความนึกคิดของตนเองเพื่อจะพัฒนาตนเองให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ความต้องการนี้ จึงเป็นความต้องการพิเศษของบุคคลที่จะพยายามผลักดันชีวิตของตนเองให้เป็นแนวทางที่ดีที่สุด

๒) ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ (National Morale) คนเรามีความต้องการทางกายและใจ ถ้าคนมีขวัญดีพอ ผลของการทำงานจะสูงตามไปด้วย แต่ถ้าขวัญไม่ดี ผลงานก็ต่ำไปด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากว่า ขวัญเป็นสถานการณ์ทางจิตใจที่แสดงออกในรูปพฤติกรรมต่างๆ นั้นเองการจะสร้างขวัญให้ดี ต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอาไรต์เอาเปรียบ การให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น และเมื่อใดก็ตาม ถ้าคนทำงานมีขวัญดี จะเกิดสำนึกในความรับผิดชอบ อันจะเกิดผลดีแก่หน่วยงานทั้งในส่วนที่เป็นขวัญส่วนบุคคล และขวัญของกลุ่ม ดังนั้น จะเป็นไปได้ว่า ขวัญของคนเรา โดยเฉพาะคนมีขวัญที่ดีย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้เช่นกัน

๓) ทฤษฎีสร้างความรู้รักชาตินิยม (Nationalism) ปัจจัยประการหนึ่งที่น่าสู่การมีส่วนร่วม คือ การสร้างความรู้รักชาตินิยมให้เกิดขึ้น หมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวของตัวเองที่จะอุทิศหรือเน้นค่านิยมเรื่องผลประโยชน์ส่วนรวมของชาติ มีความพอใจในชาติของตัวเอง พอใจเกียรติภูมิจงรักภักดีผูกพันต่อท้องถิ่น

๔) ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership) การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้ เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการร่วม

กลุ่มคน จูงใจไปยังเป้าประสงค์ โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดี เรียกว่า ผู้นำปฏิฐาน (Positive Leader) ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (Dynamic Leader) และผู้นำไม่มีกิจ ไม่มีผลงาน สร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนิเสธ (Negative Leader) ผลของการให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดีย่อมจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยดีนั่นเอง

๕) ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administration and Method) การใช้ระบบบริหารในการระดมความร่วมมือ เป็นวิธีหนึ่งที่ยากเพราะใช้กฎหมาย ระเบียบ แบบแผนเป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่อย่างไรก็ตาม ผลของความร่วมมือยังไม่มีระบบใดดีที่สุดในเรื่องการบริหาร เพราะธรรมชาติของคน ถ้าทำงานตามความสมัครใจอย่างตั้งใจ ไม่มีใครบังคับ ก็ทำงานด้วยความรัก แต่ถ้าไม่ควบคุมเลยก็ไม่เป็นไปตามนโยบายและความจำเป็นของรัฐ เพราะการใช้ระบบบริหาร เป็นการให้ปฏิบัติตามนโยบายเพื่อให้บรรลุเป้าหมายเพิ่มความคาดหวังผลประโยชน์^{๒๐} การมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินโครงการหรือแผนงาน ต่างๆ ทั้งของภาครัฐและภาคเอกชน ในอันที่จะช่วยให้โครงการหรือแผนงานเหล่านั้น ประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ แต่เนื่องจากชุมชนต่างๆ มีลักษณะทางด้านกายภาพและ ด้านสภาพแวดล้อมอื่นๆ ที่แตกต่างกัน จึงทำให้เกิดทฤษฎีที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการ พัฒนาที่แตกต่างกันออกไปตามความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชนต่างๆ เหล่านั้น ทฤษฎีที่ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา จึงมีเนื้อหาแตกต่างกัน^{๒๑} มีดังนี้

ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชนมีเนื้อหาแตกต่างกันดังนี้^{๒๒}

๑) ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion Theory) กล่าวถึงการใช้ คำพูด หรือการเขียนเพื่อให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำโดยใช้หลักพฤติกรรมของมนุษย์ การเกลี้ยกล่อมต้องอาศัยชนส่วนใหญ่ และใช้เวลามาก ในการเกลี้ยกล่อมต้องอาศัยพฤติกรรม สัญชาตญาณ การศึกษาอบรมและความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมรอบตัว การเกลี้ยกล่อมจะให้ ผลดีต้องสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อมให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ให้เกิดศรัทธาตรงกับ

๒) ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของชนในชาติ (National Morale Theory) กล่าวถึง การสร้างกำลังใจหรือการสร้างขวัญขึ้นมาเพื่อให้เกิดกำลังใจในการทำงานในการฝ่าฟัน อุปสรรคต่างๆ คนที่มีขวัญในการทำงานดีจะเกิดความรู้สึกรับผิดชอบต่อส่วนรวมมากกว่าคนที่ ไม่มีขวัญและกำลังใจ เมื่อคนมีสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม ก็จะทำให้เขามีความคิดที่จะเข้าไป มีส่วนร่วมกับสังคมในด้านต่างๆ เพื่อที่จะพิทักษ์รักษาทรัพย์สินสมบัติของส่วนรวมเอาไว้

^{๒๐} อคิน รพีพัฒน์, การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย , กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภณการพิมพ์ , ๒๕๒๗), หน้า ๗-๘, อ้างถึงใน ยุพาพร รูปงาม , “การมีส่วนร่วมของข้าราชการสำนักงบประมาณในการปฏิรูประบบราชการ” , ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต , (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๕).

^{๒๑} นิรันดร์ จงวุฒิเวทย์, กลวิธีแนวทางและวิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา , (กรุงเทพมหานคร: โสภณการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๕๖.

^{๒๒} ไกรสร เพ็ญกุล และคณะ, “ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ” , (รายงานวิจัยกรมทรัพยากรน้ำ: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๕๑) (อัครา).

๓) ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership Theory) ทฤษฎีนี้กล่าวถึงการจูงใจให้คนทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน คนหมู่มาจำเป็นจะต้องมีผู้นำที่มีความสามารถในการตัดสินใจ รู้จักประนีประนอม รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และอดทนต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ ผู้นำช่วยให้เกิดความร่วมมือในการปฏิบัติงานกันอย่างมีขวัญและกำลังใจ ทำให้คนหมู่มาเข้ามามีส่วนร่วมคิดร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ การสร้างผู้นำจึงเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างหนึ่ง เพราะผู้นำที่ดี สามารถจูงใจให้คนคล้อยตาม และเต็มใจที่จะให้ความร่วมมือด้วยดี

๔) ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administrative System and Method Theory) กล่าวว่า การใช้ระบบการบริหารเป็นวิธีการในการระดมความร่วมมือที่ง่ายที่สุด เพราะใช้กฎหมายระเบียบแบบแผนในการดำเนินการ แต่ผลของการร่วมมือยังไม่มีระบบดีที่สุดในระบบการบริหารแบบกระจายอำนาจ ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของแนวการพัฒนาที่มุ่งให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายในการตัดสินใจ การประเมินผลโครงการและอื่นๆ ไม่ว่าประชาชนจะเข้าร่วมโดยตรงหรือเข้าร่วมโดยอ้อม ผ่านผู้แทนหรือไม่ก็ตาม

๕) ทฤษฎีแรงจูงใจ (Theory of Human Motivation) มาสโลว์ ได้อธิบายว่า การที่จะจูงใจคนนั้น จะต้องรู้ความต้องการตามลำดับขั้นของคน และการปฏิบัติการเพื่อสนองตอบความต้องการเหล่านั้น มาสโลว์ แบ่งลำดับความต้องการของคนออกเป็น ๕ ระดับ โดยเรียงลำดับความสำคัญ ดังนี้^{๒๓}

- (๑) ความต้องการทางกายหรือทางสรีระวิทยา (Physiological Needs)
- (๒) ความต้องการความปลอดภัย (Safety Needs)
- (๓) ความต้องการทางสังคม (Social Needs)
- (๔) ความต้องการเกียรติยศหรือชื่อเสียงและการยกย่อง (Esteem Needs)
- (๕) ความต้องการที่จะประสบความสำเร็จในตนเอง หรือแสดงความสามารถให้ประจักษ์ในตนเอง (Self-Actualization Needs)

^{๒๓} จำนง ไพโรจน์, นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โสภณการพิมพ์, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๔.

แผนภาพที่ ๒.๑ แสดงภาพประกอบทฤษฎีแรงจูงใจ

ที่มา : A.H. Maslow, Motivation and Personality, (New York: Harper & Row Publishing, 1954), p. 154.

ลำดับความต้องการทั้ง ๕ ชั้น สามารถอธิบายได้ ดังนี้

๑) ความต้องการทางกาย (Physiological Needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐาน (Basic Needs) ของมนุษย์ เป็นความต้องการที่เกี่ยวกับปัจจัยในการดำรงชีวิต เช่น อาหาร น้ำ อากาศ ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค

๒) ความต้องการความมั่นคงและปลอดภัย (Safety Needs) เมื่อความต้องการทางร่างกายได้รับการบำบัดแล้วความต้องการของคนไม่ได้หยุดอยู่เพียงเท่านั้น ความต้องการมีสุขภาพดี ความปลอดภัยจากอันตราย ตลอดจนความมั่นคงในอาชีพ การงาน เป็นจุดสูงสุดของความปรารถนาอย่างหนึ่งของเรา เป็นความต้องการที่มีความต่อเนื่องจากความต้องการทางร่างกาย คนเราย่อมมีความต้องการตรงกันในเรื่องนี้เสมอ โดยไม่จำกัดเวลาและสถานที่

๓) ความต้องการทางสังคม (Social Needs) คือ ความต้องการที่จะอยู่ร่วมกับบุคคลอื่น รวมทั้งมีสถานภาพทางสังคมสูงขึ้น นอกจากนี้ยังต้องการความรัก ความเอาใจใส่จากคนรอบข้างด้วย บุคคลจึงมีพฤติกรรมต่างๆ เพื่อเรียกร้องความต้องการทางสังคม รวมทั้งการเข้าไปมีส่วนร่วมกับการกิจกรรมต่างๆ ทางสังคม เพื่อจะได้เป็นที่ยอมรับนับถือจากบุคคลอื่นเพิ่มขึ้น เป็นต้น

๔) ความต้องการมีเกียรติ ชื่อเสียง และการยกย่องนับถือ (Esteem Needs) เป็น ความต้องการที่จะให้คนอื่นยอมรับว่าเป็นคนสำคัญ มีชื่อเสียง มีเกียรติเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปทั้ง ใกล้และ

ไกล จึงเป็นแรงกระตุ้นให้คนเข้าไปมีส่วนร่วมกับกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นของส่วนรวม ด้วยความตั้งใจ อุทิศทั้งแรงกาย แรงใจ และทรัพย์สิน เพื่อให้งานบรรลุผลสำเร็จ และตนจะได้รับ การยกย่อง นับถือ จากบุคคลอื่น จากผลสำเร็จของงานนั้นๆ เป็นต้น

๕) ความต้องการที่จะประสบความสำเร็จในตนเอง (Self Actualization) เป็นความต้องการขั้นสูงสุดของมนุษย์ ซึ่งจะเกิดเมื่อความต้องการขั้นต่ำได้รับการตอบสนองเป็นที่ พอใจแล้ว ทฤษฎีต่างๆ เหล่านี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับงานด้านการบริหารจัดการ ทรัพยากรน้ำได้ แต่จะต้องเลือกใช้ทฤษฎีให้มีความเหมาะสมกับสถานการณ์หรือตามสมควรกับ กรณีที่ศึกษาวิจัย และถูกต้องกับสภาพภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อมของสังคม

ลักษณะของการมีส่วนร่วม องค์ประกอบของการมีส่วนร่วมประกอบด้วย กิจกรรมใหญ่ๆ ๔ ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม ตามโครงการ การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล โครงการ ซึ่งสามารถอธิบายและขยายความได้ดังต่อไปนี้^{๒๔}

๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Participation in Decision-making) หมายถึง เป็นขั้นเริ่มต้นของการมีส่วนร่วม ทั้งนี้จะต้องกำหนดระดับของการมีส่วนร่วม กำหนดวิธีการเข้ามา มีส่วนร่วม กำหนดตัวบุคคลที่จะเข้ามามีส่วนร่วม และกำหนดกิจกรรมที่จะดำเนินการ ซึ่งในขั้นนี้ เป็นการร่วมตัดสินใจหรือกำหนดรายละเอียดที่จะดำเนินโครงการ อาจจะเป็นการตัดสินใจโดย คณะกรรมการของกลุ่มหรือชุมชน

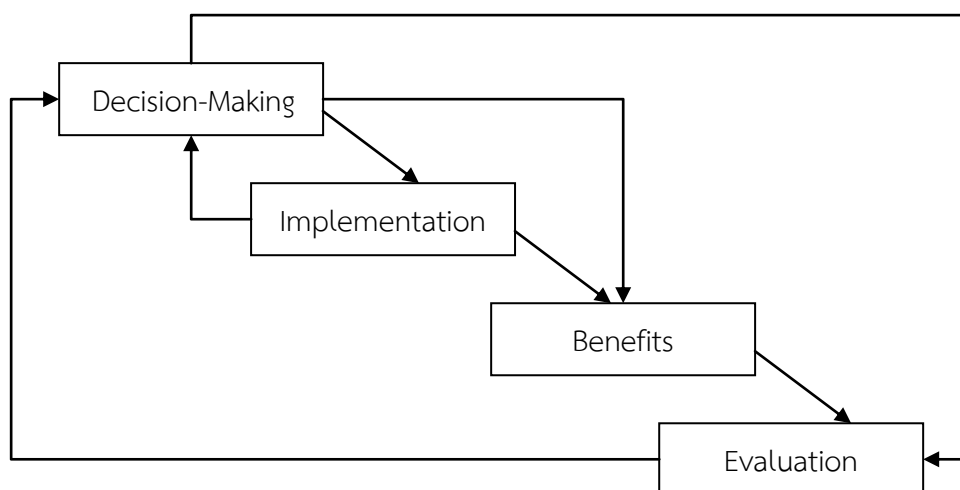
๒) การมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการ (Participation in Implementation) โดย การที่ ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการ โดยร่วมแรงงาน ร่วมสมทบค่าใช้จ่าย ร่วมสมทบวัสดุอุปกรณ์ และร่วมในการให้ข่าวสารข้อมูลที่จำเป็น ตลอดจนเข้ามามีส่วนร่วมโดยเป็น กรรมการของคณะกรรมการที่เกี่ยวข้องในโครงการ หรือร่วมในการบริหารและการประสานงาน

๓) การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ (Participation in Benefits) คือ ประชาชนได้รับผลประโยชน์จากการมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนา เช่น มีรายได้เพิ่มขึ้น มีเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เพิ่มขึ้น หรือมีการกระจายโอกาสทางการศึกษา ประชาชนได้รับการศึกษาเพิ่มขึ้น มีจำนวนบุคลากรด้านการแพทย์ต่อประชาชนเพิ่มขึ้น หรือมีอำนาจในการปกครองเพิ่มขึ้น เป็นต้น

๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ (Participation in Evaluation) หมายถึง การประเมินผลด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า เป็นไปอย่างสม่าเสมอหรือไม่ และมี อำนาจมากน้อยเพียงใดในการเข้าไปมีส่วนร่วม รวมถึงการประเมินโครงการโดยผ่านกระบวนการ ทางการเมือง หรือผ่านสื่อมวลชนต่างๆ

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สามารถแสดงความเกี่ยวข้องและผลกระทบต่อกัน ระหว่าง กิจกรรมต่างๆ ของการมีส่วนร่วมดังแผนภูมิต่อไปนี้

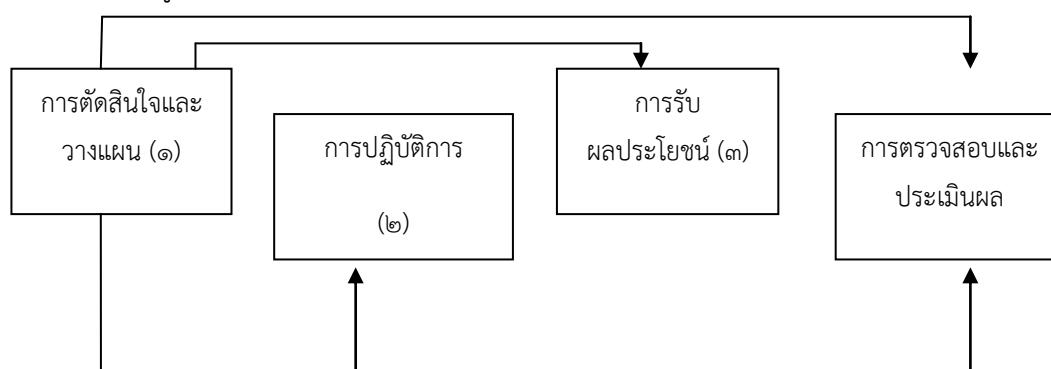
^{๒๔} ปธาน สุวรรณมงคล, การพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กองกลาง สำนักงานข้าราชการพลเรือน, ๒๕๒๓) หน้า ๘๓.

แผนภาพที่ ๒.๒ แสดงผลกระทบและเกี่ยวข้องกันระหว่างกิจกรรมการมีส่วนร่วม

ที่มา : Norman Uphoff, ๑๙๘๑ อ้างใน อคิน รพีพัฒน์, ๒๕๓๗ : ๑๐๑.

การมีส่วนร่วม^{๒๕} โดยทั่วไปในขั้นตอนการวางแผนและตัดสินใจ ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นการตัดสินใจและวางแผนได้เพียงอย่างเดียว ยังใช้การวางแผนและตัดสินใจควบคู่ไปกับขั้นตอนการปฏิบัติการด้วย การวางแผนและตัดสินใจยังเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องของการรับผลประโยชน์และการตรวจสอบและประเมินผล ในกิจการพัฒนาด้วย จะเห็นว่าการวางแผนและตัดสินใจนั้นเกี่ยวข้องเกือบโดยตรงกับการปฏิบัติ และก็เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ และการตรวจสอบและประเมินผลด้วย นอกจากนี้ ก็จะมีผลสะท้อนกลับจากการตรวจสอบและประเมินผลและการปฏิบัติการกลับไปสู่การตัดสินใจอีกด้วย ดังแผนภาพที่ ๓

แผนภาพที่ ๒.๓ แสดงแนวคิดสัมพันธ์ของการมีส่วนร่วม

—————> หมายถึง การส่งผลโดยตรง

ที่มา: John M. Cohen & Norman T. Uphoff “การมีส่วนร่วมโดยทั่วไป”

^{๒๕} โคเฮนและนอร์แมน (John M. Cohen & Norman T. Uphoff, 1977), อ้างถึงใน จริญญา บรรเทิง, การมีส่วนร่วม, (กรุงเทพมหานคร: ดีการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๕๐.

Cohen and Uphoff ได้แบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมเป็น ๔ ด้าน คือ

- ๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Participation in Decision-making)
- ๒) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ (Participation in Implementation)
- ๓) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Participation in Benefits)
- ๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Participation in Evaluation)

สำหรับการมีส่วนร่วมในด้านต่างๆ นี้ นักวิชาการสาขาต่างๆ มีจุดเน้นของการมีส่วนร่วมแตกต่างกันออกไป เช่น นักเศรษฐศาสตร์จะให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกับบริหาร มักจะเน้นถึงการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติและนักเศรษฐศาสตร์มักจะเน้นการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ แต่สำหรับการมีส่วนร่วมในการประเมินผลนั้น ยังไม่มีการศึกษาที่กว้างขวางนักซึ่ง Cohen and Uphoff ได้อธิบายถึงการมีส่วนร่วม ดังนี้

๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การตัดสินใจชนิดนี้เป็นศูนย์กลางของการเกิดความคิดที่หลากหลาย มีการกำหนดและประเมินทางเลือกตัดสินใจ เลือกเปรียบเทียบได้กับการวางแผนเพื่อนำทางที่เลือกมาสู่การปฏิบัติ สามารถแบ่งการตัดสินใจนี้ออกเป็น ๓ ชนิด คือ

๑.๑) การตัดสินใจช่วงเริ่มต้น (Initial Decisions) เป็นการเริ่มต้นหาความต้องการจากคนในท้องถิ่น และวิธีการเข้าไปมีส่วนร่วมในโครงการที่สำคัญ ขั้นตอนนี้มีความสำคัญที่จะเลือกเอาโครงการที่เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มคนและมีความเป็นรูปธรรม โดยผ่านการใช้กระบวนการตัดสินใจในระยะนี้สามารถให้ข้อมูลที่สำคัญของท้องถิ่นและป้องกันความเข้าใจที่อาจเกิดขึ้นและเสนอกลยุทธ์เพื่อแก้ไขปัญหา ซึ่งคนในท้องถิ่นสามารถเข้ามาเกี่ยวข้องตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นโครงการทั้งในเรื่องการเงิน การจัดสรรบุคลากร ตลอดจนวิธีการเข้าไปมีส่วนร่วมในโครงการและสนับสนุนโครงการที่จะนำเข้ามา

๑.๒) การตัดสินใจในช่วงดำเนินการ (On-going Decisions) คนในท้องถิ่นอาจไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในช่วงเริ่มต้น แต่ถูกขอร้องให้เข้ามาดำเนินการเมื่อโครงการเข้ามา ความสำเร็จในช่วงนี้เกิดขึ้นได้มากกว่าการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในช่วงเริ่มต้น ซึ่งโครงการจะต้องค้นหาความต้องการของบุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมในภายหลัง และจัดลำดับความสำคัญของโครงการและวิธีการดำเนินโครงการที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม

๑.๓) การตัดสินใจในช่วงปฏิบัติการ (Operational Decisions) เป็นความเกี่ยวข้องในองค์กรเมื่อโครงการเข้ามามีการเชื่อมโยงโครงการเข้ามาสู่คนในท้องถิ่น มีการรวบรวมขององค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดกฎเกณฑ์สำหรับปฏิบัติกิจกรรมในโครงการ กรอบที่สมาชิกยึดถือประกอบด้วย การประชุมเพื่อจัดทำนโยบาย การคัดเลือกผู้นำที่จะมีอิทธิพลต่อองค์กร

๒) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติคนในท้องถิ่นสามารถมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ แบ่งได้เป็น ๓ ชนิด คือ

๒.๑) การมีส่วนร่วมในการสละทรัพยากร (Resource Contribution) สามารถดำเนินการได้หลายรูปแบบ ได้แก่ แรงงาน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และข้อมูลข่าวสาร ทั้งหมดนี้เป็นแหล่งทรัพยากรหลักที่สำคัญซึ่งมีอยู่ในท้องถิ่น นำมาใช้ในการพัฒนาโครงการ การส่งเสริมโดยใช้แรงงานในท้องถิ่นเป็นสิ่งที่ดี การบริจาคเงินและวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ และอื่นๆ แสดงให้เห็นทิศทางที่ชัดเจนของการมีส่วนร่วม สิ่งสำคัญของการมีส่วนร่วมนี้ คือ การรู้ว่าใครเป็นผู้สนับสนุนและทำอะไรโดยวิธีการสมัครใจ การได้รับค่าตอบแทน หรือโดยการบีบบังคับ การสนับสนุน เรื่องทรัพยากรบ่อยครั้งที่พบว่ามีความไม่เท่าเทียมกันและการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว

๒.๒) การมีส่วนร่วมในการบริหารและการประสานงาน (Project Demonstration and Co-ordination) คนในท้องถิ่นสามารถรวมตัวกันในการปฏิบัติงาน โดยการเป็นลูกจ้างหรือสมาชิกทีมที่ปรึกษาหรือเป็นผู้บริหารโครงการ เป็นสมาชิกอาสา ซึ่งทำหน้าที่ประสานงานกิจกรรมของโครงการ มีการฝึกอบรมให้รู้เทคนิคการปฏิบัติงานในโครงการสำหรับผู้เข้ามาบริหาร หรือประสานงาน วิธีนี้นอกจากจะเพิ่มความไว้วางใจให้กับคนในท้องถิ่นแล้วยังช่วยให้เกิดความตระหนักถึงปัญหาของตนเองอีกด้วย อีกทั้งยังทำให้เกิดการสื่อสารข้อมูลภายใน และได้รับคำแนะนำซึ่งเป็นปัญหาของคนในท้องถิ่น ตลอดจนผลกระทบที่ได้รับเมื่อโครงการเข้ามา

๒.๓) การมีส่วนร่วมในการขอความร่วมมือ (Enlistment) การขอความร่วมมือไม่จำเป็นต้องมีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง แต่พิจารณาจากข้อเท็จจริงที่ว่า ผลเสียที่ตามมาหลังจากนำโครงการเข้ามา และผลที่เกิดกับคนในท้องถิ่นที่เข้าร่วมในโครงการ

๓) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมานานและมีผลในทางเศรษฐกิจซึ่งไม่ควรมองข้ามไป การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์แบ่งได้ ๓ ชนิด คือ

๓.๑) ผลประโยชน์ด้านวัตถุ (Material Benefits) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของบุคคล เช่น เป็นการเพิ่มการบริโภค รายได้ และทรัพย์สิน แต่สิ่งเหล่านี้อาจจะทำให้การสรุปข้อมูลล้นเหลือได้ ซึ่งควรวิเคราะห์ให้ได้ว่าใครคือผู้มีส่วนร่วม และดำเนินการให้เกิดขึ้น

๓.๒) ผลประโยชน์ด้านสังคม (Social Benefits) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานด้านสาธารณะ ได้แก่ บริการหรือความพึงพอใจการสาธารณูปโภค การเพิ่มโครงการพัฒนาท้องถิ่นโดยใช้รูปแบบการผสมผสานเพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิตให้กับคนยากจน จึงจำเป็นต้องมีการกำหนดการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ทั้งในเรื่องปริมาณ การแบ่งผลประโยชน์ และคุณภาพบริการและความพึงพอใจ

๓.๓) ผลประโยชน์ด้านบุคคล (Personal Benefits) เป็นความปรารถนาที่จะเข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่มหรือได้รับการคัดเลือกเข้ามา เป็นความต้องการอำนาจทางสังคมและการเมือง โดยผ่านความร่วมมือในโครงการ ผลประโยชน์สำคัญที่ได้จากโครงการมี ๓ ชนิด คือ ความรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง อำนาจทางการเมือง และความรู้สึกว่าตนเองทำงานมีประสิทธิผล การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ควรศึกษาผลเสียที่จะเกิดขึ้นตามมาภายหลังด้วย เพราะอัตราการมีส่วนร่วมใน

ผลประโยชน์มีความแตกต่างกัน จะเป็นข้อมูลที่สำคัญในการวางนโยบายหลักที่เกี่ยวข้องว่าจะให้ใครมีส่วนร่วม หากผลที่ออกมาตรงกันข้ามกับความคาดหวัง จะได้แก้ไขเพื่อหาแนวทางที่มีความเป็นไปได้ในการวางรูปแบบใหม่

๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล เป็นส่วนที่มีการเขียนเป็นรายงานไว้น้อย สามารถประเมินโครงการได้ ๒ รูปแบบคือ การมีส่วนร่วมทางตรง และการมีส่วนร่วมทางอ้อม การมีส่วนร่วมในการประเมินผล ส่วนใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่จากส่วนกลางมากกว่าคนในท้องถิ่น ซึ่งทำหน้าที่ประเมินผลด้านงบประมาณ ความพึงพอใจของบุคคลที่มีต่อโครงการ ประเมินว่ามีผู้เห็นด้วยกับโครงการหรือไม่ ผู้ที่มีส่วนร่วมได้แก่ใครบ้าง มีส่วนร่วมโดยวิธีใด มีการแสดงความคิดเห็นผ่านสื่อต่างๆ หรือผ่านตัวแทนที่เลือกเข้าไปอย่างไร และทำอย่างไร ความคิดเห็นต่างๆ จึงจะได้รับการนำไปใช้ประโยชน์ งานวิจัยทางด้านการมีส่วนร่วมมีผู้ได้ทำวิจัยไว้เป็นจำนวนมากแต่สำหรับการมีส่วนร่วมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้น สามารถรวบรวมได้ดังต่อไปนี้

การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าไม้ชายเขาเลน กรณีศึกษาตำบลแหลมตะลุมพุก อำเภอป่าบอน จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า ประชาชนในท้องถิ่นส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชายเลนในระดับปานกลาง และปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น คือการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนและการรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับป่าชายเลน โดยที่ อายุ รายได้ เฉลี่ยต่อเดือนของครัวเรือน ระดับการศึกษา มีผลต่อการมีส่วนร่วมน้อยกว่า และประสพวาทภัย พ.ศ. ๒๕๐๕ มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์น้อยที่สุด^{๒๖}

สรุปว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผล และร่วมรับผิดชอบด้วยกันไม่ว่าจะเป็นของบุคคลหรือของกลุ่ม ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดการดำเนินงาน เกิดการพัฒนา และเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้นตามความต้องการ ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของการพัฒนาชุมชน ส่งผลให้การดำเนินงานหรือการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ตามแผนงานหรือโครงการเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผล หรือคือการที่ประชาชนหรือกลุ่มบุคคลได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม ตัดสินใจช่วยปฏิบัติการเข้ามาร่วมรับผิดชอบในการพัฒนาชุมชนของตน ร่วมกันกระทำในสิ่งที่ลงความเห็นร่วมกัน ตามความต้องการของชุมชน และสิ่งที่ช่วยกันทำต้องเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจกำหนดปัญหาความต้องการของตนเองอย่างแท้จริง เป็นการเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ประชาชนในชุมชน/กลุ่ม/องค์กรที่ตั้งขึ้นในชุมชน ที่ร่วมกันระดมความคิดอย่างสุดขีดความสามารถ

^{๒๖} รัชณี จันทรทรวงกรด, “การมีส่วนร่วมของนักเรียนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”, ภาคนิพนธ์, (คณะพัฒนาสังคมบัณฑิตวิทยาลัย: สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๗๕.

ดีเลน^{๒๗} (Delen) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า คือ การแบ่งอำนาจในการกำหนดนโยบายและตัดสินใจในการกำหนดหรือจัดสรรทรัพยากร ซึ่งจะไม่สามารถทำได้โดยขาดความเข้าใจร่วมกันได้จิตสำนึกและการประสานงานกัน โดยการร่วมมือกันของบุคคลส่วนใหญ่ที่แสดงออก โดยผ่านกลุ่มตัวแทนในการกำหนด และหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ซึ่งจะทำให้บุคคลและกลุ่มบุคคลสามารถตัดสินใจในสิ่งที่กระทบต่อชีวิตเขา โดยเฉพาะผลประโยชน์ที่เขาควรได้รับจากบริการต่างๆ

โคเฮนและอัฟฮอฟ^{๒๘} (Cohen & Uphoff) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมโดยทั่วไปแล้วหมายถึง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นการตัดสินใจแต่เพียงอย่างเดียว ยังใช้การตัดสินใจควบคู่ไปกับการดำเนินงานด้วย และการตัดสินใจยังมีความเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องผลประโยชน์ และการประเมินผลในกิจกรรมพัฒนาด้วย ซึ่งจะเห็นว่า การตัดสินใจนั้นมีความเกี่ยวข้องเกือบโดยตรงกับการดำเนินงาน ทั้งยังเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์และ การประเมินผลด้วยเหมือนกัน กล่าว คือ ผลประโยชน์นั้นเป็นผลมาจากการดำเนินงาน และ ผลประโยชน์ก็จะมาเป็นตัวกำหนดให้มีการประเมินผล ซึ่งต่างก็ได้รับผลมาจากขั้นตอนการตัดสินใจแล้วทั้งสิ้นนั่นเอง นอกจากนี้ก็มีผลสะท้อน กลับจากการประเมินผล และการดำเนินงานกลับไปสู่การตัดสินใจอีกด้วย

นิรินทรชัย พัฒนาพงศา^{๒๙} ได้อธิบายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าการมีส่วนร่วมที่แท้จริงเกิดจากกระบวนการทำงานจากเบื้องล่างขึ้นไป การมีส่วนร่วมจึงมีความสำคัญในการที่จะช่วยให้เกิดจากการกระจายผลประโยชน์ที่ได้รับการพัฒนาไปสู่สมาชิกของสังคม กิจกรรมต่าง ๆ จะเน้นไปที่การให้การศึกษาและการสร้างพื้นฐานขององค์การการมีส่วนร่วมจึงต้องมียุทธศาสตร์ประกอบหลักๆ อยู่ ๓ ประการ คือ

- ๑) การแบ่งสรรอำนาจและได้รับทรัพยากรที่ขาดแคลนหายาก
- ๒) มีความพยายามอย่างจริงจัง โดยกลุ่มคนที่จะควบคุมชะตาชีวิตของตนและปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่
- ๓) เปิดโอกาสให้บุคคลที่อยู่ในกลุ่มชั้นล่างๆ ได้พัฒนา

อเนก เหล่าธรรมทัศน์^{๓๐} สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การที่บุคคลกลุ่มคน ประชาชนหรือองค์กรได้ร่วมพิจารณาแก้ไขปัญหาอุปสรรคในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน

^{๒๗} Delen, Corazan Alma G., *People Participation*, (Philippine: Encyclopedia of Social Works, 1977), pp. 230-236.

^{๒๘} J.L. Cohen & A. Arato, *Civil Society and Political Theory*, (USA: M.I.T. Press, 1997), pp. 7-9.

^{๒๙} นิรินทรชัย พัฒนาพงศา, *แนวทางการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๘.

^{๓๐} อเนก เหล่าธรรมทัศน์, “ประชาสังคมพัฒนาการและนโยบายแห่งอนาคต”, *วารสารนิเวศวิทยา*, ฉบับที่ ๒๓, ๒๕๔๗, หน้า ๓๔.

โดยร่วมกันวางแผนโครงการร่วมกันปฏิบัติงาน ประเมินผลงาน พิจารณาตัดสินใจและร่วมกัน
รับผิดชอบด้วยความสมัครใจ เพื่อให้เกิดการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ การเปลี่ยนแปลงในแนวนโยบาย
ให้บรรลุวัตถุประสงค์ ภายใต้การกำหนดและดำเนินการของประชาชนเอง

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี^{๓๑} ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การเปิดโอกาสให้
ประชาชนมีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมกันปฏิบัติ และร่วมกันรับผิดชอบ
ในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบถึงตัวประชาชน

ไพรัตน์ เตชะรินทร์^{๓๒} ได้กล่าวถึงหลักสำคัญเรื่องนโยบายการมีส่วนร่วมของมนุษย์ในการ
พัฒนา หมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชน
ทั้งส่วนบุคคล กลุ่มชน ชุมชน สมาคม มูลนิธิ และองค์การอาสาสมัคร รูปแบบต่างๆ ให้มีส่วนร่วม
ในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องร่วมกัน

สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล^{๓๓} ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่าเป็นการร่วมมือ ร่วมปฏิบัติและร่วม
รับผิดชอบด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นของปัจเจกบุคคลหรือของกลุ่ม ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดการดำเนินการพัฒนา
และการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการเพื่อบรรลุเป้าหมายที่กำหนดเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชน
ได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณา ตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติและร่วมกันรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ
ด้วยตนเอง

อุดม แยมชื่นพงษ์^{๓๔} สรุปได้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า หมายถึง การมีส่วนร่วมใน
การทำงานของคณะกรรมการสภาตำบลกับประชาชน กลุ่มประชาชน เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้ง
องค์กรของรัฐบาลและเอกชนทั้งโดยตรงและโดยอ้อมในการอนุรักษ์แหล่งน้ำแม่น้ำท่าจีนใน ๕
ลักษณะ คือ ร่วมศึกษาปัญหา ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมติดตามผล และร่วมบำรุงรักษา

สุเมธ ทรายแก้ว^{๓๕} ได้ให้ความหมายกรณีการมีส่วนร่วมว่า การที่ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคน
เข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง ร่วมมือและรับผิดชอบในกิจกรรมการพัฒนาที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมใน

^{๓๑} ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, **หลักการพัฒนาชุมชนและหลักการพัฒนาชนบท**, (กรุงเทพมหานคร: ไทย
อนุเคราะห์ไทย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕.

^{๓๒} ไพรัตน์ เตชะรินทร์, “นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาใน
ปัจจุบัน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณะสุข”, รายงานการวิจัย,
(มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๗), หน้า ๖.

^{๓๓} สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล, “การสร้างประชาสังคมโดยรัฐ : การปรับตัวของรัฐไทย,” **วิทยานิพนธ์
รัฐศาสตรมหาบัณฑิต**, (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕).

^{๓๔} อุดม แยมชื่นพงษ์, “การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสภาตำบลในการอนุรักษ์แหล่งน้ำท่าจีน ศึกษา
เฉพาะกรณีแม่น้ำท่าจีน เขตอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม,” **วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต**,
(มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗).

^{๓๕} สุเมธ ทรายแก้ว, “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดทรัพยากรธรรมชาติ
ศึกษาเฉพาะ รายกรณีหมู่บ้านชนเลิการประกวตหมู่บ้านดีเด่น ระดับจังหวัดนครสวรรค์,” **วิทยานิพนธ์สังคม
ศาสตรมหาบัณฑิต**, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖).

ขั้นตอนต่างๆ ของการดำเนินกิจกรรมนั้นๆ โดยมีกลุ่มหรือองค์กรรองรับ ประชาชนที่เข้าร่วม มีการพัฒนาภูมิปัญญาและการรับรู้ สามารถคิดวิเคราะห์และตัดสินใจเพื่อกำหนดการดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง

นงเยาว์ หลีพันธุ์^{๓๖} ได้สรุปว่า การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณา ตัดสินใจ การร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบมาถึงตัวประชาชนเอง การที่จะสามารถทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท เพื่อแก้ไขปัญหาและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนที่ดีขึ้นได้นั้น ผู้กระทำการเปลี่ยนแปลงจะต้องยอมรับในปรัชญาทางการพัฒนาชุมชนที่ว่ามนุษย์ทุกคนต่างมีความปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างเป็นสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น และพร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมชุมชน ขณะเดียวกันจะต้องยอมรับด้วยความบริสุทธิ์ใจว่ามนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้ ถ้ามีโอกาสและการชี้แนะที่ถูกต้อง

นิพนธ์ ทวีกาญจน์^{๓๗} สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึง การที่ปัจเจกบุคคล กลุ่ม หรือชุมชนมีความเห็นพ้องต้องกันในเรื่องที่มีผลกระทบใดๆ ต่อการดำเนินการของตนเอง แล้วมีการแสดงให้เห็นถึงความต้องการร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปตามประสงค์ของตน จนมาสู่การตัดสินใจกระทำเพื่อให้บรรลุถึงความประสงค์นั้นๆ ซึ่งการกระทำก่อให้เกิดการพัฒนาความรู้และสติปัญญาอีกทางหนึ่ง

ประสงค์ เอี่ยมอนันต์^{๓๘} สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึง การที่บุคคลได้ร่วมในการแสดงความคิดเห็น ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ร่วมเสียสละเวลา แรงงาน วัสดุอุปกรณ์ เป็นเรื่องของจิตใจ อารมณ์ของบุคคล ในสถานการณ์ที่มีเหตุเร้าใจในการกระทำ เพื่อจะบรรลุวัตถุประสงค์ ที่บุคคลอยากร่วมทำกิจกรรมด้วยความสมัครใจ โดยมีการนำทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์

เอี่ยมพร พูนขวัญ^{๓๙} ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่าหมายถึง ความร่วมมือของประชาชน ไม่ว่าของปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกันและเข้าร่วมรับผิดชอบหรือเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม เพื่อดำเนินการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ต้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่มคน หรือองค์กร เพื่อให้บรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์

^{๓๖} นงเยาว์ หลีพันธุ์, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดทำโครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในจังหวัดจันทบุรี,” วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗).

^{๓๗} นิพนธ์ ทวีกาญจน์, อยุธยาจรดโลก ๒๕๓๗, (พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์เทียนวัฒนา, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐.

^{๓๘} ประสงค์ เอี่ยมอนันต์, “การพัฒนาเขตบริเวณในเขตเมืองเก่า”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๑-๔ (มกราคม – ธันวาคม), ๒๕๔๓, หน้า ๓๐.

^{๓๙} เอี่ยมพร พูนขวัญ, “การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมองค์พระปฐมเจดีย์,” วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓).

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง ประชาชนทั้งที่เป็นบุคคลหรือกลุ่มคน ร่วมมือร่วม
รับผิดชอบ และร่วมเสียสละในการกระทำกิจกรรมการต่างๆ เพื่อพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งที่เป็น
ประโยชน์ต่อสังคม เช่น ร่วมค้นหาสาเหตุของปัญหา ร่วมหาวิธีเพื่อแก้ไขปัญหา ร่วมปฏิบัติงานเพื่อให้
บรรลุเป้าหมายที่กำหนดและร่วมในการติดตามประเมินผลและบำรุงรักษาสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม
โดยรวม

มีนักวิชาการเสนอปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมไว้หลายปัจจัยแตกต่างกันไป ดังนี้

คอฟแมน^{๔๐} (Kaufman) ได้ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน พบว่า อายุ เพศ
การศึกษา ขนาดของครอบครัว รายได้ และระยะเวลาการอยู่อาศัยในชุมชนมีความสัมพันธ์อย่างมี
นัยสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

รีดเดอร์^{๔๑} (Reeder) ได้สรุปปัจจัยต่างๆ ที่มีต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนไว้ ๑๑
ประการ ดังนี้

- ๑) การปฏิบัติตนให้คล้อยตามความเชื่อพื้นฐาน กล่าวคือ บุคคลและกลุ่มบุคคลดูเหมือน
จะเลือกแบบวิธีการปฏิบัติซึ่งสอดคล้องและคล้ายคลึงกับความเชื่อพื้นฐานของตนเอง
- ๒) มาตรฐานคุณค่า บุคคลและกลุ่มบุคคลดูเหมือนจะปฏิบัติในลักษณะที่สอดคล้องกับ
มาตรฐานคุณค่าของตนเอง
- ๓) เป้าหมาย บุคคลและกลุ่มบุคคลดูเหมือนจะส่งเสริมปกป้องและรักษาเป้าหมายของ
ตนเอง
- ๔) ประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา พฤติกรรมของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลบางครั้งมีรากฐาน
มาจากประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา
- ๕) ความคาดหวัง บุคคลและกลุ่มบุคคลจะมีความประพฤติตามแบบที่ตนคาดหวังว่า
จะต้องประพฤติในสถานการณ์เช่นนั้น ทั้งยังชอบปฏิบัติต่อผู้อื่นในลักษณะที่ตนคาดหวังจากผู้อื่นด้วย
- ๖) การมองตัวเอง บุคคลและกลุ่มบุคคลมักทำสิ่งต่างๆ ซึ่งคิดว่าตนเองควรกระทำเช่นนั้น
- ๗) การบีบบังคับ บุคคลและกลุ่มบุคคล มักจะทำสิ่งต่างๆ ด้วยความรู้สึกว่าตนเองถูกบีบ
บังคับให้ทำ
- ๘) นิสัยและประเพณี บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่างๆ ซึ่งเรามีนิสัยชอบกระทำ
ในสถานการณ์นั้น

^{๔๐} H.F. Kaufman, **Participation Organized Activities in Selected Kentucky Localities**,
(Kentucky: Agricultural Experiment Station Bulletins, 1949), p. 528.

^{๔๑} William W. Reeder, "Some Aspects of the informal Social Participation of Farm
Families in New York State Cornell University," **Unpublished Ph.D. Dissertation**, 1974), pp. 33-
34.

๙) โอกาส บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบการปฏิบัติของสังคม โดยเฉพาะในทางที่เกี่ยวข้องกับจำนวนและชนิดของโอกาส ซึ่งโครงสร้างของสังคมเอื้ออำนวยให้เข้ามามีส่วนร่วมในการกระทำเช่นนั้น เท่าที่พวกเขาได้รับรู้มา

๑๐) ความสามารถ บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมบางอย่างที่คนเห็นว่าสามารถทำในสิ่งที่ต้องการให้เขาทำในสถานการณ์นั้น

๑๑) การสนับสนุน บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเริ่มปฏิบัติเมื่อเขารู้สึกว่าเขาได้รับการสนับสนุนที่ดี เพื่อให้การกระทำเช่นนั้น

นาคม ธีรสุวรรณจักร^{๔๒} ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมดังนี้ คือ

๑) ความที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เช่น การลงแขก การบำเพ็ญประโยชน์ การสร้างโบสถ์ วิหาร

๒) ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติยศ ตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะกระทำเช่นนั้น ผู้ใหญ่ออกปากขอแรง ผู้น้อยก็ช่วยแรง

๓) อำนาจบังคับที่เกิดจากคนที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่างๆ เช่น บีบบังคับให้ทำงานเยี่ยงทาส

โคเฮนและอัฟฮอฟฟ์^{๔๓} (Cohen and Uphoff) เสนอว่าบุคคล ๔ ฝ่ายที่มีส่วนสำคัญในโครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชนบท ประกอบด้วยประชาชนในท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่นเจ้าหน้าที่ของรัฐ และบุคคลภายนอก สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นยังมีปัจจัยหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม ได้แก่ อายุและเพศ สถานภาพในครอบครัว ระดับการศึกษา สถานภาพทางสังคม อาชีพ รายได้และทรัพย์สิน ระยะเวลาในท้องถิ่นและระยะเวลาที่อยู่ในโครงการ และพื้นที่ดิน ถือครองและสภาพการทำงาน

ธวัช เบญจาทิกุล^{๔๔} กล่าวถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ ๕ ประการ ดังนี้

๑) ปัจจัยทางด้านสังคม

๒) ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ

^{๔๒} นาคม ธีรสุวรรณจักร, “ความคิดเห็นของประชาชนท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศกรณีศึกษา อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี,” *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต*, (มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔).

^{๔๓} Cohen, John M. Uphoff, Norman T., “Rural Development Participation: Concepts and Measures for Project Design Implementation and Evaluation”. *Rural Development Monograph*, No.2, Rural Development Committee Center for International Studies, Cornell University, January. p. 6.

^{๔๔} ธวัช เบญจาทิกุล, “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวเขาในการพัฒนา กรณีศึกษา หมู่บ้านชาวเขา ชนเผ่าเลีการประกวดหมู่บ้านพัฒนาตัวอย่างของศูนย์พัฒนาและส่งเสริมชาวเขา จังหวัดเชียงใหม่ ประจำปี ๒๕๒๗”, *วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต*, (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙).

- ๓) ปัจจัยด้านการเมือง
- ๔) ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม
- ๕) ปัจจัยทางด้านจิตวิทยาสังคม

สากล สติวิทยานันท์^{๔๕} กล่าวถึง การมีส่วนร่วมว่าเกิดจากแนวคิดสำคัญ ๓ ประการ คือ

- ๑) ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน ซึ่งเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวล ส่วบุคคล ซึ่งบังเอิญพ้องต้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม
- ๒) ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้น ผลักดันให้มุ่งไปสู่การรวมกลุ่ม วางแผน และลงมือปฏิบัติทำงานร่วมกัน
- ๓) การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนาการตัดสินใจร่วมกันนี้ ต้องรุนแรงและมากพอที่จะทำให้เกิดความคิดริเริ่ม กระทำการที่จะสนองตอบความเห็นของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้นๆ

ชูเกียรติ ภัยลี^{๔๖} กล่าวถึง ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมมี ๓ ปัจจัย ดังนี้

- ๑) ปัจจัยส่วนบุคคล
- ๒) ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคม
- ๓) ปัจจัยทางการติดต่อสื่อสาร

สุชา จันทรเฒ^{๔๗} ได้กล่าวถึงปัจจัยของการมีส่วนร่วมไว้ ๓ ประการ ดังนี้

- ๑) ปัจจัยของสิ่งจูงใจ การที่ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ นั้น จะมีเหตุผลสำคัญ ๒ ประการ คือ ประการแรก มองเห็นว่าตนจะได้รับผลตอบแทนในสิ่งที่ทำลงไป ประการที่สอง การได้รับการบอกกล่าว หรือได้รับการชักชวนจากบุคคลอื่นให้เข้าร่วม โดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ
- ๒) ปัจจัยโครงสร้างของโอกาสหรือช่องทางในการเข้าร่วม การมองเห็นช่องทางในการมีส่วนร่วม และมองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับหลังการมีส่วนร่วม ดังนั้น พื้นฐานทางด้านโครงสร้างของช่องทางการมีส่วนร่วม จึงควรมีลักษณะดังนี้ คือ ประการแรก เปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ประการที่สอง มีการกำหนดเวลาที่ชัดเจนมีโอกาเข้าไปมีส่วนร่วม จะได้สามารถกำหนดเงื่อนไขตามสภาพความเป็นจริงของตนได้ ประการที่สาม มีการกำหนดลักษณะของกิจกรรมที่แน่นอนว่าจะทำอะไร

^{๔๕} สากล สติวิทยานันท์, ภูมิศาสตร์ชนบท, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๖.

^{๔๖} ชูเกียรติ ภัยลี, “การศึกษาเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการป้องกันและปราบปรามอาชญากรรมระหว่างเขตพื้นที่ที่มีการปฏิบัติงานกับเขตพื้นที่ที่ไม่มีการปฏิบัติงานของตำรวจชุมชนแลมวลชนสัมพันธ์ในเขต จังหวัดพระนครศรีอยุธยา,” วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖).

^{๔๗} สุชา จันทรเฒ, จิตวิทยาทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๗), หน้า ๓๔.

๓) ปัจจัยด้านอำนาจ ในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม ประชาชนสามารถกำหนดเป้าหมาย วิธีการ และผลประโยชน์ของกิจกรรมได้รูปแบบขั้นตอนการมีส่วนร่วมมีผู้เสนอรูปแบบและขั้นตอนของการมีส่วนร่วมไว้มากมาย ซึ่งมีความแตกต่างกันดังต่อไปนี้

โคเฮนและอัฟฮอฟฟ์^{๔๘} (Cohen and Uphoff) ได้แบ่งรูปแบบการมีส่วนร่วมออกเป็น ๔ แบบ ดังนี้

๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ประกอบด้วย ๓ ขั้นตอน ได้แก่

- ริเริ่มตัดสินใจ
- ดำเนินการตัดสินใจ
- ตัดสินใจปฏิบัติการ

๒) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหารและการประสานขอความร่วมมือ

๓) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล

๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล เป็นการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินกิจกรรม และแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วมต่อไป

องค์การอนามัยโลก (WHO) ได้เสนอรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ถือว่าเป็นรูปแบบที่แท้จริงจะต้องประกอบด้วยกระบวนการ ๔ ขั้นตอน คือ

๑) การวางแผน ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาจัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามประเมินผล และประการสำคัญคือการตัดสินใจ

๒) การดำเนินงาน ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการจัดการและบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรร ควบคุมการเงินและการบริการ

๓) การใช้ประโยชน์ ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการทำกิจกรรม และนำกิจกรรมนั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเองและการควบคุมทางสังคม

๔) การได้รับผลประโยชน์ ประชาชนจะต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่เท่ากัน ซึ่งจะเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวในสังคม หรือวัตถุก็ได้

องค์การสหประชาชาติ (United Nations) ได้แบ่งรูปแบบการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

๑) การมีส่วนร่วมแบบเป็นกันเอง การมีส่วนร่วมจะเป็นแบบอาสาสมัครหรือรวมตัวกันเองของชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาของกลุ่ม เป็นการกระทำที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก และเป็นรูปแบบที่เป็นเป้าหมาย

^{๔๘} อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๙-๒๒๒.

๒) การมีส่วนร่วมแบบชักนำ ซึ่งเป็นการเข้าร่วมโดยความต้องการ ความเห็นชอบหรือการสนับสนุนโดยรัฐบาล ซึ่งเป็นรูปแบบทั่วไปของประเทศกำลังพัฒนา

๓) การมีส่วนร่วมแบบบังคับ ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินงานตามนโยบายของรัฐบาล หรือโดยการบังคับโดยตรง เป็นการมีส่วนร่วมแบบที่ผู้กระทำได้รับผลทันที แต่ในระยะยาวไม่ได้ผล และมักจะมีผลเสียในการขาดความร่วมมือจากประชาชน

เจมส์ คี คีนทอน^{๔๙} ได้แบ่งขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็น ๔ ขั้นตอน ดังนี้

- ๑) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา
- ๒) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม
- ๓) การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน
- ๔) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

กรณีการ ชมดี^{๕๐} ได้สรุปรูปแบบของการมีส่วนร่วมออกเป็น ๑๐ รูปแบบ ดังนี้

- ๑) การมีส่วนร่วมประชุม
- ๒) การมีส่วนร่วมออกเงิน
- ๓) การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ
- ๔) การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ
- ๕) การมีส่วนร่วมสัมภาษณ์
- ๖) การมีส่วนร่วมชักชวน
- ๗) การมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค
- ๘) การมีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่ม
- ๙) การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงาน
- ๑๐) การมีส่วนร่วมออกวัสดุอุปกรณ์

ไพรัตน์ เตชะรินทร์^{๕๑} ได้แสดงขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

- ๑) ร่วมทำการศึกษา ค้นคว้า ปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น
- ๒) ร่วมคิดค้นและสร้างรูปแบบ วิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาและลดปัญหาที่เกิด หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ หรือเพื่อสนองความต้องการ

^{๔๙} เจมส์ คี คีนทอน, นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา, กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภณการพิมพ์, ฉบับที่ ๓-๔ (กรกฎาคม-ธันวาคม), ๒๕๒๗, หน้า ๒๗๒-๒๗๓.

^{๕๐} กรณีการ ชมดี, “การมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสารภี ตำบลท่าช้าง อำเภอลำปาง จังหวัดอุบลราชธานี,” วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต , (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๔).

^{๕๑} ไพรัตน์ เตชะรินทร์, นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาในปัจจุบัน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข, หน้า ๒๕.

๓) ร่วมวางแผนนโยบาย แผนงาน โครงการ หรือกิจกรรมเพื่อจัดและแก้ไขปัญหาและเพื่อสนองความต้องการ

๔) ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

๕) ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๖) ร่วมกันลงทุนในกิจกรรม โครงการที่เกิดขึ้นตามขีดความสามารถของตนเอง และของหน่วยงาน

๗) ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการ และกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้

๘) ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการกิจกรรมที่ได้ทำไว้เพื่อใช้ประโยชน์ต่อไป

อัคบายานี (Agbayani)^{๕๒} ได้จัดขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในลักษณะต่างๆ ดังนี้

- ๑) การร่วมประชุม
- ๒) การออกความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ
- ๓) การตีปัญหาให้กระจ่าง
- ๔) การออกเสียงสนับสนุน – คัดค้านปัญหา
- ๕) การออกเสียงเลือกตั้ง
- ๖) การบริจาคเงิน
- ๗) การบริจาควัสดุ
- ๘) การช่วยเหลือด้านแรงงาน
- ๙) การใช้โครงการที่เป็นประโยชน์ให้ถูกต้อง
- ๑๐) การช่วยเหลือในการรักษาโครงการ

โลว์เดอร์มิล และไลไธ (Lowdet Milk & Laiteś)^{๕๓} ได้เสนอขั้นตอนของการมีส่วนร่วมไว้ ๗ ขั้นตอน ดังนี้

- ๑) การสำรวจขั้นต้น
- ๒) การศึกษาเพื่อจัดลำดับความสำคัญของปัญหา
- ๓) การหาแนวทางแก้ไขปัญหา
- ๔) การกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหา
- ๕) การปฏิบัติตามโครงการ

^{๕๒} ขวัญชัย วงศ์นิติกกร, “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของผู้อาศัยในเขตหมู่บ้านจัดสรรเทพประทาน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี,” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๔).

^{๕๓} ประสพสุข ตีอินทร์, “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของกำนันผู้ใหญ่บ้านภาคเหนือ,” วิทยานิพนธ์ มหาวบัณฑิต, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔).

๖) การประเมินผลโครงการ

๗) การพิจารณาทบทวนโครงการที่ทำไว้แล้ว

นางเยาว์ หลีพันธุ์^{๕๔} ได้สรุปขั้นตอนการมีส่วนร่วมโดยแบ่งออกเป็น ๔ ขั้นตอน ดังนี้

๑) การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวางแผนป้องกันเป็นการตัดสินใจว่าอะไรคือปัญหาอะไรคือสาเหตุและจะแก้ไขปัญหานั้นอย่างไรโดยกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน

๒) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผนป้องกันรักษา โดยมีส่วนร่วมในการตัดสินใจร่วมกันตามวิถีทางและแนวทางให้เป็นไปตามโครงการและตามแผนการที่ได้กำหนดขึ้น

๓) การมีส่วนร่วมในการบำรุงรักษา ซึ่งเกิดจากกิจกรรมหรือการดำเนินงานของชุมชน

๔) การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล เป็นการประเมินการทำงาน และประเมินสภาพภายนอกด้วย

จากที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปรูปแบบและขั้นตอนการมีส่วนร่วมได้ ดังต่อไปนี้

๑) ร่วมค้นหาสาเหตุของปัญหา

๒) ร่วมหาวิธีเพื่อแก้ไขปัญห

๓) ร่วมปฏิบัติงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนด

๔) ร่วมติดตาม ประเมินผล และบำรุงรักษา

เงื่อนไขการมีส่วนร่วม

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์^{๕๕} กล่าวถึงเงื่อนไขการมีส่วนร่วมไว้ ๓ ประการ ดังนี้

๑) ประชาชนต้องมีอิสรภาพที่จะมีส่วนร่วม

๒) ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม

๓) ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วม

นอกจากนี้ ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไข ดังต่อไปนี้

๑) ประชาชนต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรม การมีส่วนร่วมไม่เหมาะสมกับการณที่ฉุกเฉิน

๒) ประชาชนต้องไม่เสียเงินทองค่าใช้จ่ายในการมีส่วนร่วมมากเกินไปที่เขาประเมินถึงผลตอบแทนที่จะได้รับ

๓) ประชาชนต้องมีความสนใจที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วม

๔) ประชาชนต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องกันทั้งสองฝ่าย

^{๕๔} นางเยาว์ หลีพันธุ์, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดทำโครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในจังหวัดจันทบุรี,” วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต, (มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗).

^{๕๕} นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, กลวิธีแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน , (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๗.

๕) ประชาชนต้องไม่รู้สึกระทบกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่หรือสถานภาพทางสังคมหากจะมีส่วนร่วม

การวัดการมีส่วนร่วม

แคสเปอร์สันและบริทแบท^{๕๖} (Kassperson & Breifbat) ได้เสนอระดับการวัดการมีส่วนร่วมไว้ ๓ ประการ คือ

- ๑) การกระทำของแต่ละบุคคลมิได้เป็นการกระทำโดยกลุ่ม แต่การแสดงออกของบุคคลในกระบวนการการมีส่วนร่วมนั้น จะแสดงถึงค่านิยม การรับรู้และพฤติกรรมของแต่ละบุคคล กล่าวคือ กริยาที่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมก็คือกริยาของแต่ละบุคคลที่มีต่อการแสดงผลของการกระทำนั้นโดยตรง
- ๒) ความถี่ของการกระทำซึ่งแสดงออกโดยการมีส่วนร่วมกระทำที่บ่อยครั้ง ระยะเวลาของกิจกรรมที่ยาวนาน หรือมีความผูกพัน และมีแรงจูงใจในการกระทำ
- ๓) คุณภาพของการเข้าร่วมพิจารณาจากผล และผลกระทบของการกระทำในเบื้องต้น เช่น ความรับผิดชอบ การตัดสินใจ การเปิดกว้างยอมรับความสามารถ ยอมรับความคิดเห็นและมีการประเมินผล

ชาพิน (Chapin)^{๕๗} ได้เสนอตัวชี้วัดระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนทางสังคม โดยได้กำหนดระดับความสำคัญของการมีส่วนร่วมกิจกรรมไว้ดังนี้

- ๑) การมีความสนใจและร่วมประชุม
- ๒) การให้การสนับสนุนช่วยเหลือ
- ๓) การเป็นสมาชิกและกรรมการ
- ๔) การเป็นเจ้าหน้าที่

ทั้งนี้ จะดูจากลักษณะต่างๆ ที่แสดงออก คือ การเป็นสมาชิกกลุ่ม การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ การบริจาคเงินทอง วัสดุสิ่งของ และการเสียสละเวลา แรงงาน เป็นสมาชิกของคณะกรรมการ และเป็นผู้ดำเนินการในกิจกรรมนั้นโดยตรง

จากแนวความคิดอันเกี่ยวกับลักษณะการมีส่วนร่วมดังกล่าวมาจะเห็นว่าลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกระทำกิจกรรมหนึ่งๆ ส่วนใหญ่จะมีความคล้ายคลึงกันไม่แตกต่างกันมากนัก

^{๕๖} R.E. Kassperson, & M. Breitbat, *Participation Decentralization and Advocacy Planning Resource*, No.25, (Washington D.C.: Association of American Geographers, 1974), p. 36.

^{๕๗} สมใจ เข้มเจริญ, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ศึกษากรณีตำบลละเหยบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่,” *วิทยานิพนธ์ สังคมศาสตรมหาบัณฑิต*, (มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕).

วัตถุประสงค์ ข้อดีและข้อเสียของการให้ประชาชนมีส่วนร่วม

ทวิวงศ์ ศรีบุรี^{๕๘} ได้สรุปว่าวัตถุประสงค์ของการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาต่างๆ มีดังนี้

- ๑) เพื่อได้รับรู้ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการ หรือ กิจกรรมและผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น
- ๒) เพื่อช่วยในการชี้ประเด็นปัญหา และคุณค่าต่างๆ ของสิ่งแวดล้อม
- ๓) เพื่อแสดงความคิดเห็นอันอาจเป็นประโยชน์ในการแก้ปัญหา
- ๔) เพื่อช่วยในการให้ข้อมูลย้อนกลับ และช่วยในการวิเคราะห์ผลกระทบ
- ๕) เพื่อจัดปัญหาความขัดแย้งและเพื่อสร้างข้อตกลงร่วมกัน

ข้อดีของการให้ประชาชนมีส่วนร่วม

ปาริชาติ โชติยะ และคณะ^{๕๙} สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนจะทำให้เกิดประโยชน์หลายประการ ดังนี้

- ๑) ทำให้ได้ข้อมูลกว้างขวางและหลายแห่ง โดยเฉพาะข้อมูลที่ไม่อาจจะพิจารณาตีค่าเป็นตัวเลขได้ง่ายๆ
- ๒) ทำให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นในหน่วยงานและการตัดสินใจของหน่วยงานนั้นมากขึ้น
- ๓) ช่วยตรวจสอบการตัดสินใจของทั้งฝ่ายการเมืองและการบริหาร
- ๔) เป็นการผลักดันให้หน่วยงานต่างๆ ต้องพิจารณาประเด็นผลกระทบให้กว้างขวางและรอบด้านมากขึ้น

นอกจากข้อดีของการให้ประชาชนมีส่วนร่วมดังกล่าวแล้ว การที่ประชาชนมีส่วนร่วมยังก่อให้เกิดประโยชน์ ดังนี้

- ๑) ทำให้กิจกรรมต่างๆ ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยเมื่อได้รับความร่วมมือจากประชาชน
- ๒) ประชาชนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นในกิจกรรมต่างๆ
- ๓) การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการผลักดันให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในกิจกรรมนั้นๆ พิจารณาข้อดี ข้อเสีย ในการดำเนินการต่างๆ มากขึ้น เพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุดเกิดผลกระทบน้อยที่สุด

^{๕๘} นฤนาท พุทธิไธสง, พ.ต.ต., “ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษาเฉพาะกรณีโบราณสถานในบริเวณเกาะเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา,” วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต (มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑).

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

ข้อเสียของการให้ประชาชนมีส่วนร่วม

โดยทั่วไปแล้ว การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมและมีการจัดการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ดีย่อมก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมาก แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าข้อเสียที่เกิดขึ้นนั้น ควรจะต้องนำมาพิจารณาด้วยเช่นกัน

เคนเตอร์ (Center)^{๖๐} ได้สรุปว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนอาจก่อให้เกิดผลเสียบางประการ คือ

- ๑) ประเด็นที่กำลังพิจารณาอาจเกิดความสับสน เนื่องจากมีความหลากหลายมากเกินไป สาเหตุอาจเกิดจากผู้มีส่วนร่วมไม่มีความรู้ในเรื่องนั้น หรือรับรู้ข้อมูลที่คลาดเคลื่อนไม่ถูกต้อง
- ๒) จากการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนา อาจทำให้โครงการเกิดความล่าช้ากว่ากำหนดและต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น
- ๓) มีแนวโน้มที่ประชาชนจะละเลยหรือให้ความสนใจน้อยลงเมื่อโครงการมีระยะเวลายาวนานเกินไป

แนวนโยบายต่างๆ เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐

ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้หลายมาตรา ได้แก่ มาตรา ๔๖, ๕๖, ๗๖, ๗๙, ๒๘๙ และมาตรา ๒๙๐ กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม องค์กรการปกครองท้องถิ่นย่อมมีสิทธิอนุรักษ์ หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืนร่วมกับรัฐ ทั้งนี้ รัฐต้องเสริมสร้างสนับสนุนให้ประชาชนมีเข้ามามีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. ๒๕๓๕

ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการคุ้มครองและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยสรุปได้ดังนี้ การรับรองสิทธิของประชาชนเป็นการรับรู้ข่าวสารต่างๆ ที่เกี่ยวกับการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม และเพื่อเป็นการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ให้องค์กรเอกชนซึ่งมีฐานะเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายไทยหรือกฎหมายต่างประเทศที่มีกิจกรรมเกี่ยวข้องโดยตรงกับการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมหรืออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และมีได้มีวัตถุประสงค์ในการเมืองหรือมุ่งค้นหากำไรจากการประกอบกิจกรรมดังกล่าว มีสิทธิขอจดทะเบียนเป็นองค์กรเอกชนด้านการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต่อกระทรวง

^{๖๐} อ้างแล้ว.

วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมตามหลักเกณฑ์ วิธีการและเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในกฎกระทรวง และรัฐบาลมีส่วนช่วยเหลือองค์กรเอกชนในกรณีที่ต้องการเอกชนนั้นประสบกับปัญหาเกี่ยวกับการดำเนินงาน ทางรัฐบาลอาจช่วยเหลือในรูปของการการให้เงินกู้แก่องค์กรเอกชนนั้น หรือช่วยในรูปของการจัดสรรเงินทุนอุดหนุนจากกองทุนสิ่งแวดล้อมเพื่อสนับสนุนกิจกรรมของทางองค์กรเอกชนให้สามารถดำเนินงานต่อไปได้ตามสมควร

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๙)

ได้กำหนดแนวทางการพัฒนา ด้านการอนุรักษ์ฟื้นฟูและรักษาสภาพแวดล้อม ชุมชน ศิลปวัฒนธรรม และแหล่งท่องเที่ยว ให้เกื้อหนุนต่อคุณภาพชีวิตและเป็นฐานการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้ การฟื้นฟูและรักษาสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และแหล่งศิลปกรรมโบราณคดี เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ตลอดจนป้องกันมิให้วัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นได้รับผลกระทบจากการท่องเที่ยว กำหนดเขตอนุรักษ์และเขตพัฒนาสำหรับแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และศิลปกรรมให้ชัดเจน ให้องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดและควบคุมการก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก ที่ให้บริการแก่นักท่องเที่ยวอย่างเหมาะสม และสามารถจัดเก็บรายได้เพื่อใช้ในการฟื้นฟูอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม และแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่น ตลอดจนอนุรักษ์ ฟื้นฟูและสืบสานมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อดำรงไว้ซึ่งวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย โดยสร้างค่านิยมให้ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ พัฒนาและสืบทอดวิถีชีวิตของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

หลักการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนของสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมกับภาครัฐการนั้น International Association for Public Participation ได้แบ่งระดับของการสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็น ๕ ระดับ ดังนี้

๑) การให้ข้อมูลข่าวสาร ถือเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับต่ำที่สุด แต่เป็นระดับที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นก้าวแรกของการที่ภาครัฐจะเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าสู่กระบวนการมีส่วนร่วมในเรื่องต่างๆ วิธีการให้ข้อมูลสามารถใช้ช่องทางต่างๆ เช่น เอกสารสิ่งพิมพ์ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านทางสื่อต่างๆ การจัดนิทรรศการ จัดหมายข่าว การจัดงานแถลงข่าว การตีพิมพ์ และ การให้ข้อมูลผ่านเว็บไซต์ เป็นต้น

๒) การรับฟังความคิดเห็น เป็นกระบวนการที่เปิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลข้อเท็จจริงและความคิดเห็นเพื่อประกอบการตัดสินใจของหน่วยงานภาครัฐด้วยวิธีต่างๆ เช่น การรับฟังความคิดเห็น การสำรวจความคิดเห็น การจัดเวทีสาธารณะ การแสดงความคิดเห็นผ่านเว็บไซต์ เป็นต้น

๓) การเกี่ยวข้อง เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน หรือร่วมเสนอแนะทางที่นำไปสู่การตัดสินใจ เพื่อสร้างความมั่นใจให้ประชาชนว่าข้อมูลความคิดเห็นและความต้องการของประชาชนจะถูกนำไปพิจารณาเป็นทางเลือกในการบริหารงานของภาครัฐ เช่น การประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อพิจารณาประเด็นนโยบายสาธารณะ เป็นต้น

๔) ความร่วมมือ เป็นการให้กลุ่มประชาชนผู้แทนภาคสาธารณะมีส่วนร่วม โดยเป็นหุ้นส่วนกับภาครัฐในทุกขั้นตอนของการตัดสินใจ และมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เช่น คณะกรรมการที่มีฝ่ายประชาชนร่วมเป็นกรรมการ เป็นต้น

๕) การเสริมอำนาจแก่ประชาชน เป็นขั้นที่ให้บทบาทประชาชนในระดับสูงสุด โดยให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจ เช่น การลงประชามติในประเด็นสาธารณะต่างๆ โครงการกองทุนหมู่บ้านที่มอบอำนาจให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจทั้งหมด^{๖๑} การทำโครงการและกิจกรรมต่างๆที่เกิดจากความต้องการของประชาชน เป็นต้น

การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับศาสตร์หลายแขนงทั้งทางด้านจิตวิทยาสังคม ซึ่งได้อธิบายถึงความหมายของการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องทางจิตใจ และอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่มการเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของสังคม ทางด้านการเมืองให้ทัศนะว่าการมีส่วนร่วมเป็นการกระจายอำนาจในการตัดสินใจให้แก่สมาชิกในสังคม สร้างความเท่าเทียมกันและเพิ่มพลังอำนาจให้แก่สมาชิกทุกคนทางด้านการพัฒนายังให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าเป็นกระบวนการที่ผู้มีส่วนได้เสียในการพัฒนาได้เข้ามามี ส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกแนวทางในการพัฒนาด้วยตัวเอง พร้อมทั้งมีส่วนรับผลประโยชน์ และผลเสียที่เกี่ยวข้องจากการพัฒนา^{๖๒}

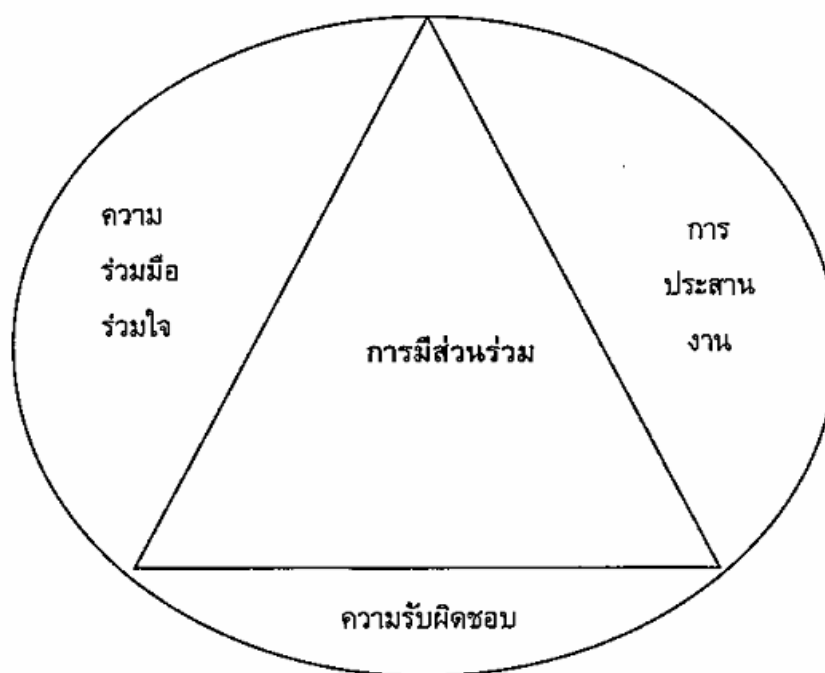
Participation = Cooperation + Coordination + Responsibility

การมีส่วนร่วม = ความร่วมมือร่วมใจ + การประสานงาน + ความรับผิดชอบ

ความร่วมมือร่วมใจ หมายถึง ความตั้งใจของบุคคลที่จะมาทำงานร่วมกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม การประสานงานหมายถึง ห่วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่มีประสิทธิภาพในการทำกิจกรรมหรือการงาน ความรับผิดชอบหมายถึง ความรู้สึกผูกพันในการทำงานและในการทำให้อะไรสำเร็จ

^{๖๑} โครงการกองทุนหมู่บ้านที่มอบอำนาจให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจทั้งหมด

^{๖๒} เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ, “การวิจัยการมีส่วนร่วมทางส่งเสริมการเกษตร”, ประมวลสาระชุดวิชาการวิจัยเพื่อการพัฒนาการส่งเสริมการเกษตรหน่วยที่ ๘, (คณะรัฐศาสตร์: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๐.

แผนภาพที่ ๒.๔ แสดงการทำงานเป็นทีม (Team Work)

ที่มา: นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, กลวิธีแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๗), หน้า ๑๘๕.

การมีส่วนร่วมโดยทั่วไปในขั้นตอนการวางแผนและตัดสินใจไม่ได้หมายความว่า จะเป็นการตัดสินใจและวางแผนได้เพียงอย่างเดียว ยังใช้การวางแผนและตัดสินใจควบคู่ไปกับขั้นตอนการปฏิบัติการด้วย การวางแผนและตัดสินใจยังเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องของการรับผลประโยชน์และการตรวจสอบและประเมินผลในกิจการพัฒนาด้วย จะเห็นว่าการวางแผนและตัดสินใจนั้นเกี่ยวข้องเกือบโดยตรงกับการปฏิบัติและก็เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์และการตรวจสอบและประเมินผลด้วย นอกจากนี้ ก็จะมีผลสะท้อนกลับจากการตรวจสอบและประเมินผลและการปฏิบัติการกลับไปสู่การตัดสินใจอีกด้วย^{๖๓}

การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนาร่วมคิดร่วมตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง ร่วมใช้ความคิดสร้างสรรค์ความรู้และ

^{๖๓} John M. Cohen and T. Norman, *Rural-Development Participation : Concepts and Measures for Project Design, Implementation and Valuation*, (The Rural Development Committee Center for International Studies Cornell University, 1977), p. 56.

ความชำนาญร่วมกับวิทยาการที่เหมาะสม และสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริง จึงหมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการและควบคุมการใช้ทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมและการตัดสินใจต่างๆ เกี่ยวกับโครงการที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน กลยุทธ์การประชาสัมพันธ์โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) เป็นแนวความคิดใหม่ที่มีรากฐานมาจากแนวคิดของระบอบประชาธิปไตย เป็นกระแสของความคิดที่ทำให้ผู้คนในสังคมตระหนักดีว่า การดำเนินกิจการใดๆ ก็ตาม ผู้ที่ได้รับผลกระทบและมีส่วนได้เสียควรเป็นผู้มีโอกาสได้แสดงความคิดเห็นและเสนอแนะความคิด การปฏิบัติงานประชาสัมพันธ์ในยุคปัจจุบันจึงต้องประยุกต์แนวคิดให้ตอบรับกับแนวคิดประชาธิปไตย โดยต้องสร้างกระบวนการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนอันเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติงานและเป็นส่วนสำคัญของแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนกลุ่มที่มีส่วนได้เสียและได้รับผลกระทบต่อการดำเนินชีวิต ดังนั้น การพัฒนาจึงเริ่มจากความต้องการของชุมชนแทนความต้องการของหน่วยงานภาครัฐ

หลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วม มี ๑๐ ประการที่ควรคำนึงถึง^{๖๔} คือ

- ๑) เชื่อว่ามนุษย์ต่างมีความคิดและมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน
- ๒) เชื่อว่าทุกคนไม่ได้ชั่วตั้งแต่เกิดโดยเหตุที่เขาอาจจนอยู่นั้นมิใช่จากกรรม
- ๓) ต้องคิดว่ามนุษย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้ เพราะถ้ามีการใช้เทคโนโลยีโดยที่มนุษย์ไม่มาร่วมคิด ร่วมกันรู้ หรือเข้าใจเพียงพอก็อาจไม่เกิดประโยชน์เท่าที่ควรหรือตรงข้ามกลับใช้เพื่อทำลายเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเองหรือสิ่งแวดล้อมได้
- ๔) เชื่อว่าชาวชุมชนต่างๆ มักมีภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตนในระดับหนึ่งบางเรื่องที่ชาวชุมชนยึดถือจึงต้องค่อยๆ ให้ปรับตัวผสมผสานกับวิทยาการภายนอก
- ๕) ต้องคิดว่ามนุษย์มีความสามารถพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนให้ได้ ถ้าได้รับโอกาสที่จะร่วมคิดร่วมเข้าใจ และร่วมจัดการ (Active Partner) เทคโนโลยีอย่างเหมาะสม การที่มนุษย์บางกลุ่มปฏิเสธเทคโนโลยีอย่างสิ้นเชิง ก็เป็นไปตามระดับการเข้าใจในเทคโนโลยีนั้นอย่างถูกต้องหรือไม่ และมีกลวิธีปรับความเข้าใจนั้นมาสู่ระดับที่แต่ละฝ่ายยอมรับได้เพียงใด ซึ่งต้องให้ได้มีโอกาสที่จะเข้าใจ และยอมปรับให้เหมาะสมกับตนอย่างเหมาะสม
- ๖) การมีส่วนร่วมยังมีเพิ่มขึ้นเมื่อมีสภาพที่เหมาะสมต่อไปนี้ คือ (๑) ประชาชนในท้องถิ่นได้รู้สึกว่าเขาได้ควบคุมโชคชะตาของตนเอง แทนที่จะเป็นบุคคลอื่นที่ “เขาไม่รู้จัก” หรือที่ “เขาไม่ไว้วางใจ” ที่บอกว่ามาช่วยเขา แต่บ่อยครั้งไม่ได้ช่วยจริงจึง (๒) ผู้ที่จะเข้าร่วมต้องมีอิสรภาพ ได้รับ

^{๖๔} นิรันดร์ชัย พัฒนาพงศา, การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิคและกรณีตัวอย่าง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗), หน้า ๑๔ - ๑๕.

ความเสมอภาคและได้รับความจริงใจ ให้เข้ามีส่วนร่วม ดังนั้น การมีส่วนร่วมจะเกิดอย่างเต็มที่และจริงจังเมื่อบุคคลนั้นๆ ไม่ถูกบังคับให้จำ ยอมเข้าร่วมและที่สำคัญคือต้องเข้าร่วมด้วยโดยเท่าเทียมกับผู้มาร่วมด้วยทุกคนอีกทั้งโครงการให้ ความจริงใจด้วย (๓) ผู้ที่จะเข้าร่วมต้องมีความสามารถพอที่จะมีส่วนร่วมได้ กิจกรรมหลายเรื่อง ประชาชนทั่วไปอาจมีส่วนร่วมด้วยได้ แต่ที่เป็นกิจกรรมเฉพาะ เช่น การแพทย์ การก่อสร้างอาคารสูง การทหาร ฯลฯ หากประชาชนเข้าร่วมด้วย อาจไม่ได้ผล หรืออาจเกิดความเสียหาย (๔) มีการสื่อสาร ๒ ทางเพื่อให้ผู้มีส่วนร่วมได้รับข้อมูลอย่างถูกต้องและสมบูรณ์ หากผู้มีส่วนได้-เสีย ได้รับข้อมูลไม่ถูกต้องและครบถ้วน หรือสื่อสารได้ไม่ดีพอก็จะไม่เข้าใจได้ดีพอว่าโครงการจะทำให้เกิด ผลดี-ผลเสีย อย่างไรเพียงใดอาจนำไปสู่การไม่ยอมรับโครงการได้ (๕) ประชาชนมีส่วนร่วมรับทราบ -ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจในโครงการตั้งแต่เริ่มต้น จะทำให้ต้องการเข้าร่วมกับโครงการมากยิ่งขึ้น การร่วมงานกันตั้งแต่เริ่มต้น จนสิ้นสุดการตัดสินใจ ในโครงการนั้นๆ ในระยะยาวจะเกิดผลดียิ่งขึ้นกว่าการที่จะให้ร่วมด้วยเพียงบางส่วน หรือเข้าไป (๖) ประชาชนมีทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่โครงการและต่อโครงการนั้นๆ และเต็มใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย (๗) การมีส่วนร่วมนั้นต้องไม่ทำให้ประชาชนเสียค่าใช้จ่ายมากเกินไป ผลตอบแทนที่เขาประเมินว่าจะได้รับ (๘) เมื่อเข้ามามีส่วนร่วมแล้วจะไม่กระทบกระเทือนสถานภาพในหน้าที่การงาน หรือทางสังคมให้ลดน้อยลง (๙) มีกลวิธีการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างโครงการและผู้มีส่วนได้เสีย

๗) เชื่อว่าตนต่างกับชาวบ้านอยู่ไม่น้อยและชาวบ้านเองก็แตกต่างกันอยู่บ้าง ดังนั้น การจะให้มีส่วนร่วมจะเอาใจเราฝ่ายเดียวไม่ได้

๘) อาจใช้การมีส่วนร่วมในหลายรูปแบบ เช่น (๑) รูปแบบโดยตรง คือมีส่วนร่วมโดยตัวบุคคลแต่ละคน หรือ (๒) ประชาชนก่อตั้งองค์กรขึ้นมามีส่วนร่วม หรือ (๓) ให้มีตัวแทนมามีส่วนร่วมโดยอ้อม ซึ่งย่อมขึ้นกับบริบทของแต่ละพื้นที่ เช่น ในพื้นที่ที่ประชาชนมีศรัทธาในตัวแทนของเขา มาก การมีตัวแทนร่วมด้วยก็เพียงพอ แต่กรณีในหมู่บ้านมีประชาชนหลากหลายกลุ่มจึงควรมีตัวแทนของกลุ่มจากหลายภาคส่วนมามีส่วนร่วมเพิ่มเติม

๙) ไม่มีสิ่งใด ได้มาฟรี ต้องแลกเปลี่ยนกัน มีเสียไปบ้าง เพื่อจะได้มา

๑๐) การมีส่วนร่วมต้องนึกถึงใจของผู้อื่นให้มากมิใช่เอาแต่ใจเราฝ่ายเดียว

การมีส่วนร่วมที่ดำเนินอยู่โดยทั่วไป สามารถสรุปได้เป็น ๔ รูปแบบ คือ

๑) การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) ประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องได้รับการ แจ้งให้ทราบถึงรายละเอียดของโครงการที่จะดำเนินการ รวมทั้งผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ทั้งนี้ การได้รับแจ้งข่าวสารดังกล่าวจะต้องเป็นการแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

๒) การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่มีการจัดการหารือ ระหว่างผู้ดำเนินการโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและ ตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในโครงการและกิจกรรมมากขึ้น

๓) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประชาชนและฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือกิจกรรม และผู้มีอำนาจตัดสินใจในการทำโครงการหรือกิจกรรมนั้นได้ใช้เวที สาธารณะในการทำความเข้าใจ และค้นหาเหตุผลในการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมในพื้นที่นั้น ซึ่งมีหลายรูปแบบ ได้แก่ ๑. การประชุมในระดับชุมชน (Community Meeting) โดยจัดขึ้นในชุมชนที่ได้รับผลกระทบ จากโครงการ โดยเจ้าของโครงการหรือกิจกรรมจะต้องส่งตัวแทนเข้าร่วม เพื่ออธิบายให้ที่ประชุมทราบถึง ลักษณะโครงการและผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นและตอบข้อซักถาม ๒. การประชุมรับฟังความคิดเห็นในเชิงวิชาการ (Technical Hearing) สำหรับโครงการที่มีข้อโต้แย้งในเชิงวิชาการ จำเป็นจะต้องเชิญผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาจากภายนอกมาช่วยอธิบายและให้ความเห็น ต่อโครงการ ซึ่งผู้เข้าร่วมประชุมต้องได้รับทราบผลดังกล่าวด้วย ๓. การประชาพิจารณา (Public Hearing) เป็นเวทีในการเสนอข้อมูลอย่างเปิดเผยไม่มีการปิดบัง ทั้งฝ่ายเจ้าของโครงการและฝ่ายผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากโครงการ ซึ่งจะต้องมีองค์ประกอบของผู้เข้าร่วมที่เป็นที่ยอมรับ มีหลักเกณฑ์และประเด็นในการพิจารณาที่ชัดเจน และแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบทั่วกัน

๔) การร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งประชาชนจะมีบทบาทในการตัดสินใจได้เพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของคณะกรรมการที่ เป็นผู้แทนประชาชนในพื้นที่

ลักษณะที่สำคัญของการมีส่วนร่วมว่าเป็นเรื่องของกระบวนการ ซึ่งได้สรุปถึงขั้นตอนของการมีส่วนร่วมได้ ๔ ขั้นตอนหลักๆ ดังนี้

๑) มีส่วนร่วมในการคิด ศึกษา และค้นคว้า หาปัญหาและสาเหตุของปัญหาตลอดจนความต้องการของชุมชน

๒) มีส่วนร่วมในการวางนโยบาย หรือแผนงาน โครงการ หรือกิจกรรม เพื่อลดและแก้ไข ปัญหา

๓) มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ และปฏิบัติงานให้บรรลุตามเป้าหมาย

๔) มีส่วนร่วมในการควบคุม ติดตาม และประเมินผลการทำงาน

การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมจำเป็นต้องใช้วิธีการสื่อสารในรูปแบบต่างๆ ที่เหมาะสมในการนำพา ข่าวสารจากหน่วยงานภาครัฐบาลหรือเอกชน ไปสู่ประชาชนผู้เป็นเป้าหมาย สิ่งสำคัญในการกระตุ้นและสร้าง แรงจูงใจให้ประชาชนหรือชุมชนได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับข้อมูลที่ต้องการสื่อสารนั้น ต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน เพราะถือว่าเป็นส่วนช่วยให้กระบวนการติดต่อสื่อสารสัมพันธ์หรือ แลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างสมาชิกในสังคมเป็นไปได้โดยสะดวกขึ้น กล่าวคือ ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมพัฒนาชุมชน ให้มีความเข้มแข็งเพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนสู่การแก้ไขปัญหาของสังคมและประเทศชาติได้^{๖๔}

^{๖๔} จินตวิทย์ เกษมสุข, การสื่อสารกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๓.

การมีส่วนร่วมออกเป็น ๔ ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมในการร่วมคิดร่วมตัดสินใจการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล ทุกขั้นตอนมีความสัมพันธ์โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมที่ขั้นตอน การตัดสินใจเป็นประการสำคัญ ซึ่งในแนวทางการมีส่วนร่วมนั้นมุ่งเน้นให้ประชาชนเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ที่มิบทบาทในทุกๆ เรื่อง ไม่ใช่ที่กำหนดให้ประชาชนปฏิบัติในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทุกอย่าง ต้องเป็นเรื่องของประชาชนที่จะคิด ซึ่งแนวความคิดนี้มีกรอบพื้นฐานและการวิเคราะห์การมีส่วนร่วม^{๖๖} ดังนี้

- ๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบด้วย การริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ
- ๒) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุน ด้านทรัพยากร การบริหาร และการประสานขอความช่วยเหลือ
- ๓) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) ประกอบด้วย ผลประโยชน์ ทางวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคม และส่วนบุคคล
- ๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) เป็นการควบคุม ตรวจสอบการ ดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวในการมีส่วนร่วม

กระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทมี ๔ ขั้นตอน^{๖๗} คือ

- ๑) การศึกษาชุมชน คือ การค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชน และเรียนรู้ สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ทรัพยากร สิ่งแวดล้อมต่างๆ ในชุมชนร่วมกับประชาชนโดยวิธีการ สังเกต และสัมภาษณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ข้อมูลบางส่วนอาจหาได้จากเอกสารและงานวิจัย
- ๒) การวางแผนเพื่อแก้ปัญหา โดยมีการรวมกลุ่มอภิปราย ถกเถียงแสดงความคิดเห็น ชาวบ้านควรได้มีโอกาสเข้ามาร่วมอภิปรายแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่
- ๓) การลงมือปฏิบัติตามแผน หรือวิธีการที่ได้ร่วมกันตัดสินใจแล้วจากขั้นตอนที่ ๒ โดยประชาชนมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้จะต้องได้ร่วมด้วยความศรัทธาและเชื่อมั่นในตนเองที่จะพัฒนาชุมชน
- ๔) การประเมินผลงาน โดยชาวบ้านและนักพัฒนาจะร่วมกันกำหนดขั้นตอนต่างๆ ในการทำงานประเมินผล ตลอดจนดูแลปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างประเมินผลเพื่อที่จะแก้ไขได้ทันที

ลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของการมีส่วนร่วม คือ ๑) เป็นการมีส่วนร่วมเพื่อสร้างสรรค์ความดีงามให้แก่ทุกด้านของชีวิตของประชาชนและชุมชน (Inclusiveness) ๒) เป็นการมีส่วนร่วมเพื่อความเท่าเทียมกัน (Equity) ของปัจเจกชนและกลุ่มคนใน การมีส่วนร่วมให้ (Give) และมีส่วนได้รับประโยชน์ (Take) จากการกระจายทรัพยากรสาธารณะ ๓) เป็น การมีส่วนร่วมที่ทำให้เกิดความเป็น

^{๖๖} นันทวัฒน์ บรมานันท์ , การบริการสาธารณะในระบบกฎหมายปกครองของฝรั่งเศส , (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สำนักนิติธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๖.

^{๖๗} วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, การบริหารและการจัดการทางทรัพยากรธรรมชาติ : บทบาทขององค์กร ในท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๖๑-๖๓.

ธรรม (Justice) แก่ปัจเจกชนและกลุ่มคนที่มีสถานภาพแตกต่าง กันได้มีปฏิสัมพันธ์กันในลักษณะของ การแบ่งปัน เกื้อกูลกัน อุ้มชูกัน และเรียนรู้ร่วมกัน^{๖๘}

สรุปแนวความคิดเกี่ยวกับกรณีมีส่วนร่วม ซึ่งจำแนกประเภทของการมีส่วนร่วมไว้ โดยมี รูปแบบต่างๆ คือ การจำแนกจากการพิจารณาถึงระดับการอาสาสมัครเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งมีทั้งการ ถูกบังคับและไม่ถูกบังคับการจำแนกตามวิธีการ ที่เข้าไปเกี่ยวข้อง ประกอบด้วยการมีส่วนร่วมโดยตรง และโดยอ้อม การจำแนกตามการเข้าไปเกี่ยวข้องกับขั้นตอนต่างๆ ของกระบวนการวางแผนการ พัฒนา การจำแนกตามลักษณะขั้นขององค์การโดยพิจารณาจากโครงสร้างขององค์การ การจำแนก ตามความเข้มข้นและความดีของสังคม และการจำแนกตามระดับ การเข้ามามีส่วนร่วม^{๖๙} ดังนี้

๑) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่งเสริม (สนับสนุน) ประกอบด้วยการมีส่วนร่วมในการ เลือกรับสมัครเลือกตั้ง ซึ่งจะส่งเสริมให้บุคคลมีความเอาใจใส่เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมกับองค์การบริหารส่วนตำบลหรือ อาจลงรับสมัครเลือกตั้ง การมีส่วนร่วมด้านกฎหมาย เช่น การปฏิบัติตามกฎหมาย การเสียภาษีตาม กฎหมาย เป็นต้น และการมีส่วนร่วมในด้านความร่วมมืออาจอยู่ในรูปของการสละแรงงาน เงิน การ ร่วมทำงาน การร่วมแสดงความคิดเห็นเพื่อพิจารณาสนับสนุนหรือคัดค้าน

๒) การมีส่วนร่วมในฐานะของผู้รับบริการ อาจกระทำในลักษณะการแก้ปัญหา หรือ ความเดือดร้อน รวมทั้งการทำหน้าที่สะท้อนภาพให้ผู้บริหารได้เห็นภาพของการบริการ ที่ประชาชน ได้รับ

๓) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ตรวจสอบ ซึ่งสามารถกระทำได้ในลักษณะต่างๆ เช่น ร่วม ตรวจสอบพฤติกรรมของสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล ตรวจสอบแผนพัฒนาขององค์การ บริหารส่วนตำบล ตรวจสอบการจัดทำข้อบัญญัติงบประมาณรายจ่าย ตรวจสอบโครงการต่างๆ การ เข้าร่วมฟังการประชุมสภา ร่วมทั้งการตรวจสอบการทำงานของฝ่ายบริหาร เป็นต้น

ระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตรวจสอบการดำเนินงานขององค์การ บริหารส่วนตำบล พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความแตกต่างกันในหลายระดับและหลาย เจเนอไรซ์ ดังนี้

- ๑) ระดับเป็นฝ่ายรุก/ปฏิภักิรียาตอบโต้
- ๒) ระดับลงสมัครรับเลือกตั้ง
- ๓) ระดับการขอเสนอเอกสารต่างๆ
- ๔) ระดับการตรวจสอบผลงาน อบต. อย่างเป็นทางการ
- ๕) ระดับการประชุมเสนอแผนผ่านประชาคมหมู่บ้านและประชาคมหมู่บ้าน

^{๖๘} ขาติชาย ฌ เชียงใหม่, การมีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นที่สมดุล , (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บริษัท ธรรมดาเพรส จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๕๙.

^{๖๙} เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ, “การวิจัยการมีส่วนร่วมทางส่งเสริมการเกษตร ”, ประมวลสาระชุด วิชาการวิจัยเพื่อพัฒนาการส่งเสริมการเกษตรหน่วยที่ ๙, หน้า ๒๙๓.

๖) ระดับการตรวจสอบในลักษณะที่เป็นกรรมการตรวจรับงาน/กรรมการเปิดซอง^{๗๐}
สรุปลักษณะของการเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนนั้น มีอยู่ ๕ ขั้นตอน คือ

- ๑) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาในการพิจารณาปัญหาและจัดระดับความสำคัญของ
ปัญหาตลอดจนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ
- ๒) การมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุของปัญหา
- ๓) การมีส่วนร่วมในการค้นหาและพิจารณาแนวทางและวิธีการแก้ปัญหา
- ๔) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา
- ๕) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรม

สรุปได้ว่า ประโยชน์ของการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการที่ต้อง ดำเนินการ
อย่างเป็นขั้นตอนต่อเนื่องซึ่งก่อให้เกิดต้นทุนในการดำเนินการมากพอสมควร อย่างไรก็ตาม ข้อดีของ
การมีส่วนร่วมคือก่อให้เกิดการผลิตนโยบายและบริการสาธารณะที่สอดคล้องกับความ ต้องการของ
สาธารณชนเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพของการจัดสรรทรัพยากรของสาธารณะให้สูงขึ้น
จากการศึกษาเอกสารต่างๆ พอสรุปได้ว่าทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม มีนักวิชาการได้
แสดงทัศนะไว้มากมาย ดังมีตัวอย่างต่อไปนี้

๑) ทฤษฎีการกระทำสังคม (The Theory of Social Action)

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารต่างๆ พอสรุปได้ว่าทฤษฎีการกระทำสังคมที่เกี่ยวข้อง
ตำราทางวิชาการของนักวิชาการหลากหลายท่านจึงได้ให้ความหมายมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้
รีดเดอร์ (Reeder) ได้ให้ความหมายว่า การกระทำของมนุษย์ในเรื่องใดก็ตามขึ้นอยู่กับ
ปัจจัยดังกล่าวต่อไปนี้

- (๑) เป้าหมาย (Gold)
- (๒) ความเชื่อที่สืบทอดกันมา (Believes Orientation)
- (๓) ค่านิยมมาตรฐาน (Standard Values)
- (๔) นิสัยและขนบธรรมเนียมประเพณี (Habit and Custom)
- (๕) ความคาดหวัง (Expectation)
- (๖) ความผูกพัน (Commitments)
- (๗) แรงเสริม (Reinforcement)
- (๘) โอกาส (Opportunity)
- (๙) ความสามารถ (Ability)
- (๑๐) การสนับสนุน (Support)

^{๗๐} นวลน้อย ตรีรัตน์และคณะ , การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตรวจสอบการดำเนินงานของ
องค์การบริหารส่วนตำบล , (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการ
ทุจริตแห่งชาติ, ๒๕๕๓), หน้า ๓๙๗ - ๓๙๘.

รีดเดอร์ (Reeder) ได้อธิบายถึง ปัจจัยหรือสาเหตุที่มีผลต่อการกระทำทางสังคม ไว้ดังนี้

- ๑) สถานการณ์การกระทำของสังคมจะเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมทางสังคม ซึ่งแต่ละคนก็มีเหตุผลแต่ละอย่างในการตัดสินใจในการกระทำ
- ๒) บุคคลหรือองค์การ จะตัดสินใจหรือแสดงการกระทำบนพื้นฐานของกลุ่ม เหตุผลซึ่งตัดสินใจเองได้ว่ามันสอดคล้อง หรือตรงปัญหาและสถานการณ์นั้นๆ
- ๓) เหตุผลบางประการอาจสนับสนุนการตัดสินใจ และเหตุผลบางประการอาจต่อต้านการตัดสินใจ
- ๔) เหตุผลนั้นผู้ตัดสินใจให้น้ำหนักที่แตกต่างกัน การเลือกเหตุผลหรือปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ
- ๕) เหตุผลในการตัดสินใจนั้นมีไม่มาจากเหตุผลใดเหตุผลหนึ่ง
- ๖) การตัดสินใจของกลุ่มเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์นั้นๆ จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในทุกโอกาส
- ๗) กลุ่มของปัจจัยหรือเหตุผลที่มีอิทธิพลต่อการกระทำทางสังคมนั้นย่อมจะมีการเปลี่ยนแปลง
- ๘) สำหรับกรณีเฉพาะอย่างภายใต้การกระทำทางสังคมจะมีบ่อยครั้งที่ทางเลือกสองหรือสามทาง เพื่อที่จะตอบสนองต่อสถานการณ์นั้นๆ
- ๙) ผู้กระทำหรือผู้ตัดสินใจอาจเลือกทางใดทางหนึ่ง
- ๑๐) เหตุผลที่จะตัดสินใจสามารถที่จะมองเห็นได้จากทางเลือกที่ถูกต้องแล้ว^{๗๑}

ทฤษฎีการกระทำสังคมจะเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมทางสังคมซึ่งแต่ละคนก็มีเหตุผลแต่ละอย่างในการตัดสินใจได้ว่ามันสอดคล้อง หรือตรงปัญหาและสถานการณ์นั้นๆ เหตุผลในการตัดสินใจนั้นมีไม่มาจากเหตุผลใดเหตุผลหนึ่งการตัดสินใจของเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์นั้นๆ จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในทุกโอกาสในทางสังคม

๒) ทฤษฎีจิตวิทยาสังคม (Theory of Social Psychology)

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารต่างๆ พอสรุปได้ว่าทฤษฎีจิตวิทยาสังคมที่เกี่ยวข้อง ดำรงทางวิชาการของนักวิชาการหลากหลายท่านจึงได้ให้ความหมายมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

มาสโลว์ (Maslow) ได้ค้นคว้าเกี่ยวกับแรงจูงใจ (Motivation) ของการกระทำของมนุษย์ไว้หลายประการ และได้อธิบายถึงพฤติกรรมของมนุษย์ที่เกี่ยวกับความต้องการพื้นฐานที่เกิดขึ้นจากความพึงพอใจ ความต้องการเหล่านั้น ถูกจำกัดลำดับขั้นของความต้องการจากน้อยไปหามาก เมื่อความต้องการใดเกิดขึ้นแล้วไม่ได้รับการบำบัดเพียงพอ ความต้องการเหล่านั้นก็ยังคงอยู่และ

^{๗๑} Reeder William W, *Some Aspects of the Informal Social Participation of Form Families in New York State* Cornell University, (Unpublished : Dissertation, 1974), pp. 39-50.

จะเป็นแรงขับที่มีพลังผลักดันให้บุคคลที่พฤติกรรมโน้มไปในทางที่จะบำบัดความต้องการเหล่านั้นอยู่เสมอ ความต้องการพื้นฐานที่ทำให้แสดงพฤติกรรมต่างๆ มีอยู่ ๕ ประการแยกออกเป็นระดับต่างๆ ดังนี้

- ๑) ความต้องการทางด้านร่างกาย (Physiological Need) เป็นความต้องการขั้นแรก
- ๒) ความต้องการความปลอดภัย (Safety Need)
- ๓) ความต้องการความรัก (Love or Belong Need)
- ๔) ความต้องการความยกย่องนับถือจากคนอื่นหรือมีเกียรติในสังคม (Esteem Need)
- ๕) ความต้องการประสบผลสำเร็จ (Self-Actualization Need) ต้องการแสดงความสามารถของตนให้ประจักษ์แก่ผู้อื่น^{๗๒}

ทฤษฎีจิตวิทยาสังคม ได้กล่าวถึงพฤติกรรมของมนุษย์ที่เกี่ยวกับความต้องการพื้นฐานที่เกิดขึ้นจากความพึงพอใจ ความต้องการเหล่านั้นและจะเป็นแรงขับที่มีพลังผลักดันให้บุคคลที่มีพฤติกรรมโน้มไปในทางที่จะบำบัดความต้องการเหล่านั้นอยู่เสมอ ความต้องการพื้นฐานที่ทำให้แสดงพฤติกรรมต่างๆ

๓) ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership)

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารต่างๆ พอสรุปได้ว่าทฤษฎีการสร้างผู้นำที่เกี่ยวข้ององค์ความรู้ทางวิชาการของนักวิชาการหลากหลายท่านจึงได้ให้ความหมายมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงาน ด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้ เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการรวมกลุ่มคน จูงใจคนไปยังจุดประสงค์โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดี เรียกว่าผู้นำปฏิฐาน (Positive Leader) ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (Dynamic Leader) และผู้นำทางที่ไม่ดีคือ ไม่มีผลงานที่สร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนิเสธ (Negative Leader) ผลของการใช้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดระดมความช่วยเหลือร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความริเริ่มสร้างสรรค์และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดี ย่อมจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ^{๗๓} การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานตามความเต็มใจ เพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้ เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการรวมกลุ่มคน จูงใจไปยังเป้าหมายประสงค์โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดีเรียกว่าผู้นำปฏิฐาน (Positive Leader) ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (Dynamic Leader) และผู้นำไม่มีกิจ ไม่มีผลงาน สร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนิเสธ (Negative Leader) ผลของ

^{๗๒} Abraham H. Maslow, *Motivation and Personality*, (New York: Harper and Brother, 1970), p. 90.

^{๗๓} อำนาง อนันตชัย, *การระดมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบทในการพัฒนาชนบท สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิศดอร์เพเวอร์พอยท์ จำกัด, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓๐.

การให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์^{๗๔}

การที่เราทำให้เกิดกิจกรรมทางสังคมเพื่อให้คนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วม กิจกรรมทางสังคมโดยต้องมีความเข้าใจในวิถีชีวิต ค่านิยม จารีตประเพณีทัศนคติของบุคคล การพัฒนาโดยใช้สิ่งที่เหมาะสมนำไปสู่การที่สมาชิกในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน ในรูปแบบของการมีส่วนร่วมและสมัครใจ

๒.๒ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์

บทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบัน พุทธศาสนาในประเทศไทยมีวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางของสังคมและเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำของวัดที่คอยชี้แนะแนวทางในการปฏิบัติตนของพุทธมามกะให้ไปในทางที่ดี เพื่อก่อให้เกิดความศรัทธาเชื่อถือว่าพระสงฆ์เป็นผู้มีสติปัญญารอบรู้วิชาการต่างๆ เหนือกว่าประชาชนทั่วไปซึ่งสามารถให้คำปรึกษาแก่ประชาชนที่มาขอคำปรึกษาได้เพราะโดยปกติแล้วประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศไทยนับถือพุทธศาสนาและยอมรับนับถือความสามารถของพระสงฆ์ตลอดมาดังในสมัยสุโขทัย พระเจ้าแผ่นดินได้ใช้วัดเป็นสถานที่ให้การศึกษาอบรมประชาชนควบคู่ไปกับการทำพิธีทางศาสนา ส่วนพระสงฆ์ก็จะทำหน้าที่เผยแผ่พุทธศาสนาและอบรมประชาชนควบคู่ไปกับการทำพิธีทางศาสนาส่วนพระสงฆ์ ก็จะทำหน้าที่เผยแผ่พุทธศาสนาและอบรมให้ประชาชนมีคุณภาพ เพื่อสนองนโยบายบ้านเมือง และต่อมาให้สมัยกรุงศรีอยุธยาสภาพสังคมมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นทำให้วัดมีบทบาทต่อประชาชนมากตามไปด้วย โดยเฉพาะในด้านให้การศึกษาแก่ประชาชน วัดจะจัดให้ตามความสามารถเท่าที่พระสงฆ์ในวัดนั้นๆ จะจัดให้ได้หรือถ้าประชาชนมีความต้องการความรู้เพิ่มเติม ก็จะแสวงหาพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถตรงกับความต้องการของเขาเหล่านั้น และนิยมฝากลูกหลานให้เป็นศิษย์ เข้ารับการศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ในด้านที่เกี่ยวกับการป้องกันตัว และการเขียนหนังสือทั้งภาษาไทยและภาษาบาลีเพื่อเตรียมเข้าสู่การอุปสมบทต่อไปและในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงรัชกาลที่ ๔ การศึกษาต่างๆ ก็ยังจัดให้อยู่ในวัด ดังจะเห็นได้จากการสร้างหอมนเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อใช้เป็นที่พักให้ราชบัณฑิตสอบพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร และสร้างวัดโพธิ์ขึ้นพร้อมกับวาดภาพฤาษีคัตตน เขียนตำรายาต่างๆ ไว้ตามระเบียงโบสถ์และวิหารเพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้ศึกษาหาความรู้^{๗๕}

^{๗๔} ยุพาพร รูปงาม, การมีส่วนร่วมของข้าราชการสำนักงานประมาณในการปฏิรูประบบราชการ , (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๘.

^{๗๕} พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตโต), มหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย การศึกษาบทบาทของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : สหประชาพานิชย์, ๒๕๒๗), หน้า ๓๔.

จะเห็นได้ว่าวัดและพระสงฆ์กับชุมชนนั้นเป็นของคู่กันมาแต่สมัยโบราณของไทย เพราะวัดนอกจากจะให้การศึกษากับชุมชน ยังเป็นสถานที่สำหรับประกอบกิจกรรมหรือทำพิธีทางศาสนาอีกด้วย วัดยังมีบทบาทหน้าที่ด้านอื่นๆ ดังที่ พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต กล่าวไว้ดังนี้^{๗๖}

- ๑) เป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้าน ส่งกุลบุตรมารับใช้พระ รับการอบรมทางด้านศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาต่างๆ ตามที่มีสอนในสมัยนั้นๆ รวมทั้งเป็นศูนย์รวมของเยาวชน
- ๒) เป็นสถานสงเคราะห์บุตรหลานของชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ศึกษาเล่าเรียนด้วย ตลอดถึงผู้ใหญ่ที่ขัดสนมาอาศัยวัด
- ๓) เป็นสถานพยาบาลที่แจกจ่ายยา รักษาผู้เจ็บป่วย
- ๔) เป็นที่พักคนเดินทาง
- ๕) เป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ พักผ่อนหย่อนใจ หากความรู้เพิ่มเติม
- ๖) เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลและมหรสพต่างๆ สำหรับชาวบ้าน
- ๗) เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก่ปัญหาชีวิตครอบครัวและความทุกข์ต่างๆ
- ๘) เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่างๆ ของชาติเปรียบเสมือนพิพิธภัณฑ์
- ๙) เป็นคลังวัสดุสำหรับเก็บของใช้ไว้ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกันเมื่อมีงานวัดและขอยืมไปใช้เมื่อคนมีงานต่างๆ
- ๑๐) เป็นศูนย์กลางการปกครอง ที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกลูกบ้านมาประชุมกัน บอกแจ้งกิจกรรมต่างๆ
- ๑๑) เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านพิธีกรรมอันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของทุกคนในระยะต่างๆ

จันงค์ อติวัฒนสิทธิ์ กล่าวถึง ความเห็นเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์และวัดในสังคมปัจจุบันว่า พระสงฆ์และวัดมีบทบาทมาก พระสงฆ์และวัดต้องอยู่ข้างเคียงกัน ขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ ดังนั้น เมื่อเอ่ยถึงวัดก็หมายถึงพระสงฆ์ด้วย วัดเป็นศูนย์กลางสำคัญในชีวิตพระสงฆ์ในฐานะผู้อยู่อาศัยและปกป้องรักษาวัดก็ย่อมจะมีบทบาทที่สำคัญมากในชุมชนโดยอัตโนมัติ บทบาทตามประเพณีของพระสงฆ์ประกอบด้วยการสอนธรรม เป็นพิธีกรในการประกอบพิธีกรรม ช่วยส่งเสริมความสามัคคีของชาวบ้าน ปล่อยโยนประชาชนในยามเจ็บไข้ได้ป่วยหรือเป็นทุกข์และช่วยตัดสินใจปัญหาข้อพิพาทระหว่างสมาชิกของหมู่บ้าน พระสงฆ์มีการติดต่อกับชาวบ้านทุกวันและพัวพันกับปัญหาทางโลกของชาวบ้าน บทบาททางสังคมของพระสงฆ์จะเป็นการสนองตอบต่อช่องว่างที่รัฐบาลไม่อาจช่วยเหลือประชาชนได้ เช่น ขาดสถานที่เรียนหนังสือ ขาดที่รักษาพยาบาล ไม่มีระบบตำรวจและศาลยุติธรรมในการบริการทางสังคมและสวัสดิการชุมชน เมื่อไม่มีสิ่งดังกล่าวพระสงฆ์จึงเป็นผู้ตัดสินใจปัญหาความขัดแย้ง ทำการอบรมเด็กดื้อที่พ่อแม่ไม่อาจจะอบรมได้และช่วยอนุเคราะห์เด็กกำพร้า พระสงฆ์ช่วยสร้างและสั่งสอนเทคนิคขั้นพื้นฐานซึ่งเรียนได้ในวัด เช่น สถาปัตยกรรม ช่างไม้ ช่างก่ออิฐปูน ช่วยปรับปรุงการเกษตรและรักษาโรคด้วยยาแผนใหม่ จากข้อเท็จจริงดังกล่าว อาจ

^{๗๖} พระมหาประยุทธ์ ปยุตโต, **บทบาทพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๖.

กล่าวได้ว่า พระสงฆ์เป็นผู้รับใช้ประชาชนในชนบท ช่วยรักษาประเพณีและพิธีกรรม นำเสถียรภาพมาสู่สังคมและช่วยสร้างความทันสมัยให้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ดังนั้น ผู้นำที่แท้จริงคือ พระสงฆ์ ซึ่งช่วยวางแผนแนะนำและสนับสนุนงานของชาวบ้าน^{๗๗}

ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์ กล่าวถึงงานของพระสงฆ์เพื่อความมั่นคงแห่งชาติไทยในสังคมปัจจุบัน แบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ การพัฒนาคุณภาพของพลเมือง การสงเคราะห์ประชาชนและการช่วยเหลืองานของทางราชการ ดังต่อไปนี้^{๗๘}

๑) การพัฒนาคุณภาพของพลเมือง คุณภาพของพลเมืองโดยเฉพาะด้านคุณธรรมจริยธรรม มีความสำคัญต่อความมั่นคงแห่งชาติอย่างยิ่ง งานของพระสงฆ์ในด้านนี้ ได้แก่

(๑) การให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรของชาติทุกระดับอายุให้เข้ามาอยู่ในพระธรรมวินัยศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย

(๒) การเทศนา อบรม สั่งสอนประชาชนที่มาทำบุญที่วัดในวันธรรมสวนะและในงานทำบุญบำเพ็ญกุศลต่างๆ ตามประเพณีหรือในงานเทศกาลต่างๆ การเทศน์ทางวิทยุ โทรทัศน์ การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การปาฐกถาธรรม การเขียนบทความเผยแพร่ทางหนังสือพิมพ์ การเรียบเรียงหนังสือธรรมะเผยแพร่ในงานและโอกาสต่างๆ ตลอดจนกิจกรรมเผยแพร่พุทธศาสนาทั้งปวง เช่น งานพระธรรมทูต งานพระธรรมจาริก งานตามโครงการอบรมประจำตำบล

(๓) การจัดสอนศาสนาศึกษาแก่เด็กและประชาชน

(๔) การดำเนินกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาของวัดต่างๆ ทั่วประเทศ

๒) การสงเคราะห์ประชาชน เป็นหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ พระสงฆ์ได้สงเคราะห์ประชาชนทั้งทางด้านขวัญและกำลังใจและวัตถุอีกด้วย ดังนี้

(๑) การให้ความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลแก่ประชาชนตามประเพณีเกี่ยวกับชีวิตและตามประเพณีเกี่ยวกับส่วนรวม

(๒) การช่วยประกอบศาสนพิธีในงานทำบุญ บำเพ็ญกุศลต่างๆ

(๓) การให้ที่พักอาศัยแก่นักเรียน นิสิต นักศึกษาต่างท้องถิ่นที่มาศึกษาเล่าเรียนอยู่ในเมือง การให้ที่พักอาศัยแก่บุคคลที่มารักษาตัว การให้ที่ดินหรือให้เช่าที่ดินในราคาถูกให้ประชาชนที่ขาดเงินปลูกบ้านอาศัย

(๔) การดูโชคชะตาราศี การประพรมน้ำพระพุทธรูป การให้ฤกษ์ยาม

(๕) การให้ทางราชการหรือส่วนรวมใช้สถานที่ของวัดประชุมราษฎร เป็นหน่วยเลือกตั้งจัดงานหารายได้เพื่อสาธารณกุศล ตลอดจนการให้ใช้ที่ดินของวัดสร้างสาธารณสถานต่างๆ

(๖) การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ การให้คำปรึกษาในหน้าที่การงาน การเป็นผู้นำในการก่อสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ในท้องถิ่น

(๗) การให้ที่พักพิงแก่ประชาชนผู้ประสบสาธารณภัยและภัยจากธรรมชาติ การรวบรวมสิ่งของจากผู้บริจาคไปให้การสงเคราะห์แก่ผู้ประสบภัยต่างท้องถิ่น

^{๗๗} จำนง อติวัฒนสิทธิ์ และคณะ **สังคมวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานครมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๒.

^{๗๘} ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์, **การพัฒนากิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ**, (เอกสารวิจัยวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, ๒๕๒๖), หน้า ๓๘-๔๐.

๓) การช่วยเหลืองานทางราชการ พระสงฆ์พยายามที่จะช่วยเหลืองานทางราชการทั้งในด้านการปกครอง การสงเคราะห์ประชาชน และการรักษาความปลอดภัยของชาติ เช่น

- (๑) ช่วยในการอบรมชี้แจงราษฎรให้รู้จักผิดชอบชั่วดี การปฏิบัติตามคำแนะนำชักชวนของรัฐบาลหรือผู้ปกครองบ้านเมืองระดับต่างๆ
- (๒) ช่วยสงเคราะห์ประชาชนโดยรับช่วงงานจากเจ้าหน้าที่รัฐบาลให้การสงเคราะห์ในท้องถิ่นกันดารที่วัดตั้งอยู่
- (๓) การช่วยทางราชการเกี่ยวกับกิจการอันเกี่ยวกับความมั่นคง

พระมหาสุภา อุทโท ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พระสงฆ์ไทยใน ๒ ทศวรรษหน้า (พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๕๐)” โดยพิจารณาจากทัศนะของนักวิชาการถึงแนวโน้มของสังคมในอีก ๒๐ ปีข้างหน้าว่า กระแสโลกจะเป็นกระแสที่มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อสังคมไทยในอนาคต นั่นคือ กระแสทุนนิยม บริโภคนิยม การศึกษาที่เน้นอิสสระเสรี ธรรมชาติและองค์กรรวม การพัฒนาแบบยั่งยืน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงการเข้ามาลงทุนของบริษัทข้ามชาติต่างๆ จากเหตุนี้ ทำให้เศรษฐกิจไทยยังมีแนวโน้มเติบโต แม้ว่าจะไม่มากเท่าที่ผ่านมา มีการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น การติดต่อสื่อสารของคนในสังคมจะผ่านเทคโนโลยีการสื่อสารที่ทันสมัยมากขึ้น การพัฒนาประเทศจะเน้นการพัฒนาแบบยั่งยืนมากขึ้น ขณะเดียวกันกระแสบริโภคนิยม ความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมและโรคเอดส์จะแพร่กระจายอย่างรุนแรงและกว้างขวาง ในเมืองจะมีกลุ่มชนหลายเชื้อชาติที่มีวัฒนธรรมหลากหลาย มีระบบการศึกษาที่หลากหลาย มีปัญหาสังคมต่างๆ ที่ซับซ้อนเพิ่มขึ้น และปัญหามลพิษจะนำไปสู่ความเสื่อมโทรมด้านสุขภาพจิตของคนในเมืองมากยิ่งขึ้น ส่วนชนบทจะมีการต่อสู้แย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ลดลง การกระจายบริการด้านสาธารณสุขจะยังไม่ทั่วถึง และชนบทยังคงเป็นฐานรองรับการผลิตของเมืองต่อไป^{๗๙}

ดังนั้น พระสงฆ์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยจึงควรที่จะเข้ามามีบทบาทให้สอดคล้องและรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย พระสงฆ์ควรดำเนินบทบาทต่อสังคมที่ไม่ขัดกับหลัก การของพระธรรมวินัย ดังต่อไปนี้^{๘๐}

- ๑) บทบาทผู้เรียนรู้และวิจัย คือ การแสวงหาความรู้และความเข้าใจอย่างเป็นระบบในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น การพัฒนาชุมชน กฎหมาย การสื่อสาร เทคโนโลยีการสื่อสาร เป็นต้น เพื่อการทำงานพัฒนาและช่วยเหลือสังคมหรือชุมชนของพระสงฆ์อย่างมีประสิทธิภาพ
- ๒) บทบาทผู้สอนศีลธรรม คือ การชี้แจงหรืออธิบายหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกต้องให้แก่บุคคลระดับต่างๆ ได้
- ๓) บทบาทผู้ให้การศึกษา คือ พระสงฆ์ควรส่งเสริมการให้ความรู้เรื่องประชาธิปไตยที่ถูกต้องแก่ประชาชนด้วยว่าในอนาคตการเมืองจะมีลักษณะที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ประชาชนจะมีอำนาจในการปกครองตนเอง มีบทบาทในการตรวจสอบการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐ และนักการเมืองมากขึ้น

^{๗๙} พระมหาสุภา อุทโท, พระสงฆ์ไทยในสองทศวรรษหน้า พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๖๐, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุขใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๖๑.

^{๘๐} ธรรมรส โชติบุญขร, มนุษย์สัมพันธ์, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์เนศการพิมพ์, ๒๕๑๙), หน้า ๒๕.

- ๔) บทบาทผู้เป็นที่ปรึกษา คือ การให้คำปรึกษาในปัญหาชีวิตส่วนตัวแก่ประชาชนทุกระดับเพราะในอนาคตปัญหาต่างๆ มีแนวโน้มว่ามีความรุนแรงและมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น
- ๕) บทบาทผู้ปลูกจิตสำนึก คือ การปลูกจิตสำนึกให้คนมีความขยัน ประหยัด และรับผิดชอบและไม่ให้ตกเป็นทาสบริโภคนิยม โดยการประยุกต์หลักธรรมทางศาสนาที่สอดคล้องและทันสมัย
- ๖) บทบาทผู้อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ พระสงฆ์ควรจัดวัดให้ร่มรื่น สงบ สะอาดและมีที่ปฏิบัติธรรม เพื่อเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นสถานที่เหมาะสำหรับพัฒนาศีลธรรมและจิตใจ
- ๗) บทบาทผู้สงเคราะห์ชุมชน คือ พระสงฆ์ควรสร้างสถานที่รักษาผู้ป่วย เพราะในอนาคตปัญหาโรคร้ายต่างๆ จะแพร่กระจายรวดเร็ว เช่น คนป่วยโรคเอดส์ จะถูกครอบครัวยุติและสังคมทอดทิ้งมากขึ้น ปัญหาคนชราถูกทอดทิ้ง ปัญหาเด็กเร่ร่อน จะทวีความรุนแรงมากขึ้น
- ๘) บทบาทผู้ประสานงาน คือ พระสงฆ์ควรประสานงานทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นประชาชน เจ้าหน้าที่เอกชน หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชุมชน
- ๙) บทบาทผู้ส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ พระสงฆ์ควรเป็นผู้นำในการใช้ยาสมุนไพร ให้คำแนะนำและส่งเสริมอาชีพการปลูกสมุนไพร รวมทั้งส่งเสริมการฝึกอบรมเรื่องยาสมุนไพร เป็นต้น
- ๑๐) บทบาทผู้รวมกลุ่ม คือ พระสงฆ์ควรกระตุ้นให้คนร่วมกันคิดแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน
- สรุปว่า การที่พระสงฆ์ได้เข้ามามีหน้าที่ในการพัฒนาสังคมนั้น เนื่องมาจากเป็นหน้าที่และความผูกพันกันระหว่างพระสงฆ์และประชาชนที่ว่า ชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ต้องอาศัยประชาชนเลี้ยงชีพ ในด้านหลักพุทธธรรมก็เอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติหน้าที่ของพระสงฆ์ กล่าวคือเมื่อพระสงฆ์มีชีวิตอยู่ด้วยประชาชน จำเป็นจะต้องช่วยเหลือประชาชนให้ด้านต่างๆ เช่น ให้การศึกษา เผยแผ่ธรรมและการสงเคราะห์ประชาชนในรูปแบบต่างๆ กันตามความรู้ความสามารถของพระสงฆ์แต่ละรูป
- ในปัจจุบัน พระสงฆ์ได้เริ่มมีหน้าที่ในการพัฒนาสังคมเพิ่มขึ้นนั้น ย่อมเกิดมาจากหลายสาเหตุซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้ คือ จากแรงจูงใจภายนอกที่ผู้อื่นไปมอบหมายหน้าที่ให้พระสงฆ์ทำ ขอร้องให้พระสงฆ์ช่วย และจากแรงจูงใจภายในส่วนตัวของพระสงฆ์เอง ที่พระสงฆ์ได้อยู่ในชุมชน ได้เห็นความทุกข์ยากของชาวบ้าน พระสงฆ์ทนไม่ได้จึงต้องออกมาช่วยชุมชนที่พระสงฆ์อยู่เพื่อให้มีชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและจากแรงจูงใจทำให้ได้อาศัยแนวพุทธธรรมที่ตนได้ศึกษาจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่างๆ ทางพุทธศาสนา ประกอบกับประสบการณ์ที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม จึงทำให้เริ่มขบวนการพัฒนาสังคมโดยมีหลักพุทธธรรม คือ ปัญญา และความเมตตากรุณาเป็นแกนนำ มุ่งประโยชน์สุขทั้งโลกนี้ทั้งในอนาคตและประโยชน์สูงสุด กล่าวได้ว่า พระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนา ก็กลายเป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพเชื่อถือ และการร่วมมือ โดยนัยนี้ พระสงฆ์ถือว่าเป็นหลักประกันความมั่นคงของประเทศชาติในฐานะที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวของประชาชนให้มีความสามัคคีและให้รวมตัวกันเข้าเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม

องค์ประกอบของพุทธศาสนา คือ พระรัตนตรัย อันได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และ พระสงฆ์ พระพุทธ คือ พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้วสั่งสอนให้ประชาชนประพฤติชอบด้วยการ วาจาใจ ตามพระธรรมวินัย เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน และเป็นผู้ปลุกให้ผู้อื่นตื่นด้วย ได้สมญานาม เรียกขานว่า “พระพุทธเจ้า” ส่วนพระธรรม คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ได้ค้นพบ และพระสงฆ์ คือ กลุ่มคนที่เกิดศรัทธาเลื่อมใสในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ยอมสละเพศฆราวาส เข้าอุปสมบท ตามพระบรมพุทธานุญาต^{๘๑} และเป็นผู้มีบทบาทหน้าที่สำคัญในการสืบทอดและเผยแผ่ พระพุทธศาสนาสืบต่อกันมา

พระมหาประยูรย์ ปยุตโต^{๘๒} ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์ในปัจจุบันนี้ มิได้อยู่อย่างตัวใครตัวมัน แต่พระสงฆ์ได้กลายเป็นสถาบันศาสนา ซึ่งมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ ๒ ประการ คือ

๑) บทบาทหรือหน้าที่ต่อตนเองของพระสงฆ์

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์ได้ทรงปรารภถึงฐานะหรือกิจที่พึงกระทำของ พระสงฆ์ ๒ ประการ คือ^{๘๓}

๑.๑) คັນถุระ หมายถึง การศึกษาถึงหลักธรรมต่าง ๆ ที่พระองค์ได้แสดงไว้ จน สามารถจำได้ บอกกล่าวและถ่ายทอดได้ เรียกว่า บทบาทในการศึกษา

๑.๒) วิปัสสนาธุระ หมายถึง การปฏิบัติ การพิจารณาถึงทุกขลักษณะ อนิจจ ลักษณะ และอนัตตลักษณะ ด้วยความพากเพียรพยายามจนกว่าจะบรรลุถึงพระนิพพาน เรียกว่า บทบาทหน้าที่ในการปฏิบัติตน ปกครองตน

จึงอาจกล่าวได้ว่าหน้าที่ของพระสงฆ์ต่อตนเองนั้นสามารถแบ่งได้ ๒ ประการ คือ บทบาทในการศึกษา และบทบาทในการปฏิบัติตน

บทบาทหน้าที่ในการศึกษา หมายถึง การเรียนรู้พระไตรปิฎกอันเป็นคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าทั้งในส่วนของพระวินัยปิฎก พระสูตร และพระอภิธรรม หรือการเรียนรู้ถึงศีล สมาธิ ปัญญา ที่เรียกกันว่า สิกขา ๓ และการศึกษาที่ต้องครอบคลุมข้อปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา หลักธรรมภาคปฏิบัติ ศึกษาถึงความถูกต้องทางกาย ทางวาจา ทางจิตและทางปัญญา มีความรู้ ความคิดเห็น ความเข้าใจถูกต้อง ซึ่งในคัมภีร์ขุททกนิกาย มหานิทเทศ ความว่า “บุคคลย่อมศึกษา อธิศีล คือ ศึกษาเรื่องความประพฤติดีทางกาย วาจาให้สูงขึ้นไปยัง ศึกษาในการฝึกอบรมจิตในให้

^{๘๑} คุณ โทชันท์, พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๗๑.

^{๘๒} พระมหาประยูรย์ ปยุตโต, บทบาทพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๓), หน้า ๖๐.

^{๘๓} กิตติมา ปรีดีติลล, ทฤษฎีการบริหารองค์กร, (กรุงเทพมหานคร: ธนการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๔๓.

ดีขึ้นบ้าง ศึกษาในการอบรมปัญญาให้เจริญขึ้นไปบ้าง เมื่อห้วงจิตคำนึงถึงการศึกษา ๓ อย่างนี้ ก็ชื่อว่า ศึกษา”

สมัยพุทธกาลการศึกษาของพระสงฆ์ พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกเป็นผู้ทำหน้าที่แนะนำเป็นครู เป็นกัลยาณมิตร แม้แต่พระอริยสาวกต่างก็มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ความเข้าใจ ประสบการณ์ต่อกัน การศึกษาเป็นการศึกษาถึงหลักพระธรรมและพระวินัย เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติ และการเผยแผ่ต่อไป สมัยต่อมา เมื่อพระพุทธเจ้าได้ปรินิพพานลง พระสงฆ์ได้ศึกษาจากพระสงฆ์ผู้เป็นภันเต (ผู้มีอุปสมบทก่อนเรียนกว่า “ภันเต” เรียกผู้ที่อุปสมบททีหลังว่า “อาวุโส”) มีการท่องจำพระวจนะของพระพุทธองค์สืบต่อกันมา จนถึงสมัยการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๕ ที่ประเทศลังกาจึงมีการบันทึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรก ซึ่งต่อมามีการแปลเป็นภาษาต่างๆ ทั่วโลก พระไตรปิฎก ถือได้ว่าส่วนใหญ่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระสงฆ์ควรแก่การศึกษา ปัจจุบัน พระไตรปิฎกฉบับภาษาทามมีทั้งหมด ๔๕ เล่ม และมีการบันทึกเป็นพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์บนแผ่นซีดี ซึ่งจัดทำโดยสำนักคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) และสำนักคอมพิวเตอร์มหาวิทยาลัยมหิดล มีย่อพระไตรปิฎกสำหรับประชาชน หรือฉบับเยาวชน รวมถึงมีการจัดทำคำบรรยายโดยพระสงฆ์ที่นำหลักธรรมจากพระไตรปิฎกมาขยายความพระสงฆ์ที่ได้รับการยอมรับในการศึกษาพระไตรปิฎกที่แตกฉานและมีผลงานเป็นที่แพร่หลาย เช่น ท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) เป็นต้น

การศึกษาที่เป็นอยู่ของพระสงฆ์ในปัจจุบันนี้ได้มีการจัดระบบในรูปแบบใหม่ คือ ^{๘๔}

๑) การศึกษาที่เป็นระบบของคณะสงฆ์เองโดยเฉพาะเป็นอิสระต่างหากจากระบบของรัฐ โดยคณะสงฆ์เป็นผู้จัดดำเนินการเอง ประกอบด้วย

๑.๑) การศึกษาที่เรียกว่า “ปริยัติธรรมแผนกนักธรรม” ได้แก่ “นักธรรม” มี ๓ ชั้น คือ ชั้นตรี ชั้นโท และชั้นเอก เป็นการศึกษาในเนื้อหาที่เกี่ยวกับประวัติของพระพุทธเจ้า รวมถึงพระสาวกสำคัญๆ หลักธรรมของพระพุทธเจ้าในหัวข้อต่างๆ วินัยและข้ออรรถประเพณีปฏิบัติของพระสงฆ์ ศาสนพิธีที่ว่าด้วยขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ และเพื่อเป็นการฝึกฝนในการแสดงธรรม ก็มีวิชาการต่างๆ ที่ซึ่งเป็นการแต่งขยายพุทธศาสนาสุภาษิตเพื่อการแสดงธรรม นอกจากนี้ ยังได้มีการจัดเพื่อให้บุคคลทั่วไปได้ศึกษาด้วย เรียกว่า “ธรรมศึกษา” และมีหลักสูตรเหมือนกับนักธรรม โดยเปลี่ยนเฉพาะส่วนของวิชาวินัยเท่านั้น

๑.๒) การศึกษาที่เรียกว่า “ปริยัติธรรมแผนกบาลี” ซึ่งเรียกว่า “ประโยค” มีตั้งแต่ประโยค ๑-๒ ถึง เปรียญธรรม ๙ ประโยค เป็นการศึกษาภาษาบาลี คำ หลักการของภาษา การแปล

^{๘๔} กิติ ตยัคคานนท์, เทคนิคการสร้างภาวะผู้นำ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เปลวอักษร, ๒๕๔๓), หน้า ๒๓.

การแต่งประโยค เป็นต้น เมื่อผู้เรียนได้ประโยค ๓ ขึ้นไป จะเรียกว่า “มหา” และถือว่าเปรียญธรรม ๙ ประโยค คือการศึกษาสูงสุดในระบบนี้ ซึ่งปัจจุบันมีการเทียบความรู้เท่ากับปริญญาตรีในทางโลก

๒) การศึกษาที่อยู่ในระบบของรัฐหรือที่คณะสงฆ์จัดให้สอดคล้องกับระบบของรัฐ แบ่งเป็น

๒.๑) การศึกษาที่คณะสงฆ์จัดให้สอดคล้องกับระบบของรัฐ โดยหน่วยงานหรือบุคคลในพระพุทธศาสนาเป็นผู้จัดดำเนินงาน ได้แก่

๒.๑ .๑) การศึกษาที่คณะสงฆ์รับเข้าเป็นการศึกษาคณะสงฆ์ได้แก่ มหาวิทยาลัยสงฆ์ คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นการสถาปนาขึ้นโดยพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้เป็นสถานศึกษาสำหรับพระสงฆ์ สามเณร ซึ่งปัจจุบันได้มีการขยายวิทยาเขตสู่จังหวัดต่างๆ เป็นการจัดการศึกษาในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก ที่รวมหลักสูตรทั้งวิชาการทางโลกและทางธรรมเข้าด้วยกัน

๒.๑ .๒) การศึกษาที่รัฐกำหนดขึ้นตามความประสงค์ของคณะสงฆ์ ได้แก่ โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา (มัธยมศึกษาปีที่ ๑-๖) โดยจัดหลักสูตรที่รวมกันระหว่างวิชาสามัญกับวิชาพุทธศาสนา โดยยกเว้นวิชาพลศึกษาและเพิ่มวิชาธรรมะ วินัย ภาษาบาลีแทน

๒.๒) การศึกษาในระบบของรัฐ ซึ่งหน่วยงานหรือกลุ่มบุคคลจัดให้แก่พระสงฆ์ สามเณร ได้แก่ การศึกษาผู้ใหญ่ ซึ่งปัจจุบัน เปิดกว้างให้เข้าศึกษาได้ตลอดหลักสูตร

๓) การศึกษาที่วัดจัดขึ้นเป็นอิสระต่างหากจากระบบคณะสงฆ์และระบบรัฐ เช่น จิตตภาวันวิทยาลัย โรงเรียนอภิธรรม เป็นต้น เป็นการจัดการศึกษาที่เปิดอิสระของแต่ละสำนัก^{๘๕}

บทบาทหน้าที่ในการปฏิบัติตน คือ การประพฤติตามหลักธรรมเพื่อความบริสุทธิ์ของตน และของสถาบันสงฆ์ เป็นการน้อมนำธรรมะและวินัยมาปฏิบัติเป็นการอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัยให้มีความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ เรียกว่า ปฏิบัติศีล รวมถึงการสำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีสติสัมปชัญญะ การปฏิบัติสมาธิภาวนาหรือเรียกว่าวิปัสสนาธุระอันเป็นการฝึกฝนอบรมจิตให้เป็นสมาธิให้มีพลังเพื่อนำไปใช้ในการกำจัดกิเลสความเศร้าหมองแห่งจิตและเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงซึ่งเป็นการปฏิบัติตามทฤษฎีที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาข้างต้น (ปริยัติ) ได้ผลคือ การดับทุกข์เป็นขั้นๆจนดับได้สิ้นเชิงพัฒนาคุณภาพจิตเสริมสร้างคุณภาพจิตและรู้จักใช้ความสามารถในกระบวนสมาธิ และการอบรมทางปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระ มองดู รู้จักและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ทำการต่างๆ ด้วยปัญญา เป็นบทบาทในการปกครองบริหารตนและคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัย ถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติตนให้เป็นไป

^{๘๕} พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต), สถาบันสงฆ์กับสังคมปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๓๙-๑๔๐.

ตามหลักพระธรรมวินัย ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสพระวาทะเกี่ยวกับลักษณะของพระสงฆ์ผู้เป็นสมณะ
ในทางพระพุทธศาสนาไว้ในมหายมวรรค มูลปณณาสก์ มัชฌิมนิกาย ใจความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้แหละที่จะทำให้พวกเราให้เป็นสมณะ

๑) ภิกษุทั้งหลาย จริงแท้ พวกเธอต้องสำเหนียกว่า เราจักเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยhiriและ
โอตตปปะ

๒) ภิกษุทั้งหลาย กิจที่พวกเธอต้องทำให้ยิ่งขึ้นไปอีกเป็นลำดับนั้นคืออะไร คือ
สำเหนียกว่า กายสมาจาร ประพฤติชอบสม่าเสมอด้วยกาย

๓) สำเหนียกว่า วจีสมาจาร การประพฤติชอบสม่าเสมอด้วยวาจา

๔) สำเหนียกว่า มโนสมาจาร การประพฤติชอบสม่าเสมอด้วยใจ

๕) สำเหนียกว่า อาชีวะของเราบริสุทธิ์แล้ว

๖) สำเหนียกว่า เราเป็นผู้สำรวมอินทรีย์ทั้งหลาย

๗) สำเหนียกว่า เราเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะอยู่เสมอ

๘) สำเหนียกว่า เราจักตามประกอบในธรรมเป็นเครื่องตื่น เราจักชำระจิตให้หมด จดโดย
สิ้นเชิง

๙) สำเหนียกว่า เราจักเป็นผู้ประกอบพร้อมด้วยสติสัมปชัญญะ

๑๐) สำเหนียกว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ มาเสพเสนาสนะอันสงัด คอยระวังจิต

๑๑) เธอก็น้อมจิตไปเฉพาะต่ออัสวักขยญาณ”

เพื่อให้เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัยจึงได้มีการตราพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.๒๕๐๕

แก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ ๒ พ.ศ.๒๕๓๕ กำหนดหน้าที่และอำนาจของเจ้าอาวาสไว้ในมาตรา ๓๗,๓๘

กล่าว คือ “มาตรา ๓๗ เจ้าอาวาสมีหน้าที่ดังนี้

ปกครองและสอดส่องให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีอยู่หรือพำนักอาศัยอยู่ในวัดนั้นปฏิบัติตาม

พระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถรสมาคม”

ถ้าหากผู้ใดไม่ปฏิบัติตาม เจ้าอาวาสก็มีอำนาจตามมาตรา ๓๘ คือ

“เจ้าอาวาสมีอำนาจ ดังนี้

๑) ห้ามบรรพชิต คฤหัสถ์ซึ่งมิได้อยู่ในโอวาทของเจ้าอาวาสเข้าไปอาศัยอยู่ในวัด

๒) สั่งให้บรรพชิต และคฤหัสถ์ซึ่งไม่อยู่ในโอวาทเจ้าอาวาสออกไปเสียจากวัด

๓) สั่งให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีที่อยู่หรือพำนักอาศัยในวัดทำงานภายในวัดหรือให้ทำ

ทัณฑ์บน หรือให้ ขอมมาโทษในเมื่อบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ในวัดนั้นประพฤติผิดคำสั่งเจ้าอาวาสซึ่งได้

สั่งโดยชอบตามพระธรรมวินัย กฎมหาเถรสมาคม ข้อบังคับ ระเบียบ หรือคำสั่งของมหาเถร

สมาคม”

๒) บทบาทหรือหน้าที่ต่อผู้อื่น

ภายหลังตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุขอยู่บริเวณรอบต้นโพธิ์เป็นเวลาอีกระยะหนึ่ง เพื่อเป็นการทบทวนสิ่งที่พระองค์ทรงตรัสรู้ พระองค์ได้มีความวิตกรำพึงว่า

“ธรรมที่เราบรรลุแล้วนี้เป็นธรรมอันลึก สัตว์อื่นเห็นได้ยาก ยากที่สัตว์อื่นจะรู้ตาม เป็นธรรมระงับและประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงง่ายๆ แห่งความตรึก เป็นของละเอียด เป็นวิสัยรู้ได้ เฉพาะบัณฑิต ก็สัตว์เหล่านี้มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัย เพลิดเพลินแล้วในอาลัย สำหรับ สัตว์ผู้มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีเพลิดเพลินในอาลัยนั้นยากนักที่จะเห็น ปฏิจจสมุปบาทอันมีสิ่งนี้ (คือมี อาลัย) เป็นปัจจัย ยากนักที่จะเห็นธรรม เป็นที่สงบระงับแห่งสังขารทั้งปวง คือ ธรรมอันถอนอุปธิ ทั้งสิ้น ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับไม่เหลือและนิพพาน หากเราพึงแสดงธรรม แล้ว สัตว์อื่นพึงไม่รู้ทั่วถึงข้อนั้น จักเป็นความเหนื่อยเปล่าแก่เรา เป็นความลำบากแก่เรา”

๒.๑) หลักธรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในด้านสังคม

ในแง่ของการพัฒนาสังคม โดยกว้างๆ แล้วเราสามารถกล่าวได้ว่าพุทธธรรมทั้งหมดเป็น คำสอนเกี่ยวกับสังคม เพราะพุทธธรรมเป็นเรื่องของการสอนให้คนในสังคมทุกคนประพฤติปฏิบัติใน สิ่งที่ถูกต้องดีงามและอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข อีกนัยหนึ่ง พุทธธรรมเป็นคำสอนที่ ครอบคลุมชีวิตและสังคมทั้งหมด^{๘๖} หรือเป็นหลักปฏิบัติสำหรับสังคมทั้งหมดนั่นเอง

การอยู่ร่วมกันทำให้เกิดความสัมพันธ์ในระดับสังคมขึ้นมานั้นคือ ทุกคนในสังคมจะมี บทบาทหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อคนอื่นๆ ในบทบาทต่างๆ กันเช่น ในฐานะเป็นพ่อ เป็นนาย เป็น พลเมือง เป็นต้น ความสัมพันธ์ของคนในระดับสังคมจะเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย วาจา เป็นหลัก ดังนั้น พุทธธรรมที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของคนในสังคมจึงเน้นในเรื่องศีล หรือ ธรรมะชั้นศีล เป็นสำคัญ

หากพิจารณาจากโครงสร้างหลักของคำสอนในพุทธศาสนา พุทธธรรมที่เป็นแกนกลางของ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของคนในสังคมก็คือ สัมมาวาจา (วาจาชอบ) สัมมาภังคะ (กระทำชอบ) และสัมมาอาชีวะ (อาชีพชอบ) ซึ่งเป็นองค์มรรคในหมวดศีล จากหลักธรรมหรือคำสอน ที่เป็นแกนกลางในด้านการพัฒนาสังคมนี้ พุทธธรรมก็กระจายออกเป็นข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ มากมาย เป็นศีล เป็นวินัย หรือเป็นธรรมะชั้นศีล การพิจารณาหลักคำสอนในแง่ของการส่งเสริมการพัฒนา ชุมชนในด้านสังคมนี้ จะพิจารณาเฉพาะหลักคำสอนที่เป็นพื้นฐานที่ส่งเสริมการพัฒนาสังคมและ เอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติตามหลักคำสอนข้ออื่นๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาสังคมเป็นหลัก

^{๘๖} พระราชวรมุนี, (ป.อ. ปยุตโต), ลักษณะสังคมแบบพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๓๘-๓๙.

หลักการกว้างๆ ในระดับสังคม พุทธศาสนาจะสอนให้ทุกคนทำหน้าที่ของตนต่อคนอื่นที่อยู่รอบๆ ข้าง หรือคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมให้ครบถ้วนบริบูรณ์เป็นหลัก หลักคำสอนที่เป็นพื้นฐานที่ส่งเสริมการพัฒนาสังคม ก็คือ

ก. คุณธรรมที่จำเป็นในการอยู่ร่วมกัน (สัมปรายิกัตถะ) ๔ ประการ ^{๘๗} ได้แก่

๑) สัทธาสัมปทา ความมีศรัทธาในสิ่งที่ถูกต้อง หรือเป็นไปเพื่อความสงบสุขของสังคม การที่คนในสังคมที่มีความเชื่อมั่นในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม เช่น ศาสนา ขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณี อันดีงามของสังคม เป็นต้น ย่อมจะทำให้สังคมนั้นๆ มีความสงบสุข มีเสถียรภาพสังคมที่มีเสถียรภาพและสงบสุขย่อมเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาสังคมเป็นอย่างดียิ่งเป็นประการแรก

๒) สीलสัมปทา การเคารพกฎหมายและศีลธรรม การอยู่ร่วมกันเป็นสังคม จำเป็นที่จะต้องมีกฎหมายและศีลธรรมเป็นกรอบหรือเป็นมาตรฐาน แห่งความประพฤติร่วมกัน เพราะว่าคนในสังคมนั้นย่อมมีความแตกต่างกันทั้งในด้านความคิดเห็น และอุปนิสัยใจคอ ดังนั้น พฤติกรรมที่แสดงออกทางกายและวาจา ย่อมจะแตกต่างกันออกไปด้วย ถ้าหากสังคมไม่มีกฎหมายและศีลธรรม เป็นกรอบของความประพฤติแล้ว สังคมนั้นย่อมจะเดือดร้อนวุ่นวายมาก ในแง่นี้เราจะเห็นได้ว่า การเคารพกฎหมายและศีลธรรมของสังคม ย่อมจะทำให้สังคมสงบสุข และเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาสังคมเป็นประการที่สอง

๓) จาคสัมปทา การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เหตุผลประการหนึ่งของการมาอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของคน ก็คือเพื่อความอยู่รอดของชีวิต คนมีความจำเป็นที่จะต้องรวมกันเพื่อต่อสู้กับภัยธรรมชาติและพึ่งพาอาศัยกันในการแสวงหาปัจจัยต่างๆ มาเพื่อการดำรงชีพ ในลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าโดยธรรมชาติแล้วคนเราจะต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกันสามารถทำได้หลายลักษณะ เช่น ช่วยเหลือกันในด้านทรัพย์สิน เงินทอง แรงกาย แรงใจ เป็นต้น การช่วยเหลือเกื้อกูลกันนี้ ย่อมจะทำให้คนอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข และเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาสังคมเป็นประการที่สาม

๔) ปัญญาสัมปทา ความมีปัญญารู้เท่าทันเหตุการณ์ สิ่งที่เป็นที่สุุดในการที่จะทำ ให้คนตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมีศรัทธาในสิ่งที่ถูกต้อง การเคารพกฎหมายและศีลธรรม และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคมคือ “ปัญญา” ในการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น บุคคลจะต้องมีสติปัญญารู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ แล้วเลือกกระทำในสิ่งที่ถูกต้องและคุณภาพด้านสติปัญญาของคนในสังคมมีความจำเป็นยิ่งสำหรับการพัฒนาในทุกด้าน การพัฒนาและการส่งเสริมคุณภาพด้านสติปัญญาให้รู้เท่าทันเหตุการณ์ ย่อมจะช่วยให้การพัฒนาคนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นคุณธรรมที่จำเป็น เป็นประการที่สี่

^{๘๗} อด.อ.อุทฺทก. (ไทย) ๒๓/๑๑๔/๒๕๕๙-๒๖๐.

นอกจากคุณธรรมที่จำเป็นในการอยู่ร่วมกัน (สัมปรายิกัตถะ) ๔ ประการนี้แล้ว พุทธศาสนายังมีคำสอนอื่นๆ ที่เป็นคุณธรรมพื้นฐานที่ส่งเสริมการพัฒนาสังคมอีก ได้แก่

ข. การอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยหลักสาราณียธรรม ๖ ประการ^{๘๘} คือ

๑) เมตตาการุณยธรรม ทำต่อกันด้วยเมตตา คือ แสดงความหวังดีและไม่ตรีต่อเพื่อนร่วมงาน ร่วมทำกิจกรรม ช่วยชุมชนโดยการช่วยเหลือในการทำกิจธุระต่างๆ โดยเต็มใจ แสดงกิริยาอาการสุภาพ เคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๒) เมตตาเวทีกกรรม พูดต่อกันด้วยเมตตา คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนหรือแนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพแสดงความนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

๓) เมตตาฆณกรรม ติดต่อกันด้วยเมตตา คือ ตั้งจิตปรารถนาดี คิดทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน มองกันในแง่ดี มีหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใสต่อกัน

๔) สาธารณโภคี แบ่งกันกินแบ่งกันใช้ คือ ปันลาภผลที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้เป็นสิ่งของเล็กน้อยก็แจกจ่ายให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอยบริโภคทั่วกัน

๕) สีลสามัญญตา ความมีศีลเหมือนเขา คือ มีความประพฤติสุจริต ตีติงาม รักษาระเบียบวินัยของส่วนรวม ไม่ทำตนให้เป็นที่น่ารังเกียจ หรือเสื่อมเสียแก่หมู่คณะ

๖) ธิฏฐิสามัญญตา ปรับความเห็นเข้ากันได้ คือ เคารพรับฟังความคิดเห็นกัน มีความเห็นชอบร่วมกัน ตกลงกันได้ในหลักการสำคัญ ยึดถืออุดมคติ หลักแห่งความดีงามหรือจุดหมายสูงสุดอันเดียวกัน

หลักสาราณียธรรม ๖ ประการนี้ เป็นหลักการพื้นฐานที่ส่งเสริมการพัฒนาสังคม เป็นหลักการประยุกต์สำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยหลักการแล้วสาราณียธรรม ๖ ประการนี้เน้นหนักไปในด้านศีล แต่ก็สามารถสงเคราะห์ลงในหลักศีล สมาธิ ปัญญาได้ คือ สงเคราะห์เมตตาการุณยธรรม เมตตาเวทีกกรรม สาธารณโภคี และสีลสามัญญตา ลงในหมวดศีล สงเคราะห์เมตตาที่ประกอบอยู่กับการแสดงออกทางกาย วาจา และเมตตาฆณกรรม ลงในหมวดสมาธิ และสงเคราะห์ธิฏฐิสามัญญตาลงในหมวดปัญญา เมื่อบุคคลประพฤติตนอยู่ในหลักสาราณียธรรม ๖ ประการนี้แล้ว ย่อมจะสามารถปฏิบัติธรรมในด้านสังคมข้ออื่นๆ ได้ง่ายยิ่งขึ้น

ค. ปฏิบัติหน้าที่ของตนต่อคนในครอบครัวและคนที่อยู่ใกล้ชิดกันให้สมบูรณ์ ด้วยหลักธรรมที่ชื่อว่า ทิศ ๖^{๘๙} หลักธรรมในหมวดนี้เป็นธรรมในระดับศีล แสดงหน้าที่ความสัมพันธ์ของคนในสังคม ดังนี้

๑) ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา

๒) ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา

^{๘๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๗/๒๔๒-๒๔๖.

^{๘๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๘/๑๖๙-๑๗๒.

- ๓) ความสัมพันธ์ระหว่างมิตรกับมิตร
- ๔) ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับอาจารย์
- ๕) ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง
- ๖) ความสัมพันธ์พุทธศาสนิกกับพระสงฆ์

การที่บุคคลปฏิบัติหน้าที่ของตนตามความสัมพันธ์ หรือตามบทบาทหน้าที่ต่อคนที่มี ความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดให้สมบูรณ์นี้ ก็เป็นรากฐานของความสันติสุขในสังคม ทำให้สังคมมี เสถียรภาพ ซึ่งก็จะส่งผลต่อการพัฒนาในด้านอื่นๆ ด้วย รายละเอียดบทบาทหน้าที่ที่บุคคลพึง ปฏิบัติต่อกันให้สมบูรณ์

ง. ปฏิบัติตามหลักสังคมสงเคราะห์ ที่เรียกว่า สังคหวัตถุ ๔ ประการ ^{๙๐} คือ

- ๑) ทาน คือ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปันช่วยเหลือสงเคราะห์กันด้วย ปัจจัย ๔ ด้วยทุน หรือทรัพย์สินของตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจและศิลปวิทยา
 - ๒) ปิยวาจา พูดจาไพเราะน่ายก คือ กล่าวคำสุภาพ ไพเราะน่าฟัง ชี้แจงแนะนำ สิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้ กำลังใจ พูดให้เกิดความเข้าใจดีต่อกัน สมานสามัคคีไมตรี ทำให้เกิดความรักใคร่นับถือ และ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
 - ๓) อตถจริยา ทำประโยชน์แก่สังคม คือช่วยเหลือด้วยแรงงาน ขวนขวาย ช่วยเหลือกิจการต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ช่วยเหลือแก้ไขปัญหาต่างๆ และช่วยปรับปรุง ส่งเสริมในด้านจริยธรรม
 - ๔) สมานัตตตา วางตนเสมอต้นเสมอปลาย หรือเอาตัวเข้าสมาน คือทำตัวให้เข้า กับเขาได้ ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ไม่เอารัดเอาเปรียบ และเสมอในสุข ทุกข์ คือร่วมสุขร่วมทุกข์ ช่วยรับรู้ ช่วยแก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน
- หลักธรรมพื้นฐานในการส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในด้านสังคมทั้ง ๔ หมวด ตามที่กล่าว มานั้น ช่วยส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในด้านสังคม ในลักษณะดังต่อไปนี้
- ๑) ช่วยให้คนในชุมชน หรือในสังคม มีความสามัคคีรักใคร่กลมเกลียวกัน และเป็นมิตรกัน (ด้วยการปฏิบัติธรรมหมวดสังคหวัตถุ ๔ เมตตา ภายกรรม เมตตาวิจิตรกรรม เมตตาโมกกรรม ใน สาราณียธรรม ๖ และสัทธาสัมปทา)
 - ๒) ช่วยให้คนในชุมชนมีความเห็นอกเห็นใจกัน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือกัน (ด้วยหลัก สาธารณโภคี และหลักจาคสัมปทา)
 - ๓) ช่วยให้คนในชุมชน เป็นคนเคารพระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม เคารพกฎหมาย ช่วย ให้ชุมชนมีความสุข (ด้วยหลักศีลสามัญญตา และหลักศีลสัมปทา)

^{๙๐} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๒๐-๑๒๑.

๔) ช่วยให้คนในชุมชน มีความคิดที่ถูกต้องในแนวทางเดียวกัน มีอุดมการณ์ร่วมกัน เป็นสัมมาทิฐิ (ด้วยหลักทฤษฎีสัมมัญญา และหลักปัญญาสัมปทา)

๕) ช่วยให้ความสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นไปอย่างแน่นแฟ้นสอดคล้องกับวัฒนธรรม โดยทุกคนต่างก็ปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ มีความอบอุ่นมั่นคงในการอยู่ร่วมกัน (ด้วยการ ปฏิบัติธรรมตามหลักทศ ๖)

ลักษณะที่หลักธรรมช่วยส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในด้านสังคมทั้ง ๕ ประการ ที่กล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่จะเอื้ออำนวยในการดำเนินงานพัฒนาพระชนะ ความคิด ความเชื่อของประชาชนให้เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้อง เชื่อมั่นในตนเอง และมีจิตใจ และวัฒนธรรมอันดีงาม อันเป็นจุดเน้นหนักของการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน ^{๙๑} เป็นไปได้โดยง่ายและบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนในด้าน สังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

โดยสรุป หลักธรรมทั้ง ๔ ประการ ที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นหลักธรรมพื้นฐานของการ พัฒนาชุมชนในด้านสังคม เมื่อประชาชนปฏิบัติตามหลักธรรมที่กล่าวมาย่อมจะสามารถปฏิบัติตาม หลักธรรมในด้านสังคมข้ออื่นๆ ได้ง่าย และทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันในสังคม อย่างมีความอบอุ่น มั่นใจและเป็นสุข บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนในด้านสังคมตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

๒.๒) หลักธรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในด้านเศรษฐกิจ

พุทธศาสนา สอนให้คนทุกคนให้ดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมายของการมี ชีวิต ๓ ประการ คือ ทิฐุธัมมิกัตถะ เป็นประโยชน์ที่พึงได้รับในปัจจุบัน คือ ทรัพย์ ยศ เกียรติ ไม้ตรี คู่ครอง สัมปรายิกัตถะ เป็นประโยชน์เบื้องหน้าหรือเป็นประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต เป็นความมั่งคั่ง งามทางด้านคุณธรรมคือ มีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา ปรมัตถะ เป็นประโยชน์สูงสุด เป็นสาระแท้ ของชีวิต เป็นจุดหมายสูงสุดท้ายควรที่จะเข้าถึง คือการดับกิเลส และกองทุกข์ได้ ที่เรียกสั้นๆ นิพพาน ^{๙๒} สำหรับประโยชน์ที่บุคคลพึงจะได้รับในปัจจุบัน เป็นประโยชน์หรือความสุขในแง่โลกียะ เป็นประโยชน์จากการที่บุคคลมีและใช้ทรัพย์สมบัติในทางที่ถูกต้อง ความสุขอันเป็นโลกียะนี้เป็น ความสุขที่จำเป็นสำหรับปุถุชน ในแง่ของการแสวงหาความสุขอันเป็น โลกียะของปุถุชนนี้ พุทธ ศาสนามีหลักธรรมจำนวนมากที่ส่งเสริมให้บุคคลแสวงหา และใช้สอยทรัพย์อย่างถูกต้อง เพื่อให้ พุทธบริษัทที่เป็นอุบาสกอุบาสิกา สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข หลักธรรมที่เป็น แกนกลางของคำสอนในแง่เศรษฐกิจนี้ คือ หลักสัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) อันเป็นองค์มรรค ข้อหนึ่งในหมวดศีล และจากหลักคำสอนที่เป็นแกนกลางนี้ พุทธศาสนาก็ได้กระจายคำสอนเกี่ยวกับการ จัดการด้านเศรษฐกิจออกไปมากมาย สำหรับหลักธรรมที่เกี่ยวกับการจัดการด้านเศรษฐกิจอัน

^{๙๑} กรมการพัฒนาชุมชน, กระทรวงมหาดไทย, การพัฒนาชุมชน/หลักการและวิธีการปฏิบัติ , (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บางกอกกล๊อค, ๒๕๔๐), หน้า ๙๗.

^{๙๒} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๗๕๕/๓๐๒.

เป็นสัมมาอาชีวะที่กล่าวถึงนี้ จะศึกษาเฉพาะสัมมาอาชีวะของฆราวาส อันเป็นไปเพื่อโลกียสุขและ
เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนในด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก

ในแง่โลกียธรรม พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความสุขทางโลกเลย ตรงกันข้ามกับสนับสนุน
ให้คนในสังคมพยายามสร้างตนให้มีความมั่งคั่งในด้านเศรษฐกิจ ในขอบเขตของสัมมาอาชีวะ ดังพระ
พุทธดำรัส ดังต่อไปนี้

“ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวก เมื่อเจริญด้วยความเจริญ ๑๐ ประการ ย่อมเจริญด้วยความ
เจริญอันประเสริฐและเป็นผู้ถือเอาสิ่งที่เป็นสาระ ความเจริญ ๑๐ ประการ เป็นไฉน คือ อริยสาวก
ย่อมเจริญด้วยนาและสวน ๑ ย่อมเจริญด้วยทรัพย์และข้าวเปลือก ๑ ย่อมเจริญด้วยบุตรและภรรยา
๑ ย่อมเจริญด้วยทาส กรรมกรและคนใช้ ๑ ย่อมเจริญด้วยสัตว์สี่เท้า ๑ ย่อมเจริญด้วยศรัทธา ๑
ย่อมเจริญด้วยศีล ๑ ย่อมเจริญด้วยสุตตะ ๑ ย่อมเจริญด้วยจาคะ ๑ ย่อมเจริญด้วยปัญญา ๑ ภิกษุ
ทั้งหลาย อริยสาวก เมื่อเจริญด้วยความเจริญ ๑๐ ประการนี้ ย่อมเจริญด้วยความเจริญอัน
ประเสริฐ”^{๙๓}

จากพุทธดำรัสนี้ จะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงสนับสนุนให้ฆราวาส ผู้ยังเป็นปุถุชน และ
ปรารถนาโลกียสุข ขวนขวายในประโยชน์อันมนุษย์จะพึงได้รับในชีวิตอย่างน้อย ๒ ประการ คือ
ประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในเบื้องหน้าอันเป็นคุณค่าด้านคุณธรรมของชีวิต และเราสามารถ
จัดความเจริญทั้ง ๑๐ ประการ ลงในประโยชน์ทั้ง ๒ ประการได้ ดังนี้

๑) จัดความเจริญด้วย นา สวน ทรัพย์ ข้าวเปลือก บุตร ภรรยา ทาสกรรมกร คนใช้
และสัตว์สี่เท้า ซึ่งเป็นความเจริญมั่งคั่ง ด้านทรัพย์สินและบิรารเข้าในประโยชน์ปัจจุบัน

๒) จัดความเจริญด้วยศรัทธา ศีล สุตตะ จาคะ และปัญญาอันเป็นความเจริญด้าน
คุณธรรมเข้าเป็นประโยชน์เบื้องหน้าต่อไป

ความสุขในปัจจุบันที่บุคคลจะพึงได้รับนั้น ประกอบไปด้วยการรู้จักแสวงหาทรัพย์ รู้จัก
เก็บรักษา และรู้จักใช้จ่ายใช้สอยทรัพย์ อันเป็นเรื่องเกี่ยวกับเศรษฐกิจเป็นหลัก ในการนี้พุทธ
ศาสนามีหลักธรรมที่สนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจในแง่โลกียสุข ดังต่อไปนี้

ก. การแสวงหาและการรักษาทรัพย์ พุทธศาสนาสอนให้บุคคลปฏิบัติตามหลักทิฏฐ
ธัมมิกัตถะ ๔ ประการ ได้แก่^{๙๔}

๑) อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือ ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การ
งาน และประกอบอาชีพที่สุจริต ผูกพันให้มีความรู้จริงและความชำนาญในอาชีพ รู้จักใช้ปัญญา
สอดส่องตรวจตราหาวิธีการที่เหมาะสมที่สุด จัดการแก้ไขปรับปรุงและดำเนินการให้ได้ผลดี

^{๙๓} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๔/๑๓๙-๑๔๐.

^{๙๔} อก.อุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๕๗.

๒) อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษ ๑ คือรู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ และผลงานที่ตนได้ทำไว้ ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

๓) กัลยาณมิตตตา คบคนดีเป็นมิตร คือรู้จักเสวนา คบหาคน ไม่คบคนที่ชักนำไปในทางเสื่อมเสีย เลือกเสวนาคบกับคนผู้เป็นบัณฑิต ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา และมีคุณสมบัติเกื้อกูลแก่อาชีพการงาน

๔) สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตแต่พอดี คือรู้จักกำหนดรายได้และรายจ่าย เป็นอยู่แต่พอดี สมรายได้ มิให้ฝืดเคืองหรือฟุ่มเฟือย ให้รายได้เหนือรายจ่าย และมีการประหยัดเก็บออมไว้

ข. การจัดแจงทรัพย์

เมื่อบุคคลแสวงหาทรัพย์มาได้แล้ว พุทธศาสนาสอนให้บุคคลรู้จักจัดสรรทรัพย์ เพื่อใช้ให้เกิดประโยชน์ในกรณีต่างๆ ดังนี้

๑) เอเกน โภเค ภุญเชยย พึงใช้จ่ายเลี้ยงตนเลี้ยงครอบครัว เลี้ยงคนที่พึงบำรุงเลี้ยง และทำประโยชน์ หนึ่งส่วน

๒) ทริทิ กมมํ ปโยชเย พึงใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพเสียสองส่วน

๓) จตุตถญญ นิธาเปยย อีกหนึ่งส่วนพึงเก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น หรือคราวฉุกเฉิน^{๙๕}

ค. การใช้จ่ายทรัพย์

ในการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อการบริโภคหรือเพื่อการบำรุงเลี้ยง เพื่อการใช้จ่ายที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตนั้น พุทธศาสนามีหลักคำสอนเป็นแนวทางในการจัดจ่ายทรัพย์ ดังนี้

๑) เลี้ยงตัว เลี้ยงบิดามารดา บุตร ภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข

๒) บำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข

๓) ใช้ปกป้องรักษาสวัสดิภาพ ทำงานให้มีความปลอดภัยจากอันตราย

๔) ทำพละ คือ สละเพื่อบำรุงและบูชา ๕ อย่าง ได้แก่

๔.๑) ญาติพละ สงเคราะห์ญาติ

๔.๒) อติถิพละ ต้อนรับแขก

๔.๓) บุปพเปตพละ ทำบุญอุทิศแก่ผู้ล่วงลับไปก่อน

๔.๔) ราชพละ บำรุงราชการ เช่น เสียภาษี เป็นต้น

๔.๕) เทวตพละ ทำบุญอุทิศแก่สิ่งที่เคารพเชื่อถือ

๕) อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์และเหล่าบรรพชิตผู้ประพฤติดี ประพฤติชอบ ผู้ไม่ประมาท มัวเมา^{๙๖}

^{๙๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๗/๑๔๔.

^{๙๖} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๔๔-๔๖.

นอกจากนี้ พุทธศาสนายังสอนให้บุคคลระวังกษัตริย์ไม่ให้ตกไปอยู่ในอบายมุข อันเป็นหนทางแห่งความเสื่อมของโภค ทรัพย์ โดยให้งดเว้นจากอบายมุข ๖ และให้คำนึงถึงความจริงของความสุขในระดับฆราวาส หรือระดับโลกียะว่าเกิดจากอะไร มิให้ประมาทมัวเมา ในอบายมุข มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ง. หลีกเว้นอบายมุข

การจะรักษาทรัพย์สมบัติให้คงอยู่และใช้ประโยชน์ได้เป็นเวลานาน ไม่ฉิบหายล่มจมนั้นทางแรก คือ การรู้จักเก็บรักษาและรู้จักใช้จ่ายใช้สอย ส่วนทางที่สองก็คือ การหลีกเว้นอบายมุข ๖ ประการ

การรู้จักหลีกเว้นจากอบายมุขนี้ เป็นคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งประการหนึ่งของอริยสาวก พุทธศาสนิกชนที่ดี ในการที่จะดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุข พระพุทธองค์ตรัสถึงคุณสมบัติข้อนี้ของอริยสาวกว่า อริยสาวกย่อมไม่เสพทางเสื่อมแห่งโภคะ (อบายมุข) ๖ ประการ คือ

๑) การดื่มน้ำเมา

๒) การเที่ยวกลางคืน

๓) การเที่ยวดูมหรสพ

๔) การเล่นเกมพนัน

๕) การคบคนชั่วเป็นมิตร และ

๖) ความเกียจคร้าน

๙๗

จ. สร้างสรรค์ความสุขของคฤหัสถ์ ๔ ประการ

สิ่งที่พึงปรารถนามากที่สุดในสังคมของคฤหัสถ์ ก็คือ “ความสุข” การมีทรัพย์สินและมีสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ก็เพื่อความสุข (โลกียสุข) ความสุขจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการที่บุคคลรู้จักสร้างให้มันเกิดขึ้นอย่างถูกวิธี

ความสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือน หรือฆราวาสควรพยายามทำให้เกิดขึ้นแก่ตนมี ๔ ประการ คือ^{๙๘}

๑) สุขเกิดจากความที่ทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอímและอุ่นใจว่าตนมีโภคทรัพย์ ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยทางชอบธรรม (อติสุข)

๒) สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจว่าตนได้ใช้จ่ายทรัพย์ในทางที่ชอบที่ถูกต้อง และเป็นประโยชน์อย่างคุ้มค่า (โภคสุข)

๓) สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือ ภูมิใจว่า ตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร (อนนฺตสุข)

^{๙๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๘/๑๖๔.

^{๙๘} อง.จตุตถก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๗๙-๘๐.

๔) สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ คือ ความภูมิใจว่า ตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครติเตียนไม่ได้ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ (อนวัชสุข)

หลักปฏิบัติของฆราวาสในการแสวงหาทรัพย์ เก็บรักษาจัดแจง จับบายใช้สอยทรัพย์และดำรงอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขนี้ เป็นไปเพื่อโลกียสุข อย่างไรก็ตาม หลักการเหล่านี้เป็น หลักการที่สอดคล้องกับหลักธรรมที่เป็นแกนกลาง คือ สัมมาอาชีวะ อยู่นั่นเอง

การปฏิบัติตามหลักธรรมหรือหลักการที่กล่าวข้างต้นนี้ เป็นสิ่งที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในด้านเศรษฐกิจ ดังต่อไปนี้

๑) ช่วยให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นในผลของการทำงานขยันขันแข็งในการทำมาหากินในทางสุจริต และคิดปรับปรุงคุณภาพของงานให้ดีขึ้นอยู่เสมอ

๒) ช่วยให้ประชาชนรู้จักการออมและการลงทุน

๓) ช่วยทำให้เกิดความเป็นธรรมในการกระจายรายได้มากยิ่งขึ้น

๔) ช่วยให้เศรษฐกิจของสังคมนั้นๆ มีเสถียรภาพ

จากลักษณะทั้ง ๔ ประการเหล่านี้ การปฏิบัติตามหลักธรรมในด้านเศรษฐกิจของชุมชนมีการพัฒนาไปในทิศทางที่ถูกต้อง ประชาชนอยู่ดีกินดี และสามารถพึ่งตนเองในด้านเศรษฐกิจได้ อันเป็นเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนในด้านเศรษฐกิจ ดังนั้น จึงสามารถกล่าวได้ว่า หลักธรรมในด้านเศรษฐกิจของพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในด้านเศรษฐกิจเป็นอย่างดี

๒.๓) หลักธรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาด้านการเมือง

งานพัฒนาชุมชนเป็นงานที่เสริมสร้างความมั่นคงของรัฐ ด้วยการส่งเสริมพลังความมั่นคงในชุมชนให้เข้มแข็ง งานพัฒนาชุมชนเป็นงานที่ใช้หลักประชาธิปไตยเป็นหัวใจของวิธีการดำเนินงาน สนับสนุนให้ประชาชนในท้องถิ่นให้ครองตนตามระบอบประชาธิปไตย และเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารองค์กรต่างๆ ในระดับท้องถิ่นในด้านการเมือง งานพัฒนาชุมชนมีเป้าหมายที่จะพัฒนาให้ประชาชนมีความคิด ตื่นตัว เข้าใจในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงของรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๙๙} สำหรับพุทธศาสนาซึ่งเป็นสถาบันหนึ่งในสังคม ย่อมจะมีความสัมพันธ์กับการเมืองการปกครองด้วย ในแง่ของการเมืองพุทธศาสนามีได้มองถึงรูปแบบ หรือระบอบการปกครองมากนัก แต่มองการปกครองในรูปของความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้ปกครอง กับ พลเมืองเป็นหลัก การปกครองไม่ว่าจะเป็นระบอบใด ถ้าหากผู้ปกครองมีคุณธรรม และพลเมืองมีคุณธรรม ย่อมจะเป็นระบอบการปกครองที่ดีทั้งสิ้น ดังนั้น พุทธศาสนาจึงมองเห็นองค์ประกอบของการปกครอง คือ ผู้ปกครอง กับพลเมือง เป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่ารูปแบบการปกครอง พุทธศาสนาได้

^{๙๙} กรมการพัฒนาชุมชน, กระทรวงมหาดไทย, คู่มือพัฒนาการ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒๑.

กำหนดหลักปฏิบัติสำหรับผู้ปกครองและพลเมืองไว้หลายประการ โดยสรุปแล้วย่อมเป็นไปเพื่อการพัฒนาเพื่อความสงบสุข และการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขเป็นสำคัญ

หลักธรรมที่เป็นแกนกลางของคำสอนที่เกี่ยวกับการเมืองก็คือ หลักอริสัสสิกขา หรือ อริยมรรคหมวดศีล อันได้แก่สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จากหลักธรรมที่เป็นแกนกลางนี้พุทธศาสนาได้กระจายคำสอนออกเป็นหลักปฏิบัติสำหรับผู้ปกครอง และพลเมืองมากมายโดยสอนให้ประชาชนเป็นพลเมืองที่ดี มีส่วนร่วมและสนับสนุนการปกครอง และสอนให้ผู้ปกครองตั้งตนอยู่ในคุณธรรม ดำเนินการปกครองเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน หลักธรรมเหล่านี้เป็นหลักปฏิบัติกลางๆ ที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ในทุกรูปแบบของการปกครอง

หลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง

พุทธศาสนา ได้สอนหลักปฏิบัติสำหรับผู้ปกครอง ซึ่งประกอบด้วยหลักธรรมที่เป็นคุณสมบัติและข้อปฏิบัติ ดังนี้

ก. มีคุณธรรมของผู้ปกครองหรือราชธรรม ๑๐ ประการ ได้แก่

๑๐๐

- ๑) ทาน ให้ปันช่วยประชา
- ๒) ศีล รักษาความสุจริต
- ๓) ปริจาคะ บำเพ็ญกิจด้วยเสียสละ
- ๔) อาชวระ ปฏิบัติการโดยซื่อตรง
- ๕) มัททวะ ทรงความอ่อนโยนเข้าถึงคน
- ๖) ตปะ พ้นมัวเมาด้วยเผากิเลส
- ๗) อักโกธะ ถือเหตุไม่โกรธา
- ๘) อวิหิงสา มือหิงสานำร่มเย็น
- ๙) ขันติ ชำระเชษฐด้วยขันติ
- ๑๐) อวิโรธนะ ไม่ปฏิบัติคลาดจากธรรม

ข. ปฏิบัติหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ หรือบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ๕ ประการ คือ

๑๐๑

- ๑) ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ เคารพเชิดชูธรรม ประพฤติธรรมด้วย

ตนเอง

- ๒) ธรรมการักษา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือจัดอำนาจ

ยการรักษาคุ่มครองป้องกัน

อันชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน ตลอดจนสัตว์เท้าสัตว์ปีกอันควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย

^{๑๐๐} ๐.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๔/๑๓๙-๑๔๐.

^{๑๐๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕/๔๕-๔๖.

๓) มา อธรรมการ ห้ามกั้นการอันอาธรรม คือจัดการ ป้องกัน แก้ไขมิให้มีการกระทำที่ไม่เป็นธรรม การเบียดเบียนข่มเหง และความผิดอันร้ายแรงเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง ชักนำประชาชนให้ตั้งมั่นอยู่ในสุจริตธรรม

๔) ธนานุพทาน ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ผู้ยากไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน เช่น จัดให้ราษฎรทั้งปวงมีอาชีพทำมาหากินได้โดยสุจริต

๕) บริพจณา สอบถามปรึกษาพระสงฆ์และนักปราชญ์ที่มีปรีชาทรงคุณธรรมทรงวิชาการ หมั่นพบถามไถ่หาความรู้ ความจริง และแก้ปัญหาตามโอกาสอันควร เพื่อชักจูงตรวจสอบตนให้ก้าวหน้า และดำเนินกิจการในทางที่ถูกที่ชอบธรรม และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข

ค. ทำนุบำรุงประชากรราษฎร์ ด้วยหลักราชสังคหวัตถุ ๔ ประการคือ ๑๐๒

๑) สัสสมณะ ผลิตบำรุงธัญญาหาร คือปรีชาสามารถในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหารส่งเสริมการเกษตรให้อุดมสมบูรณ์

๒) บุริสมณะ ผลิตบำรุงข้าราชการ คือปรีชาสามารถในการบำรุงข้าราชการด้วยการส่งเสริมคนดีมีความสามารถ และจัดสวัสดิการให้ดี

๓) สัมมาปาสะ ผูกประสานปวงประชา คือ ผดุงผสมผสานประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพของประชาชน ไม่ให้ประชาชนมีฐานะเหลื่อมล้ำกันมากจนแตกแยกกัน

๔) วาชเปยยะ มีวาทีหตุตมใจ คือ รู้จักพูดรู้จักชี้แจงแนะนำ ไถ่ถามทุกข์สุขของประชาชน พุดจาไพเราะน่าฟัง มีเหตุผล มีประโยชน์ ทำให้เกิดความเข้าใจดี ความเชื่อถือ และความนิยมนับถือ

ง. จดเว้นอคติ ๔ ประการ คือ ๑๐๓

๑) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ

๒) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง

๓) โมหาคติ ลำเอียงเพราะหลงหรือเขลา

๔) ภยาคติ ลำเอียงเพราะขลาดกลัว

หลักธรรมสำหรับพลเมือง

ส่วนพลเมืองผู้อาศัยอยู่ในเมือง หรือในรัฐ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการปกครอง พุทธศาสนาได้วางแนวทาง ซึ่งพลเมืองพึงรู้และปฏิบัติ ดังนี้

ก. รู้หลักอธิปไตย พลเมืองพึงรู้หลักความเป็นใหญ่ หรือ อธิปไตย ๓ ประการ คือ ๑๐๔

๑) อัตตอธิปไตย ถือตนเองเป็นใหญ่ คือการถือเอาความคิดความเห็นของตนเองเป็นหลัก

^{๑๐๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๕๑/๙๖-๙๗.

^{๑๐๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๖/๑๑๓๙.

^{๑๐๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๑๗๔.

๒) โลกาธิปไตย ถือโลกเป็นใหญ่ คือ ถือเอาความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาและสรรเสริญ ไม่มีจุดยืนที่ถูกต้อง

๓) ธัมมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือถือเอาหลักการ ความจริง ความถูกต้องความดีงามและเหตุผลเป็นใหญ่ กระทำการสิ่งใดก็ด้วยการปรารภศึกษาตรวจสอบตามข้อเท็จจริงพิจารณาอย่างรอบคอบและรับฟังความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง มองเห็นด้วยความบริสุทธิ์ใจว่าเป็นไปได้โดยชอบธรรมและเพื่อความดีงามเป็นประมาณ

เมื่อบุคคลรู้หลักอภิปไตยทั้ง ๓ ประการนี้แล้ว พึงเลือกปฏิบัติตามหลักธัมมาธิปไตยในการที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมือง

ข. มีส่วนร่วมในการปกครอง บุคคลที่เป็นพลเมืองที่ดีของรัฐ นอกจากจะปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดี มีความสุจริตทั้งกาย วาจา และใจแล้ว พึงมีส่วนร่วมรับผิดชอบในการปกครอง ด้วยการปฏิบัติหลักอภิปรายธรรม ๗ ประการ คือ^{๑๐๕}

๑) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์

๒) พร้อมเพื่อกันประชุม พร้อมเพื่อกันเลิกประชุม และพร้อมเพื่อกันทำกิจที่พึงทำร่วมกัน

๓) ไม่บัญญัติวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ อันมิได้ตกลงกันได้ และไม่เหยียบย่ำล้มล้างสิ่งที่บัญญัติตกลงกันได้ ถือปฏิบัติอยู่ในบทบัญญัติใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมนุญ

๔) ให้เกียรติยกย่อง นับถือท่านผู้ใหญ่ที่มีความรู้และประสบการณ์อันยาวนาน มองเห็นความสำคัญแห่งถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันพึงรับฟัง

๕) ให้เกียรติและคุ้มครองกุลสตรี มิให้มีการข่มเหงรังแก

๖) เคารพบูชาสักการะเจดีย์ ปูนียสถาน อนุสาวรีย์ประจำชาติ อันเป็นเครื่องเตือนความทรงจำ เร้าให้ทำดี และเป็นที่รวมใจของหมู่ชน ไม่ละเลยพิธีเคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานเหล่านั้นตามประเพณี

๗) จัดการให้ความอารักขา บำรุง คุ้มครองอันชอบธรรมแก่บรรพชิต ผู้ทรงศีลธรรม บริสุทธิ์เป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก

หลักธรรมในการทางการเมือง ทั้งที่เป็นหลักปฏิบัติสำหรับผู้ปกครอง และเป็นหลักปฏิบัติสำหรับพลเมือง ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นหลักธรรมที่สำคัญยิ่งที่จะส่งเสริมให้การปกครองเป็นการปกครองโดยคุณธรรม คือเป็นการปกครองที่ผู้ปกครองตั้งตนอยู่ในคุณธรรม แล้วให้การคุ้มครอง บำรุงรักษาพลเมืองให้มีความสุข มั่นคง ปลอดภัย และพลเมืองก็เป็นคนที่ยึดมั่นในคุณธรรม และเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบในกิจกรรมของส่วนรวม การปกครองที่เน้นคุณธรรม

^{๑๐๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๖๘/๖๖-๖๗.

ย่อมจะทำให้สังคมสงบสุข ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การเมืองของสังคมนั้นๆ มีเสถียรภาพและพัฒนาแล้วในระดับหนึ่ง

สำหรับสังคมประชาธิปไตย หลักธรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาการเมืองในระบอบ

ประชาธิปไตยได้ ค้นหาค้นคว้าที่สุดคือ หลักธรรมาธิปไตย และหลักอภิปรายธรรม ๗ หลักอภิปรายธรรม ๗ ประการ ที่เน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมทางการเมือง เช่น การประชุม การคิด ตัดสินใจ รับผิดชอบร่วมกัน เป็นต้น และการเคารพในกฎหมายเป็นหลักธรรมที่สนับสนุนการพัฒนาทางการเมืองโดยตรง ดังนั้น หากมองในแง่การเมือง หลักธรรมทั้งหมดในด้านการเมืองที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ล้วนส่งเสริมการพัฒนาทางการเมืองได้เป็นอย่างดีทั้งสิ้น

๒.๔) หลักธรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม

หากมองในแง่ของการพัฒนาชุมชน จะพบว่า การก่อสร้างอาคารสิ่งสาธารณประโยชน์ การบำรุงดูแลรักษา และการจัดระเบียบสิ่งแวดล้อมดังกล่าวมานั้น ก็คือ การพัฒนาชุมชนในด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมนั่นเอง

การพัฒนาชุมชนในด้านพัฒนาสิ่งแวดล้อมในพุทธศาสนา มีข้อความในพระไตรปิฎกมากแห่งที่กล่าวถึง ในที่นี้จะนำเอาข้อความมาเสนอพอเป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

(๑) ในพระวินัยปิฎก พระพุทธองค์ทรงมีพุทธานุญาตหลายประการให้พระภิกษุสงฆ์จัดระเบียบชุมชนของสงฆ์ให้มีความสะอาดเรียบร้อย ถูกสุขลักษณะเป็นที่สมควรแก่การปฏิบัติธรรม และเป็นที่น่าเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็น เช่น

“ในสมัยนั้น ภิกษุทั้งหลายต่างถ่ายอุจจาระลงในที่นั้นๆ (ไม่เป็นที่เป็นทาง) ในอารามสกปรก ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถ่ายอุจจาระในที่ควรส่วนข้างหนึ่ง อารามที่กลืนเหม็น ตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตหลุมถ่ายอุจจาระ ปากขอบหลุมพัง ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อกรู ๓ อย่าง คือ ก่อด้วยอิฐ ก่อด้วยศิลา ก่อด้วยไม้ หลุมอุจจาระ มีพื้นต้ำน้ำท่วมได้ ตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถมพื้นให้สูง ดินที่ถมพื้นพัง ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ก่อกรู ๓ อย่าง คือ ด้วยอิฐ ก่อด้วยศิลา ก่อด้วยไม้ ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงลำบาก ตรัสว่า เราอนุญาตบันได ๓ อย่าง คือ บันไดอิฐ บันไดหิน บันไดไม้ ภิกษุทั้งหลายขึ้นลงพลัดตกลงมา ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตราวสำหรับยึด ภิกษุทั้งหลายนั่งถ่ายอุจจาระที่ริมหลุมพ ลัดตกลงไป ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ลาดพื้นแล้วเจาะช่องถ่ายอุจจาระตรงกลาง ภิกษุทั้งหลาย นั่งถ่ายอุจจาระลำบาก ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตเชียงเท้าถ่ายอุจจาระ ภิกษุทั้งหลายถ่ายปัสสาวะออกไปข้างนอก ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรางรองปัสสาวะ ไม้ชำระไม่มี ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตไม้ชำระ ตะกร้าไม้ชำระ หลุมอุจจาระไม่ได้ปิด มีกลิ่นเหม็น ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตฝาปิด”^{๑๐๖}

^{๑๐๖} วิ.ม. (ไทย) ๗/๑๙๐/๕๘.

“สมัยนั้น บริเวณ (อาราม) เป็นตม ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคฯ ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้โรยกรวดแร่ กรวดแร่ไม่เต็ม ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ปูศิลาเรียบ น้ำขัง ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตต่อระบายน้ำ”

นอกจากตัวอย่างที่ยกมานั้น ยังมีเรื่องการพัฒนาชุมชน อีกมากมายเช่น การจัดเสนาสนะ การสร้างโรงไฟ การรักษาความสะอาด เป็นต้น

การจัดระเบียบชุมชนในพระวินัยปิฎกที่ยกมาแสดงนี้จะเห็นว่า พระพุทธองค์ทรงตระหนักดีถึงการทำให้ชุมชนสะอาด ถูกสุขลักษณะที่เป็นที่รื่นรมย์ เหมาะสมเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรมที่เรียกว่าเสนาสนสัปปายะ เพราะว่า เมื่อสภาพของชุมชนสะอาดเรียบร้อย เป็นที่เจริญตาเจริญใจแล้วย่อมเป็นสิ่งที่ช่วยให้จิตใจของคนผู้อยู่ในสถานที่นั้นๆ รู้สึกสดชื่น เบิกบาน แจ่มใส เอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติธรรมมากยิ่งขึ้น

๒) ในพระสูตรตันตปิฎก พุทธศาสนาได้สนับสนุนให้คนโดยทั่วไปบำเพ็ญประโยชน์ต่อส่วนรวมส่งเสริมให้มีการปรับปรุงรักษา เสริมสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์แก่ชุมชน การบำเพ็ญกรณียกิจหรือสร้างสิ่งที่มีพลานิสงส์ที่ไพศาล เช่น ในวนโรปสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า

“ชนเหล่าใด สร้างอาราม (สวนไม้ ดอกไม้) ปลูกต้นไม้ สร้างสะพาน และชนเหล่าใด ให้โรงน้ำเป็นทาน และบ่อน้ำทั้งบ้านที่พักอาศัย ชนเหล่านั้นย่อมมีบุญ เจริญในกาลทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืน ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นผู้ไปสวรรค์”^{๑๐๗}

ในธัมมปัทฏฐกถา มีปรากฏ ประวัติของบุคคลที่ได้บำเพ็ญทานโดยการสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์แก่ประชาชนไว้เป็นอันมาก คือ พระอินทร์ หรือท้าวสักกเทวราช ว่า “(เรื่องย่อ) ท้าวสักกะ เดิมเป็นมนุษย์ชื่อ มหะอยู่ในอจลคาม แคว้นมคธ มขมาณพ พร้อมกับสหาย ๓๓ คน ได้ร่วมกันบำเพ็ญบุญโดยการก่อสร้างและทำสิ่งที่เป็สาธารณประโยชน์ไว้เป็นอันมาก คือ

๑) ปรับปรุง ซ่อมแซม หนทาง (ให้ราบเรียบ) และสร้างถนน

๒) สร้างศาลาให้เป็นที่พักของคนเดินทาง

๓) บริการ อำนวยความสะดวกแก่คนเดินทาง (เอื้อเพื่อให้อาคาร ที่พักอาศัย และบริการปีบนวด)

๔) ปลูกต้นไม้ เพื่อชุมชน

๕) ขุดบ่อน้ำ สร้างสระน้ำ ให้มีน้ำกินน้ำอาบใช้สอย

๖) สร้างสวนดอกไม้สาธารณะ

ได้บำเพ็ญสาธารณะประโยชน์อื่นๆ อีกมากมาย สิ่งที่มีมขมาณพและสหายทำร่วมกันนี้ ได้ส่งผลให้มขมาณพไปเกิดเป็นท้าวสักกเทวราชหรือพระอินทร์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และสหายของมขมาณพก็ได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ด้วย^{๑๐๘}

^{๑๐๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๖/๓๗-๓๘.

^{๑๐๘} คณะกรรมการแผนกตำรา, ธัมมปัทฏฐกถา (แปล ภาค ๒), (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๔๘.

นอกจากนี้ ในพระสูตรต้นตปิฎกยังได้กล่าวถึงการบำเพ็ญสิ่งสาธารณประโยชน์อื่นๆ เป็นอันมาก เช่น การสร้างศาลา การสร้างอาศรม การสร้างสะพาน เป็นต้นว่าเป็นการกระทำที่เป็นบุญกุศลยิ่ง มีผลมาก มีอานิสงส์มาก

จากตัวอย่างที่นำเสนอในที่นี้ จะเห็นว่าพุทธศาสนามีหลักธรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาสิ่งแวดล้อมของชุมชนเป็นจำนวนมาก หลักธรรมในด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมดังที่กล่าวมานั้น ย่อมจะทำให้ประชาชนตระหนักในความสำคัญของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมทั้งในด้านการจัดระเบียบชุมชน การเสริมสร้างการใช้สอย และการบำรุงรักษาสีงสาธาณประโยชน์ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พุทธศาสนาส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในด้านสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี

๒.๕) หลักธรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาจิตใจ

การพัฒนาจิตใจ เป็นแผนงานที่สำคัญยิ่งแผนงานหนึ่งของงานพัฒนาชุมชน การพัฒนาคุณภาพของคนตามอุดมการณ์ของงานพัฒนาชุมชนจะเป็นไปไม่ได้ ถ้าหากปราศจากการพัฒนาจิตใจ การพัฒนาจิตใจตามแผนงานพัฒนาชุมชน มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นในสิ่งที่ถูกต้อง มีจิตใจที่มั่นคง และยึดมั่นในคำสอนของศาสนา รวมทั้งธำรงรักษาศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมไว้สืบไป ซึ่งในแง่ของการพัฒนาจิตใจนี้ พุทธศาสนามองเห็นความสำคัญของจิตใจว่าเป็นส่วนสำคัญและมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนมาก เราจะเห็นได้ว่า คำสอนของพุทธศาสนาส่วนใหญ่มุ่งสอนให้คนพัฒนาจิตใจ หรือแก้ปัญหของชีวิตโดยเริ่มต้นที่จิตใจของคนเป็นสำคัญ^{๑๐๙} เพราะว่าเมื่อจิตใจของบุคคลได้รับการพัฒนาแล้ว ย่อมจะทำให้การพัฒนาในด้านอื่นๆ หรือการแก้ไขปัญหาในด้านอื่นๆ เช่น ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม เป็นต้น ทำได้ง่ายขึ้น ความสำคัญของการพัฒนาจิตใจนี้เป็นลักษณะที่สำคัญของคำสอนในพุทธศาสนาข้อหนึ่งในสามข้อที่ท่านเรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ คือ^{๑๑๐} ๑) สพฺพปาปสฺส อภินิ (การไม่ทำความชั่วทั้งปวง) ๒) กุสลสฺสุปสมฺปทา (การบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อม) ๓) สจิตฺตปริโยทปนํ (การชำระจิตใจให้บริสุทธิ์)

คำสอนของพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาจิตใจ คือ อริยมรรค มีองค์ ๘ ประการ ซึ่งได้แก่ ๑) สัมมาทิฐิ เห็นถูกต้อง ๒) สัมมาสังกัปปะ คิดถูกต้อง ๓) สัมมาวาจา พูดถูกต้อง ๔) สัมมากัมมันตะ กระทำถูกต้อง ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพถูกต้อง ๖) สัมมาวายามะ พยายามถูกต้อง ๗) สัมมาสติ มีสติถูกต้อง ๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตไว้ถูกต้อง

การพัฒนาจิตใจตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนี้ จะต้องดำเนินไปอย่างเป็น ขบวนการพร้อมๆ กัน ทั้งในแง่ของปัญญา ศีล สมาธิ จากวิธีการพัฒนาจิตใจตามหลักอริยมรรคนี้ เราจะเห็นได้ว่าองค์มรรคในหมวดปัญญา (สัมมาทิฐิ, สัมมาสังกัปปะ) และหมวดสมาธิ (สัมมาวายามะ, สัมมาสติ, สัมมาสมาธิ) เป็นเรื่องของการพัฒนาจิตใจโดยตรง ส่วนองค์มรรคใน

^{๑๐๙} พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๑๒.

^{๑๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๔/๔๙.

หมวดศีล (สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ) เป็นเรื่องของการพัฒนาทางสังคม ซึ่งเป็นส่วนที่ช่วยให้การพัฒนาจิตใจเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ในอริยมรรคหมวดปัญญา พุทธศาสนามีแนวทางที่จะสร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นแก่บุคคลได้โดยการให้การศึกษา และชักจูงให้มีศรัทธาในพุทธศาสนาเป็นอันดับแรก (ปรโตโฆสะ) และชี้แนะให้บุคคลสามารถใช้สติปัญญาของตนวิเคราะห์ที่ไตร่ตรองให้เห็นความเป็นจริงเป็นประการที่สอง (โยนิโสมนสิการ) เมื่อบุคคลเกิดสัมมาทิฐิแล้ว บุคคลย่อมจะคิดได้ถูกต้องตามความเป็นจริงเป็นสัมมาสังกัปต่อไป

ในอริยมรรคหมวดสมาธิ พุทธศาสนามีวิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดสมาธิ เกิดญาณ ความรู้แจ้ง หรือปัญญา (สัมมาญาณ) ได้โดยการปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน สมถกัมมัฏฐาน เป็นการปฏิบัติสมาธิขั้นต้น เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติสมาธิในขั้นสูง คือ วิปัสสนากัมมัฏฐานต่อไป สมถกัมมัฏฐาน เป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อให้จิตใจสงบ เป็นสมาธิ วิธีปฏิบัติเพื่อให้จิตในสงบที่เรียกว่า สมถกัมมัฏฐานนี้มีหลายวิธี พระอรรถกถาจารย์ได้รวบรวมวิธีปฏิบัติไว้ถึง ๔๐ วิธี คือ

๑) กสิณ ๑๐ เป็นการใช่วัตถุภายนอกเข้าช่วย โดยการเพ่ง เพื่อให้จิตหยุดนิ่ง วัตถุที่ใช้เพ่ง ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว อากาศ และแสงสว่าง

๒) อสุภะ ๑๐ พิจารณาซากศพในระยะต่างๆ รวม ๑๐ ประเภท

๓) อนุสสติ ๑๐ ระลึกถึงอารมณ์ที่ควรระลึก ๑๐ ประการ เช่น ระลึกถึงพระพุทธเจ้า

พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

๔) อัปมัญญา ๔ เจริญพรหมวิหาร ๔ อย่างไม่มีขอบเขต

๕) อาหาเรปฏิกูลสัญญา พิจารณาความปฏิกูลของอาหาร

๖) ธาตุวัฏฐาน พิจารณากำหนดธาตุ ๔

๗) อรูป ๔ พิจารณาอารมณ์ของอรูปฌาน ๔

เมื่อบุคคลเพ่งอารมณ์ของกรรมฐาน ๔๐ ประการเหล่านี้จนจิตเป็นสมาธิแล้ว ก็ยกระดับ

จิตขั้นสู่วิปัสสนา โดยพิจารณาให้เห็นอารมณ์นั้น ๆ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ต่อไป

ส่วนวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อให้จิตใจสงบ เกิดปัญญา รู้เห็นและเข้าใจสิ่ง

ต่างๆ ตามความเป็นจริง เกิดความหน่าย (นิพพิทา) เกิดความคลายกำหนัด (วิราคะ) และบรรลุมุตติ (นิพพาน) ดับกิเลส ได้โดยสิ้นเชิงในที่สุด

การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นการพิจารณา กาย เวทนา จิต และธรรม ให้รู้ให้เห็น

ตามความเป็นจริงว่า สิ่งเหล่านี้เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ นั่นเอง^{๑๑๑}

^{๑๑๑} พระญาณนิเทศะ, หัวใจกรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๙๔.

การพัฒนาจิตใจตามนัยของพุทธศาสนา ตามที่กล่าวมานี้ย่อมทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติบรรลุถึงความสะอาด สว่าง สงบแห่งจิตใจ เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ เมื่อบุคคลปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ จนบรรลุถึงความสะอาด สว่าง สงบ อันเป็นประโยชน์สูงสุดที่บุคคลพึงได้รับในชีวิตแล้ว บุคคลย่อมได้ชื่อเป็นผู้บรรลุความสุขที่สมบูรณ์ ย่อมจะมีศรัทธาในสิ่งที่ถูกต้อง มีจิตใจที่มั่นคง และจะทำ พูด คิด ในสิ่งที่ถูกต้องอันเป็นไปตามจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชนด้านจิตใจ ด้วยเหตุนี้ เราจึงสามารถกล่าวได้ว่า พุทธศาสนาส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในด้านการพัฒนาจิตใจเป็นอย่างยิ่ง

จากการศึกษาคำสอนของพุทธศาสนาในแง่ที่ส่งเสริมการพัฒนาชุมชนตามที่กล่าวมา เรา จะเห็นได้ว่า พุทธศาสนามีคำสอนที่ส่งเสริมการพัฒนาชุมชนในทุกด้าน คือ ด้านการพัฒนาตัวบุคคล ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ ด้านการพัฒนาสังคม ด้านการพัฒนาการเมือง ด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อม และด้านการพัฒนาจิตใจ

๒.๓ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน

คำว่า “ชุมชน” หรือ “Community” ในภาษาอังกฤษ ในภาษาไทยใช้อีกคำว่า “ประชาคม” แต่ไม่ได้รับความนิยมเท่ากับคำว่า “ชุมชน” อาจจำแนกความหมายตามที่มี นักวิชาการได้ให้คำนิยามไว้ ดังต่อไปนี้

ชุมชน หมายถึง ครอบครัวย่อยๆ ครอบครัวย่อยๆ อยู่ในบริเวณเดียวกัน มีลักษณะ เป็นเพื่อนบ้านกัน ซึ่งอาจเป็นญาติพี่น้องหรือไม่ก็ได้ ดังนั้น คนที่อยู่รวมในบ้านเรือนหรือครอบครัวเดียวกันจึงไม่ใช่ชุมชนในความหมายโดยสามัญสำนึกหรือความรู้สึก คนที่อยู่รวมกันในบ้านหลัง เดียวกันถึงจะมีอาณาบริเวณเป็นภูมิลำเนาส่วนกันก็เรียกว่าเป็น “ครอบครัว” หรือ “ครัวเรือน” ไม่เป็น “ชุมชน” เพราะความรู้สึกที่ว่า “ชุมชน” ต้องประกอบด้วยหลายๆ ครัวเรือนที่อยู่ ใกล้เคียงกัน ซึ่งทุกคนยอมรับว่าอยู่รวมในบริเวณเดียวกันนั่นเอง

“ชุมชน” เป็นคำที่บัญญัติใช้ในภาษาไทยอย่างเป็นทางการเมื่อไม่นานมานี้เอง จะเห็นได้ จากเพ็ญบัญญัติไว้ครั้งแรกในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒^{๑๑๒} โดยให้ความหมาย ไว้ว่าหมายถึง หมู่ชน กลุ่มคนที่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน และมี ผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๔ ได้อธิบายไว้ว่า “ชุมชน” เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ประชาคม” หมายถึง

๑) กลุ่มย่อยที่มีลักษณะหลายประการเหมือนกับลักษณะสังคม แต่มีขนาดเล็กกว่าและมีความสนใจร่วมกันที่ประสานกันในวงแคบกว่า ชุมชน หมายถึงเขตพื้นที่ ระดับของความคุ้นเคยและการติดต่อระหว่างบุคคล ตลอดจนพื้นฐานความยึดเหนี่ยวเฉพาะบางอย่างที่ทำให้ชุมชนต่างไปจาก

^{๑๑๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นาน มีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖๘.

กลุ่มเพื่อนบ้าน ชุมชนมีลักษณะทางเศรษฐกิจเป็นแบบเลี้ยงตนเองที่จำกัดมากกว่าสังคม แต่ภายในวงจำกัดเหล่านั้น ย่อมมีการสร้างสรรค์ใกล้ชิดว่า และความเห็นอกเห็นใจลึกซึ้งกว่า อาจมีเฉพาะบางประการที่ผูกพันเอกภาพ เช่น เชื้อชาติ ต้นกำเนิดเดิมของชาติ หรือศาสนา

๒) ความรู้สึกและทัศนคติทั้งมวลที่ผูกพันปัจเจกบุคคลให้รวมเข้าเป็นกลุ่มความหมายของชุมชนโดยรูปศัพท์จึงมีลักษณะใกล้เคียงกับความหมายโดยสามัญสำนึก แต่ที่แตกต่างออกไปบ้างคือ การเป็นสังคมขนาดเล็กและมีผลประโยชน์ร่วมกัน ส่วนคำว่า “สังคม” นั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒^{๑๑๓} ให้ความหมายไว้ว่า คน จำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบ กฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน

ประสาธน์ หลักศิลา ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มคนพวกหนึ่งซึ่งครอบครองบริเวณที่มีอาณาเขตแน่นอนโดยถือว่าตนมีความผูกพันอยู่กับอาณาบริเวณแห่งนั้น และมีความยึดเหนี่ยวกันเป็นปึกแผ่นมั่นคง^{๑๑๔}

ประเวศ วะสี ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารกัน^{๑๑๕} จะเห็นได้ว่านักวิชาการได้ให้ความหมายของชุมชนแตกต่างกันออกไปโดยอาจแบ่งได้ เป็น ๓ แนวทาง คือ

๑) ชุมชน หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กันตามบรรทัดฐานทางสังคมมีความผูกพันกันและมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับความหมายโดยรูปศัพท์ และอาจหมายถึงกลุ่มบุคคลที่มีสายสัมพันธ์เดียวกัน เช่น ครอบครัว ชนเผ่าต่างๆ ด้วย

๒) ชุมชน หมายถึง พื้นที่หรือบริเวณทางภูมิศาสตร์ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มคน เช่น ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เป็นต้น

๓) ชุมชน หมายถึง องค์การทางสังคมที่มีวัตถุประสงค์แน่ชัด และรวมกันในระยะเวลานานพอสมควร จนเกิดระบบความสัมพันธ์และความผูกพันกันขึ้น เช่น พรรคการเมือง องค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มอาชีพต่างๆ เป็นต้น

เสาวคนธ์ สุดสวาท ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” เป็นการมารวมกันอยู่เป็นกลุ่มตั้งแต่กลุ่มขนาดเล็ก เช่น หมู่บ้าน ไปจนถึงกลุ่มขนาดใหญ่ เช่น ประเทศ เมือง หรือ หมายถึง

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๕๙.

^{๑๑๔} ประสาธน์ หลักศิลา, **ชุมชนชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๔๑), หน้า ๘๖.

^{๑๑๕} ประเวศ วะสี, **มองอนาคต: บทวิเคราะห์เพื่อการปรับเปลี่ยนทิศทางการสังคมไทย**, (กรุงเทพฯ - มหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๕๕.

อาณาบริเวณท้องถิ่นหนึ่งๆ ซึ่งผู้คนในท้องถิ่นนั้นมีภาษาพูดเดียวกัน มีจารีตประเพณีเดียวกัน มีความรู้สึกแบบเดียวกัน และมีพฤติกรรมไปตามเจตคติซึ่งเป็นไปในทำนองเดียวกัน^{๑๑๖}

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” หมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่งที่ปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่และสามารถแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้^{๑๑๗}

ยูวัฒน์ วุฒิเมธี ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” พื้นที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของคนและหมายความถึงกลุ่มของประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั้น โดยมีความสนใจ มีวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และจุดหมายในการที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข^{๑๑๘}

จากความหมายที่กล่าวมาแล้ว อาจจะให้ความหมายของชุมชนได้ว่า หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่อยู่อาศัยร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกันเช่น ครอบครัว หมู่บ้าน ตำบล หรือเรียกเป็นอย่างอื่น มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน มีความผูกพันเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้บรรทัดฐานและวัฒนธรรมเดียวกัน ร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน

๒.๓. ๑ แนวคิดที่สำคัญในการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนจำเป็นอย่างยิ่งที่นักพัฒนาจะต้องมีความเข้าใจในกระบวนการทำงาน และสิ่งสำคัญที่จะต้องเข้าใจในวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนที่เข้าไปดำเนินการ เพราะการพัฒนาชุมชนจำเป็นอย่างยิ่งที่คนในชุมชนจะต้องให้การยอมรับและสามารถผสมผสานเข้ากับสภาพสิ่งแวดล้อม ตามศักยภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป การพัฒนาชุมชนมีแนวคิดที่สำคัญ ดังนี้^{๑๑๙}

๑) คนเป็นทรัพยากรที่สำคัญมากที่สุดของชุมชน ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนเชื่อมั่นในพลังความสามารถของคน การดำรงอยู่ หรือการล่มสลายของชุมชน การพัฒนาหรือเสื่อมถอยของชุมชน ขึ้นอยู่กับคนในชุมชนเป็นสำคัญ การพัฒนาชุมชนจึงต้องให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา คือ พัฒนาคนให้มีขีดความสามารถในการพัฒนาตนเอง และชุมชนจนมีมาตรฐานในการดำรงชีวิต หรือมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความพร้อมที่จะพัฒนาชุมชนของตนเองในระดับหนึ่ง

^{๑๑๖} เสาวคนธ์ สุดสวาท, **สังคมวิทยาชนบท**, (กรุงเทพมหานคร: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๕๙.

^{๑๑๗} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **ทฤษฎีสังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๙.

^{๑๑๘} ยูวัฒน์ วุฒิเมธี, **หลักการพัฒนาชุมชนและหลักการพัฒนาชนบท**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยอนุเคราะห์, ๒๕๒๖), หน้า ๔๓-๔๔.

^{๑๑๙} พระมหาไพสิทธ์ สัตยาธุ, “บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ศึกษากรณีพระเทพสิมามรณกับ การพัฒนาชนบทในจังหวัดนครราชสีมา”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒).

๒) การมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาชุมชนเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบในทุกๆ ขั้นตอน ทั้งร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติงาน ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าการพัฒนาชุมชนเป็นของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นแนวความคิดที่สำคัญประการหนึ่ง ของการพัฒนาชุมชน

๓) การช่วยเหลือตัวเองของชุมชนจากความเชื่อในปรัชญาเรื่องศักยภาพและพลังความสามารถของชุมชนการพัฒนาชุมชนจึงเป็นการเสริมสร้างขีดความสามารถของประชาชนและชุมชนให้สามารถที่จะพัฒนาชุมชนได้ด้วยตัวเอง การขอความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน ต้องเป็นสิ่งที่เกิดขีดความสามารถของชุมชนเท่านั้น เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง และพึ่งตนเองได้ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ ศีลธรรม และสุขภาพ

๔) การใช้ทรัพยากรในชุมชนการพัฒนาชุมชนใดผลประโยชน์ย่อมเกิดขึ้นแก่ชุมชนนั้น ดังนั้นนอกจากการพัฒนาด้วยการช่วยตนเองของคนในชุมชนแล้ว ต้องใช้ทรัพยากรต่างๆ เช่น คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และทรัพยากรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่มีอยู่ในชุมชน ไม่หวังพึ่งพาจากภายนอกชุมชน เพราะชุมชนอื่นๆ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรเพื่อพัฒนาชุมชนของตน เช่นเดียวกัน ในเรื่องของการใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาชุมชนนี้ ส่วนหนึ่งของรัฐบาลจะให้การสนับสนุนแต่ก็จะเป็นโครงการขนาดใหญ่ ต้องใช้ทรัพยากรมาก เป็นแผนและโครงการที่รัฐบาลดำเนินการผ่านหน่วยงานราชการ ไม่ใช่เป็นแผน และโครงการพัฒนาของประชาชนในชุมชน

๕) การริเริ่มของประชาชน ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนเชื่อในสิทธิเสรีภาพของคน การพัฒนาชุมชนต้องเกิดจากความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในชุมชน โดยประชาชนเป็นผู้ริเริ่มในการจัดทำโครงการ ไม่ใช่ถูกกำหนดโดยบุคคล หรือหน่วยงานนอกชุมชน การดำเนินงานพัฒนาในขั้นตอนต่างๆ ต้องให้ประชาชนในชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบ หน่วยงานอื่นๆ ควรเป็นหน่วยที่สนับสนุนส่งเสริมเท่านั้น แนวความคิดดังกล่าวนี้ จะเกิดขึ้นได้โดยวิธีให้การศึกษแก่ชุมชนจนมีความรู้ความสามารถ ในระดับที่เรียกว่า คิดเป็น ทำเป็น จนมีความสามารถที่จะค้นหาปัญหา วิธีการแก้ไข ปัญหา และดำเนินการแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง

๖) ขีดความสามารถของชุมชนและรัฐบาล การพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นให้ดำเนินการโดยคน และทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญ เพราะรัฐบาลมีขีดความสามารถจำกัด ทั้งบุคลากร งบประมาณ หรือทรัพยากร ระบบการบริหารและดำเนินงานพัฒนา ส่วนประชาชนในชุมชนเองก็มีขีดจำกัดในเรื่องความไม่พร้อมของตน และทรัพยากรที่ใช้ในการพัฒนาไม่เพียงพอ ดังนั้น การจะดำเนินงานพัฒนาชุมชนในชุมชนใดจึงต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของชุมชนและรัฐบาล กล่าวคือ ชุมชนที่มีความพร้อมมากก็พึ่งขีดความสามารถของตนเองมาก ชุมชนที่มีความพร้อมน้อยรัฐก็เข้าไปให้ความช่วยเหลือมากขึ้น ขีดความสามารถของชุมชน และรัฐนี้จะต้องเป็นสัดส่วนและสอดคล้องซึ่งกันและกัน

๗) การร่วมมือกันระหว่างรัฐกับประชาชน การพัฒนาชุมชนจะประสบความสำเร็จได้ต้องเกิดจากการร่วมมือกันระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ไม่ปล่อยให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งรับผิดชอบเพียงฝ่ายเดียว เพราะทั้งรัฐบาลและประชาชนในชุมชนต่างก็มีขีดความสามารถที่จำกัด ไม่สามารถดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพได้ การร่วมมือระหว่างรัฐบาล และประชาชนต้องตั้งอยู่บนปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน คือ การช่วยเหลือตนเองการใช้ทรัพยากรในชุมชนการมีส่วนร่วมของประชาชน และการสนับสนุนส่งเสริมของรัฐบาลอย่างเหมาะสม นอกจากการร่วมมือระหว่างรัฐกับประชาชนในชุมชนแล้ว ยังสามารถขอการสนับสนุนจากภาคเอกชน และชุมชนภายนอกที่พร้อมจะให้การสนับสนุนได้อีกทางหนึ่ง

๘) การพัฒนาแบบเบ็ดเตล็ด การพัฒนาชุมชนต้องดำเนินการไปพร้อมๆ กันหลายๆ ด้าน จะมุ่งเพียงด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้ เพราะกิจกรรมในการพัฒนาชุมชนมีหลายกิจกรรม การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ต้องสอดคล้องกันไปในแนวทางเดียวกัน เพื่อการประหยัดแรงงานงบประมาณและเวลาที่ใช้การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลหน่วยงาน และองค์กรต่างๆ เป็นจำนวนมาก ต้องใช้การประสานงานที่ดี จึงจะประสบความสำเร็จ

๙) ความสมดุลในการพัฒนา การพัฒนาชุมชนมีกิจกรรมที่ต้องดำเนินการหลายด้านไม่ใช่เพียงกิจกรรมเดียว ต้องดำเนินไปพร้อมกันทุกด้าน ไม่มุ่งในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ เพราะทุกกิจกรรมมีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด จึงต้องคำนึงถึงความสมดุลในการพัฒนาด้วยเช่นกัน ความสมดุลระหว่างการพัฒนาคนกับสิ่งแวดล้อม ความสมดุลระหว่างสิ่งที่เป็กรูปธรรมกับนามธรรม ความสมดุลระหว่างพัฒนาร่างกายกับจิตใจของคน ความสมดุลระหว่างเพศและวัย เป็นต้น

๑๐) การพัฒนาภาคชีวิต การพัฒนาชุมชน มีลักษณะเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนทุกเพศทุกวัยอย่างต่อเนื่องกันไปตลอดชีวิต การพัฒนาชุมชนจึงมีลักษณะที่เป็นกระบวนการเป็นวิธีการ เป็นโครงการ และเป็นขบวนการทางสังคม

๑๐.๑) การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ (Process) คือ มีความต่อเนื่องของปฏิกริยาโต้ตอบต่อกันของคนในชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงต้องมีการดำเนินงานเป็นขั้นตอนต่อเนื่องกันจะขาดขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งไม่ได้

๑๐.๒) การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการ (Method) ซึ่งนำไปสู่เป้าหมายที่วางไว้จึงต้องกำหนดวัตถุประสงค์และวิธีการดำเนินงานให้ชัดเจนมีความสอดคล้องกับแนวนโยบาย ของรัฐบาล ความต้องการของประชาชนในชุมชน และเหมาะสมกับสภาพพื้นฐานของชุมชน

๑๐.๓) การพัฒนาชุมชนเป็นโครงการ (Program) ประกอบด้วยเนื้อหา และแผนงานย่อยที่เน้นความคิดริเริ่มของชุมชน การสนับสนุนส่งเสริมความก้าวหน้าของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน การสนับสนุนจากรัฐบาล และการประสานงานระหว่างบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

๑๐.๔) การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการทางสังคม (Social Process) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการแพร่ระบาดทางอารมณ์ อันก่อให้เกิดพฤติกรรมการณ์มีส่วนร่วมของบุคคลในชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงต้องใช้แรงจูงใจกระตุ้นให้ประชาชนมีความตื่นตัว เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา (Movement) ไม่เฉื่อยชา หรือท้อถอย

จะเห็นได้ว่า แนวคิดของการพัฒนาชุมชนตั้งอยู่บนพื้นฐานปรัชญาการพัฒนาชุมชนที่ให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยเป็นผู้ริเริ่ม ร่วมคิดร่วมทำ และร่วมกันรับผลที่เกิดขึ้น แนวความคิดดังกล่าวนี้ เป็นแนวทางของการกำหนดความหมายของ “การพัฒนาชุมชน”

๒.๓.๒ ความหมายของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนเป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลาย หน่วยงาน นักวิชาการ และนักปฏิบัติการด้านการพัฒนาชุมชนขององค์การระหว่างประเทศ และประเทศต่างๆ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้อย่างมากมาย ซึ่งส่วนใหญ่มีความสอดคล้อง และคล้ายคลึงกัน ดังนี้^{๑๒๐}

๑) ที่ประชุมสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญเรื่องการบริหารและการปกครองของประเทศในทวีปแอฟริกา ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ ได้ให้ความหมายของ “การพัฒนาชุมชน” ไว้เป็นครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. ๑๙๔๘ ว่า “การพัฒนาชุมชน” เป็นกระบวนการที่มุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนแต่ถ้าประชาชนไม่เกิดความริเริ่มก็ใช้เทคนิคกระตุ้นให้เกิดความริเริ่มขึ้น ทั้งนี้ เพื่อให้ได้รับการตอบสนองจากประชาชนด้วยความกระตือรือร้นอย่างแท้จริง

๒) องค์การสหประชาชาติ ได้ให้ความหมายไว้เป็นครั้งแรก เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๕๕ ว่า “การพัฒนาชุมชน” เป็นกระบวนการสร้างความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ชุมชนด้วยการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังและการพึ่งตนเองอย่างแท้จริงโดยความคิดริเริ่มของประชาชนในชุมชน ในปีต่อมาได้ปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้นและเป็นที่ยอมรับทั่วไปว่า “การพัฒนาชุมชน” เป็นกระบวนการรวมกำลังระหว่างประกับเจ้าหน้าที่รัฐบาลเพื่อปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนนั้นๆ ให้เจริญยิ่งขึ้น และผสมผสานเข้าเป็นชีวิตของชาติ ทำให้ประชาชนสามารถอุทิศตนเองเพื่อความก้าวหน้าของประเทศชาติได้อย่างเต็มที่

๓) องค์การบริหารวิเทศกิจของประเทศสหรัฐอเมริกา ได้ให้ความหมายไว้เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๕๖ ว่า “การพัฒนาชุมชน” เป็นกระบวนการแห่งการกระทำทางสังคม ซึ่งประชาชนในชุมชนร่วมกันจักวางแผน และลงมือปฏิบัติการด้วยตนเอง โดยกำหนดว่ากลุ่มของตนและแต่ละบุคคลมีความต้องการอย่างไร มีปัญหาอะไรร่วมกัน แล้วจัดทำแผนของกลุ่มและของแต่ละบุคคล เพื่อให้ได้ในเรื่องที่ต้องการและสามารถแก้ไขปัญหานั้น โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้นให้มากที่สุด แล้วเสริมด้วยบริการและวัสดุจากองค์การหรือหน่วยงาน ภาครัฐ และภาคเอกชนที่อยู่นอกชุมชน

^{๑๒๐} ทวิช เปล่งวิทยา, จิตวิทยาผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๓๗.

๔) นักวิชาการและนักพัฒนาชุมชนในประเทศไทยได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนว่า “การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่รัฐบาลและประชาชนในชุมชน ร่วมมือกันวางแผนเพื่อปรับปรุงสร้างสรรค์ชุมชนให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านเศรษฐกิจสังคมการเมือง การปกครอง และสิ่งแวดล้อม ความต้องการของประชาชนในชุมชน โดยอาศัยความคิดริเริ่ม การพึ่งตนเองของประชาชนเป็นสำคัญ แต่ถ้าประชาชนไม่เกิดความคิดริเริ่มด้วยตนเอง รัฐบาลก็ใช้เทคนิคกระตุ้นเตือนให้เกิดความคิดริเริ่มขึ้นและถ้ามีความจำเป็นก็อาจขอความช่วยเหลือจากหน่วยงาน หรือองค์กรภายนอกชุมชนได้

จากความหมายที่กล่าวมาสรุปได้ว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการพัฒนาคนในชุมชนให้มีศักยภาพเพียงพอ และร่วมมือกันปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชน ตามแผนและโครงการที่กำหนดไว้โดยใช้ทั้งความสามารถของคนในชุมชนและสนับสนุนจากภายนอกชุมชน

๒.๓.๓ เป้าหมายของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนมีเป้าหมายที่สำคัญ ๒ ประการ คือ “การพัฒนาคนให้มีความสุข และการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และมีความสุข” ดังนี้^{๑๒๑}

๑) เพื่อพัฒนาคนให้มีความสุข

คนมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนมากเพราะคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาเนื่องจากเป็นผู้มีบทบาทในการพัฒนาชุมชน ทั้งเป็นผู้ดำเนินงาน เป็นผู้ได้รับผลที่เกิดขึ้น และเป็นผู้ที่สืบทอดงานของการพัฒนาไม่ให้สิ้นสุด คนจึงเป็นเป้าหมายสุดยอด หรือเป้าหมายสูงสุด (Ultimate Goal) ของการพัฒนาชุมชน จึงต้องพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คุณธรรม และมีความสุข โดยมีวิธีดังต่อไปนี้

๑.๑) การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คือ ทำให้คนมีความรู้ความสามารถ มีทักษะในการประกอบกิจการงานให้บรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความสามารถในการประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัวมีความรู้ทางการเมืองและความรู้ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เฉลียวฉลาด มีวิสัยทัศน์ สุขภาพดี บุคลิกภาพดี สามารถพึ่งตนเองได้ ใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นได้ เป็นต้น

๑.๒) การพัฒนาคนให้มีคุณธรรม คือ ทำให้คนเป็นคนดีทั้งการคิด การพูด และการประพฤติอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรม เช่น ละเว้นอบายมุข ขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว เอื้ออาทรต่อผู้อื่น รู้จักความพอเพียงในสิ่งต่างๆ มีความอดทนสามารถยับยั้งตนเองไม่ให้ประพฤติชั่วได้ เป็นต้น

๑.๓) การพัฒนาคนให้มีความสุข คือ การทำให้คนมีความสุข มีจิตใจดีงาม มีเมตตา กรุณา รู้จักประมาณ เยือกเย็น มั่นคง ผ่องใส ไม่มีความเครียด มีความสุขเยือกเย็น มีเมตตา กรุณา รู้จักประมาณ เข้าถึงสัจธรรมของชีวิต มองโลกในแง่ดี ปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ ได้ เป็นต้น

^{๑๒๑} ธงชัย สันติวงษ์ การวางแผน พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร:ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖), หน้า ๗๘.

การทำให้คนมีคุณภาพ มีคุณธรรม และมีความสุข นับว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของการที่จะสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง

๒) เพื่อพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และมีความสุข

การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และมีความสุข คือการทำให้คนในชุมชนมีจิตสำนึกร่วมกัน มารวมตัวกันในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกันในการกระทำให้บางอย่าง ด้วยความรัก และความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการ ให้เกิดความรู้สึกร่วมกัน เพื่อประโยชน์สาธารณะ การรวมตัวกันอาจจะเป็นกลุ่มเล็กๆ กระจัดกระจายกันก็ได้ แต่สามารถติดต่อสื่อสารกันได้จนกลายเป็นองค์กร (Community Organization) และมีความเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายย่อยๆ ขึ้น (Community Network) ทำให้เกิดโครงสร้างสังคมแนวใหม่ที่มีความสัมพันธ์กันในแนวราบที่เท่าเทียมกัน ซึ่งเมื่อประสานกับโครงสร้างที่มีความสัมพันธ์ในแนวตั้งด้วยความสมานฉันท์แล้ว ก็จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น (Civill Community) ชุมชนที่เข้มแข็งมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้^{๑๒๒}

๒.๑) มีจิตสำนึกชุมชน หรือเป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ คือ สมาชิกสำนึกว่าตนเองเป็นเจ้าของชุมชน มีความตั้งใจที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบปัญหาต่างๆ กับบุคคลอื่น อย่างเท่าเทียมกัน และมีมิตรภาพยอมรับในศักยภาพของกันและกันและยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย ระหว่างสมาชิกมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกัน

๒.๒) มีจิตวิญญาณชุมชน คือ การที่สมาชิกมีความจงรักภักดีต่อชุมชน เสียสละทำงานเพื่อชุมชน ห่วงเห่นชุมชน มีสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกัน เช่น วัด เครือญาติ หรือความสัมพันธ์ทางสังคมแบบต่างๆ ทำให้ชุมชนมีชีวิตจิตใจเหมือนเป็นสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่ง ความมีจิตวิญญาณชุมชน ทำให้เกิดความปิติ ความสุขอย่างล้นเหลือ และเกิดพลังอย่างมหัศจรรย์ เป็นพลังเยี่ยวยา ที่ทำให้คนและชุมชนมีความสุข จิตวิญญาณชุมชน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจากการมีจิตสำนึกชุมชน ซึ่งนอกจากจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งโดยตรงแล้วยังเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งแก่ชุมชนในด้านอื่นๆ อีกด้วย เพราะเป็นเสมือนการทำให้สมาชิกในชุมชนมีจิตใจที่แข็งแกร่ง มีความพร้อมที่จะร่วมพลังกันเพื่อพัฒนาชุมชนของตนต่อไป

๒.๓) เป็นชุมชนเรียนรู้ คือ สมาชิกช่วยกันเรียนรู้ หรือเรียนรู้เป็นกลุ่ม มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา รู้ข่าวคราวในด้านต่างๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ซึ่งอยู่นอกชุมชน และความรู้เกี่ยวกับชุมชนที่เป็นผลมาจากการปฏิบัติ หรือประสบการณ์ที่ได้รับร่วมกัน หรือเป็นกระบวนการเรียนรู้และการตัดสินใจร่วมกัน ความรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้ซึ่งและกัน ผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน การเป็นชุมชนเรียนรู้ ทำให้สมาชิกมีการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินงาน

^{๑๒๒} ปรัชญา เวสารัชช์, **ผู้นำองค์กร**, (กรุงเทพมหานคร: รัฐศาสตร์สาร, ๒๕๒๓), หน้า ๒๗.

พัฒนาชุมชนร่วมกัน เพราะผลจากการเรียนรู้จะนำไปสู่การคิดหาวิธีการที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชนของตนเอง

๒.๔) มีองค์กรชุมชนเข้มแข็ง คือ ประชาชนรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นด้วยจิตสำนึกชุมชน และจิตวิญญาณชุมชน ผนึกกำลังกัน เพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างทำ

๒.๕) มีการจัดการชุมชนที่ดี คือ สมาชิกของชุมชนมีความสามารถในการจัดการตนเองและชุมชนได้ วางแผน และจัดกระบวนการดำเนินงาน และประเมินผลการพัฒนาชุมชนของตนเองได้ ทำให้องค์กรชุมชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

๒.๖) มีเครือข่ายชุมชน คือ มีกระบวนการเชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่มและองค์กรชุมชนต่างๆ เข้าด้วยกัน ด้วยระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ และการประชาสัมพันธ์ด้วยความสมานฉันท์ทำให้เกิดการรวมจิตสำนึก และจิตวิญญาณของสมาชิก และองค์กรชุมชนต่างๆ ให้มีพลังเข้มแข็ง

๒.๗) มีภาวะผู้นำชุมชน คือ ผู้นำเป็นผู้ประสานความคิดของสมาชิก ให้โอกาสสมาชิกได้แสดงความคิดเห็น ไม่ผูกขาดความคิด หรือเป็นเจ้าของชุมชนเพียงผู้เดียว พร้อมทั้งจะเรียนรู้แลกเปลี่ยนข้อมูล และความคิดเห็นกับผู้อื่น ผนึกตัวเองเข้ากับชุมชนเพียงผู้เดียว และทำประโยชน์เพื่อชุมชน โดยสรุป ผู้นำที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง คือผู้ที่เชื่อมประสาน แนวความคิดต่างๆ ของสมาชิก และองค์กรชุมชน เพื่อนำไปปฏิบัติได้อย่างเหมาะสมนั่นเอง

๒.๘) เป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้ คือ สมาชิกและองค์กรต่างๆ ในชุมชนมีความเข้มแข็งพอที่จะช่วยเหลือ หรือพึ่งตนเองได้ ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง สังคม และวัฒนธรรม ทั้งในยามที่ปกติและประสบกับภาวะวิกฤติต่างๆ อันเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนที่พึ่งประสงค์

๒.๙) เป็นชุมชนสงบสุข ชุมชนเข้มแข็งมีผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ มีคุณธรรม และมีความสุข เมื่อคนมารวมกันเป็นชุมชน และสร้างชุมชนให้เข้มแข็งได้ ก็ทำให้คนและชุมชนมีความสุข บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาชุมชน

๒.๑๐) เป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน ชุมชนเข้มแข็งมีลักษณะดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ และดำรงต่อไปได้ โดยไม่ล่มสลาย อันเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนนั่นเอง

๒.๓. ๔ กระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการพัฒนา

๑) ส่งเสริมศักยภาพคณะกรรมการชุมชนในการเป็นแกนนำสร้างความเข้มแข็ง ในการพัฒนาชุมชน ของชุมชนโดย

๑.๑) สร้างจิตสำนึกของคณะกรรมการชุมชน ให้มีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ไขปัญหาผลกระทบของวิกฤต

๑.๒) เพิ่มความสามารถของคณะกรรมการ/ผู้นำชุมชน ในการวิเคราะห์สถานการณ์ การจัดทำแผนและการดำเนินงานตามแผน

๑.๓) จัดเวทีการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการชุมชน ชาวบ้าน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเพื่อร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ผลกระทบของวิกฤตที่มีต่อชุมชน วางแผนแก้ไขปัญหาดังกล่าว ติดตามการปฏิบัติตามแผนและประเมินผลการปฏิบัติงานร่วมกัน

๑.๔) ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน ชุมชน ตำบล อำเภอ จังหวัด

๒) ส่งเสริมศักยภาพ ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในการเป็นแกนนำสนับสนุน การเสริมสร้างผลสัมฤทธิ์ของการพัฒนาชุมชน โดย

๒.๑) พัฒนาแนวคิดขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้ยอมรับและสนับสนุน กระบวนการที่มีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

๒.๒) ส่งเสริมให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้มีความสามารถในการบริหาร จัดการใน กระบวนการแก้ปัญหาให้กับชุมชน

๓) สนับสนุนการส่งเสริมศักยภาพของคณะกรรมการชุมชน

๓.๑) สนับสนุนการบริหาร จัดการ พัฒนาวิชาการให้กับคณะกรรมการชุมชน

๓.๒) สร้างและพัฒนาเครือข่ายระหว่างคณะกรรมการชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สนับสนุนข้อมูลในการจัดทำแผนแม่บทชุมชน

จากลักษณะดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปลักษณะของชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ได้ดังนี้

๑) สมาชิกมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง และชุมชนที่จะแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง

๒) สมาชิกมีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง เอื้ออาทร รัก และห่วงใยซึ่งกันและกัน และพร้อมที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาของตนและชุมชน

๓) สมาชิกมีการคัดเลือกผู้นำที่หลากหลายด้วยตนเองและต่อเนื่อง

๔) ชุมชนมีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีของชุมชน ซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดกว้าง โปร่งใส และมีการแสดงความรับผิดชอบที่สามารถตรวจสอบได้

๕) สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ติดตามประเมินผลการแก้ปัญหา และการพัฒนาชุมชนผ่านกระบวนการของชุมชน

๖) มีแผนของชุมชนในการพัฒนาทุกๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเองเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกทุกคน และหวังผลการพัฒนาที่ยั่งยืน

๗) การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ไม่ใช่พึ่งพาตลอดไปไม่เครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนาชุมชน ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียม

จากแนวคิดและความหมายของการพัฒนาชุมชนเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนและกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งหากคณะกรรมการชุมชน ในอำเภอมีการพัฒนาชุมชนให้ประชาชนในชุมชนมีจิตสำนึกชุมชน รักและหวงแหนชุมชน มีความตั้งใจที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบปัญหาต่างๆ กับบุคคลอื่น เสียสละทำงานเพื่อชุมชนมีการจัดการวางแผน ในการทำงานภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจ การเมืองในปัจจุบันและพัฒนากลุ่มคนให้มีความเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ ตลอดจนทำให้คนในชุมชนมีความสุข จากการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ย่อมถือได้ว่าชุมชน มีผลสัมฤทธิ์ในการพัฒนาชุมชน และมีความยั่งยืนในการพัฒนาต่อไป

๒.๓.๕ ทฤษฎีการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนเป็นผลจากการศึกษาค้นคว้าทดลองจากสาขาวิชาสังคมศาสตร์ต่างๆ เช่น มานุษยวิทยา สังคมวิทยา จิตวิทยาสังคม เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ กำดำเนินงานพัฒนาชุมชนนอกจากจะยึดถือ แนวความคิด หลักการ วิธีการ และกระบวนการพัฒนาชุมชนแล้ว ต้องนำทฤษฎีต่างๆ มาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานด้วย จึงจะประสบความสำเร็จ ผู้วิจัยจึงนำทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาชุมชนมาประกอบการศึกษา ดังนี้

๒.๓.๕.๑) ทฤษฎีพัฒนาการ (Developmental Theories)

ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนาที่อาศัยกรอบความคิดของทฤษฎีวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งนำเสนอโดย Moore (1963) Rostow (1960) และ Smelser (1963) มองการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (ในระดับสังคม) ในประเทศกำลังพัฒนาว่าเป็นการเคลื่อนที่อย่างค่อยเป็นค่อยไปและสะสมการพัฒนาขึ้นเรื่อยๆ การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นผลกระทบของโครงสร้างเศรษฐกิจแบบตะวันตกที่มีต่อโครงสร้างแบบดั้งเดิมในประเทศกำลังพัฒนาดังนั้นรูปแบบการพัฒนาประเทศกำลังพัฒนาจึงจะดำเนินไปตามรูปแบบที่ได้เกิดขึ้นแล้วในประเทศตะวันตก และกลไกในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม หรือกฎเกณฑ์สำคัญของการพัฒนา คือ การกลายเป็นอุตสาหกรรม (Industrialization)

๒.๓.๕.๒) ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม

สังคมและวัฒนธรรมจะมีการเปลี่ยนแปลงจากโครงสร้างง่ายๆ ไปสู่โครงสร้างที่หลากหลายนับซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ ตามสภาพสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง มีนักสังคมวิทยาหลายท่านได้ให้แนวคิดไว้ ดังนี้

๒.๓.๕.๓) ทฤษฎีวิวัฒนาการของ Macy, Joanna

แมคซี, โจแอนนา. (Macy, Joanna)^{๑๒๓} นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสเป็นคนแรกที่นำทฤษฎีวิวัฒนาการมาใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเชื่อว่าสังคมมีโครงสร้างที่สำคัญ ๒ ส่วน คือ ส่วนที่ไม่เปลี่ยนแปลง หรือสังคมสถิต (Social Statics) กับส่วนที่เปลี่ยนแปลง หรือสังคมพลวัต (Social Dynamics) ส่วนที่เปลี่ยนแปลงนี้เองทำให้สังคมต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สังคมได้วิวัฒนาการจากการมีโครงสร้างง่าย ๆ ไปสู่โครงสร้างที่เพิ่มความสลับซับซ้อนขึ้นเสมอเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบราบเรียบต่อเนื่องกันอย่างเป็นระบบ จากครอบครัวขยายเป็นชุมชน และสังคม ซึ่งมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นเป็นลำดับ สังคมมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงมาแล้ว ๓ ยุคสมัย คือ

(๑) ยุคแห่งเทววิทยา (Theological Stage) เกิดขึ้นแรกมีสังคมมนุษย์จนถึง ค.ศ. ๑๓๐๐ อันเป็นยุคแรกสุดของมนุษย์ที่ใช้ความเชื่อถือในอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น เทพเจ้าต่างๆ และผู้ที่มีพลังกำลังเข้มแข็งเป็นผู้ปกครองสังคม หรือเป็นยุคแห่งอำนาจทหาร และความเชื่อในเทพเจ้านั้นเอง

(๒) ยุคแห่งอภิปรัชญา (Metaphysical Stage) เกิดขึ้นระหว่าง ค.ศ. ๑๓๐๐-๑๘๐๐ เป็นยุคสมัยที่มนุษย์เชื่อในพลังของสิ่งต่างๆ ที่เป็นนามธรรม เช่น ธรรมชาติมากกว่าเทพเจ้าซึ่งเป็นบุคคล เป็นยุคแห่งปรัชญาและกระบวนการทางกฎหมาย มนุษย์เริ่มรู้จักใช้ปัญญาและมีเหตุผลมากขึ้นไม่เชื่อในพลังกำลัง และอำนาจเหนือธรรมชาติว่าเหนือกว่ามนุษย์

(๓) ยุคแห่งวิทยาศาสตร์และอุตสาหกรรม (Science and Industry Stage) เกิดขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๐๐ เป็นต้นมา เป็นยุคสมัยที่มนุษย์นำวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการต่างๆ และระบบอุตสาหกรรมขึ้น สังคมยุคนี้แตกต่างไปจากยุคที่ผ่านมาโดยสิ้นเชิง เช่น เกิดอาชีพใหม่ๆ มากขึ้น มีสถาบันใหม่ๆ มากขึ้น มีการจัดช่วงชั้นทางสังคมชัดเจนขึ้น มีปัญหาและความขัดแย้งมากขึ้น เป็นต้น

๒.๓.๕.๔) ทฤษฎีวิวัฒนาการของ เฮร์เบิร์ต สเปนเซอร์

เฮร์เบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer)^{๑๒๔} นักสังคมวิทยาชาวอังกฤษเสนอว่า “สังคมจะวิวัฒนาการเจริญก้าวหน้าขึ้นเสมอ จึงควรปล่อยให้มีการเปลี่ยนแปลงแบบเป็นไปเอง โดยไม่มีการแทรกแซงจากภายนอก การเปลี่ยนแปลงแบบนี้สมาชิกที่ปรับตัวได้อย่างเหมาะสมเท่านั้นจึงจะอยู่รอด และเจริญ รุ่งเรือง ส่วนผู้ที่ไม่เหมาะสมก็จะสูญหายไปจำนวนสมาชิกในสังคมจะเพิ่มมากขึ้น สังคมจะมีลักษณะเหมือนอินทรีย์ (Organism) ของสิ่งมีชีวิตที่ประกอบด้วยโครงสร้างซึ่งมีความสลับซับซ้อนและวิวัฒนาการ ไปสู่ความแตกต่างกันมากขึ้น มีความหลากหลายใน

^{๑๒๓} Joanna Macy, *Charm and Development*, (Connecticut: Kumarian Press, 1985), p. 13.

^{๑๒๔} Herbert Spencer, *System of Synthetic Philosophy*, (London: Oxford University, 1960) , p. 51.

สังคมมากขึ้น แนวความคิดวิวัฒนาการนี้เป็นที่ยอมรับ ของ ชาร์ลส์ ดาร์วิน และนำมาใช้เป็น
แนวทางในการสร้างทฤษฎีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตอีกด้วย

๒.๓.๕.๕) ทฤษฎีวิวัฒนาการของ เอมีลี เดอร์ไคม์

เอมีลี เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim)^{๑๒๕} นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสเชื่อว่า “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมบางอย่างทำให้เกิดความไร้ระเบียบทางสังคมขึ้น เช่น การนัดหยุดงานของผู้ใช้แรงงานการล่มสลายของชนชั้นปกครอง และการต่อต้านทางการเมือง เป็นต้น ความไร้ระเบียบทางสังคมนี้อาจลดลงได้ด้วยการปฏิรูปทางสังคม คือ การจัดระเบียบทางสังคมในรูปของสถาบันต่างๆ ตามข้อเท็จจริงทางสังคม เน้นการมีศีลธรรม การมีจิตสำนึกร่วมกัน การแบ่งงานกัน และการพึ่งพาอาศัยกัน”

๒.๓.๕.๖) ทฤษฎีวิวัฒนาการของ Heinz Bechert

ไฮน์ เบคเคิร์ต (Heinz Bechert)^{๑๒๖} นักมนุษยวิทยาชาวอังกฤษมีความเชื่อในทฤษฎีวิวัฒนาการเช่นเดียวกับนักทฤษฎีที่กล่าวมาแล้ว โดยยกตัวอย่างวิวัฒนาการทางด้านศาสนาของมนุษย์ โดยเสนอว่า “ศาสนาแรกสุด ได้แก่ ลัทธิวิญญาณ (Animism) อันรวมถึงความเชื่อในเรื่องผี หรือวิญญาณต่างๆ ว่าสิ่งอยู่ในวัตถุธรรมชาติต่างๆ เช่น ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ พื้นดิน ลำธาร เป็นต้น ต่อมาได้วิวัฒนาการมาเป็นศาสนาที่นับถือพระเจ้าหลายองค์ และพระเจ้าองค์เดียวตามลำดับ”

๒.๓.๕.๗) ทฤษฎีวิวัฒนาการของ Mulder

เจ.เอ. นีลส์ มุลเดอร์, (J.A. Niels Mulder)^{๑๒๗} นักมานุษยวิทยายุคปัจจุบันชาวอเมริกัน ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของสังคมต่างๆ ทั้งในด้านรูปแบบ (Form) การทำหน้าที่ (Function) และความต่อเนื่อง (Sequence) แล้วสรุปว่า “วิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นผลรวมของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางสังคม กับบุคลิกภาพส่วนรวมของกลุ่มชนแต่ละกลุ่มที่รวมกันเป็นสมาชิกของแต่ละสังคม การเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมเกิดจากการปรับตัวของมนุษย์ให้เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมธรรมชาติ เศรษฐกิจการเมือง สังคม และวัฒนธรรม เรียกว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) โดยมีปัจจัยที่สำคัญ คือ

๑) เทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิต หรือใช้แสวงหาผลประโยชน์จากสภาพแวดล้อมเพื่อการดำรงชีวิต

^{๑๒๕} Emile Durkheim, *The Rules of Sociological Method*, (University of Bordeaux, 1995), p. 236.

^{๑๒๖} Heinz Bechert, *The World of Buddhism*, (London: Thames & Hudson, 1984) , p. 89.

^{๑๒๗} J.A. Niels Mulder, *Monks Merit and Motivation : Buddhism and National Development in Thailand*, Special Report No.12 d (rev) , p. 93.

๒) พฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับการใช้เทคโนโลยี

๓) แบบแผนวัฒนธรรมต่างๆ ที่เป็นผลกระทบ หรือสืบเนื่องมาจากเทคโนโลยีที่ใช้ และพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้เทคโนโลยี เช่น แบบแผนในการตั้งถิ่นฐาน โครงสร้างของระบบเครือญาติ การจัดที่ดิน การใช้ที่ดิน เป็นต้น นิเวศวิทยาวัฒนธรรมนับว่าเป็นสาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม จะเห็นได้จากสังคมที่อยู่ในยุคของการล่าสัตว์ และหาทางของป่าซึ่งมีเครื่องมือเครื่องใช้ระดับเดียวกัน เช่น หอก ธนู ลูกดอก และกับดักสัตว์ อาจมีแบบแผนทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการล่าสัตว์แตกต่างกันได้ เมื่ออยู่ในสภาวะแวดล้อมแตกต่างกันมากในเรื่องของภูมิประเทศ จำนวน และชนิดของสัตว์ที่มี กล่าวคือ ถ้าสัตว์ที่มีให้ล่าเป็นสัตว์อยู่อย่างกระจัดกระจายทั่วไป การตั้งบ้านเรือนก็อาจอยู่ห่างๆ กันและต่างคนต่างล่า แต่ถ้าสัตว์ที่ต้องล่าเป็นประจำ เป็นสัตว์ใหญ่และอยู่รวมกันเป็นฝูง เช่น ควายป่า เป็นต้น วิธีการล่าก็อาจจะต้องเป็นแบบร่วมมือกันระหว่างครอบครัวต่างๆ ในสังคม การตั้งบ้านเรือนก็อาจอยู่รวมกันหรือใกล้ๆ กัน เป็นต้น

ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมมีความเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจะเป็นแบบซ้ำๆ ในเวลายาวนานเช่นเดียวกับวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต โดยจะเปลี่ยนจากสังคมที่มีโครงสร้างง่ายๆ ไม่สลับซับซ้อนไปสู่โครงสร้างที่มีความหลากหลายซับซ้อนขึ้นเรื่อยๆ ส่วนที่ไม่สามารถปรับตัวได้ก็จะสูญหายไป ส่วนที่ปรับตัวได้ก็จะวิวัฒนาการสืบต่อไป และยังเพิ่มความหลากหลายและความซับซ้อนมากขึ้นเป็นลำดับ

ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนหลายประการ ดังนี้^{๑๒๘}

๑) การศึกษาประวัติความเป็นมาของสังคมและวัฒนธรรมในชุมชน เป็นวิธีการหนึ่งของการพัฒนาชุมชน ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเกิดขึ้นในระยะเวลายาวนาน สามารถนำข้อมูลมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนได้

๒) ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม มุ่งศึกษาปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมและวัฒนธรรมดำรงอยู่ได้ ซึ่งเป็นแนวทางในการนำมาใช้วางแผนและโครงการพัฒนาชุมชนได้เป็นอย่างดี

๓) ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ทำให้ทราบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมต้องเกิดขึ้นในโครงสร้างหรือระบบของสังคมและวัฒนธรรมอย่างกว้างขวางมีขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงและใช้เวลายาวนานเมื่อจะดำเนินงานพัฒนาชุมชนก็ต้องคำนึง ถึงลักษณะ

^{๑๒๘} พิภพ กาญจนะ, คู่มือการบริหารและการจัดการวัดฉบับย่อ , (กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๗๖.

ดังกล่าวนี้ คือ ต้องดำเนินงานให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างและระบบที่สำคัญของชุมชน ได้แก่ คน กลุ่ม และองค์กรชุมชน ซึ่งมีขั้นตอนในการพัฒนาและต้องใช้ระยะเวลาเดียวกัน แต่การพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า ในรูปของแผนและโครงการ จึงสามารถกำหนดระยะเวลาได้ไม่ต้องยาวนานเหมือนทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม

๔) ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม มีข้อจำกัดบางประการ เช่น ไม่มีการวางแผนและโครงการ เป็นการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ บางกลุ่มมีความเจริญเติบโต บางกลุ่มไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ นักทฤษฎีหลายคน แต่ละคนอธิบายสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมไว้แตกต่างกันออกไปทำให้เป็นข้อมูลสำคัญในการพัฒนาชุมชนและสามารถดำเนินงานโดยป้องกันไม่ให้อับปรองเกิดขึ้นได้

ทฤษฎีความล่าช้าทางวัฒนธรรม (Cultural Lag Theory) มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น ทฤษฎีความล่าช้าทางวัฒนธรรม ทฤษฎีความเฉื่อยทางวัฒนธรรม เป็นต้น เจ้าของทฤษฎีนี้ คือ วิลเลียม เอฟ. ออเบิร์น (William F. Ogburn) นักทฤษฎีชาวอเมริกัน มีสาระสำคัญ ดังนี้

วัฒนธรรมโดยรูปลักษณะมี ๒ ประเภท คือ

๑) วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) ได้แก่ แบบอย่างทางวัตถุ เช่น สิ่งประดิษฐ์ สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เป็นต้น

๒) วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (Non-Material Culture) ได้แก่ แบบอย่างทางพฤติกรรมและแบบอย่างทางความคิด ความเชื่อต่างๆ เช่น บรรทัดฐานทางสังคม ขนบธรรมเนียม ประเพณีต่างๆ ค่านิยม อุดมการณ์ต่างๆ เป็นต้น

สังคมแต่ละสังคมมีวัฒนธรรมทั้งสองประเภทนี้ เป็นของตนเองแตกต่างกันออกไปหรือมีความเป็นตัวของตัวเองทางวัฒนธรรม (Cultural Autonomy)

ความล่าช้าทางวัฒนธรรมเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เมื่อสังคมรับวัฒนธรรมจากสังคมอื่นเข้ามานั้นจะรับวัฒนธรรมทางวัตถุได้เร็วกว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ทำให้เกิดภาวะปรับตัวไม่ทันกันระหว่างวัฒนธรรมทางวัตถุกับวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุขึ้นเสมอโดย วัฒนธรรมทางวัตถุจะเปลี่ยนแปลงได้เร็วกว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ เพราะสาเหตุสำคัญ คือ ผลประโยชน์ที่อยู่กับวัฒนธรรมเดิม ความกลัวการเปลี่ยนแปลงของคนในสังคม ความไม่กล้าเปลี่ยนนิสัย ขาดการศึกษา ความกลัวถูกกดดันทางสังคม และการหลีกเลี่ยงความไม่สบายใจที่จะตามมา เป็นต้น วัฒนธรรมทางวัตถุจึงเป็นที่ยอมรับของสังคมก่อนวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุเสมอ ทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายในสังคม^{๑๒๙}

^{๑๒๙} สมพงษ์ เกษมสิน, การบริหาร, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๗), หน้า ๗๗.

กล่าวโดยสรุป คือ การเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิตจิตใจ หรือไม่ต้องยึดติดกับวัตถุหรือไม่ต้องยึดติดอยู่กับความเคยชินหรือขนบธรรมเนียมประเพณีใด ย่อมเปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่าการเปลี่ยนแปลงคน หรือกฎระเบียบที่คนยึดถือ หรือกล่าวได้ว่าเปลี่ยนแปลงคนได้ยาก เปลี่ยนแปลงวัตถุได้ง่ายกว่า ตัวอย่างเช่น การที่คนในสังคมยอมรับรถยนต์เข้ามาใช้แต่มีถนนไม่เพียงพอ ไม่ปฏิบัติตามกฎจราจร ขาดความรู้ในการบำรุงรักษา เป็นต้น ทำให้เกิดอุบัติเหตุสูญเสียทรัพย์สินเงินทองโดยใช้เหตุหรือการนำระบบประชาธิปไตยเข้ามาใช้ ทำให้มีรัฐธรรมนูญ ทำเนียบรัฐบาล รัฐสภา ศาล และอื่นๆ ทางวัตถุในสังคมมากมายแต่ประชาธิปไตยตามอุดมคติที่แท้จริงยังไม่ได้เกิดขึ้นในสังคมเหล่านั้น เป็นต้น

การนำทฤษฎีไปใช้ในการพัฒนาชุมชน

ทฤษฎีความล้าหลังทางวัฒนธรรมสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนได้ดังนี้^{๑๓๐}

๑) ทฤษฎีความล้าหลังทางวัฒนธรรมเชื่อว่าวัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในการจัดทำแผนการดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องให้ความสำคัญ ญกับวัฒนธรรมของชุมชน กล่าวคือ ต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชนและเป็นที่ยอมรับของประชาชนชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงจะประสบความสำเร็จ

๒) ทฤษฎีความล้าหลังทางวัฒนธรรม เชื่อว่าวัฒนธรรมทางวัตถุเปลี่ยนแปลงได้ง่ายและเร็วกว่าวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุทำให้เกิดการปรับตัวไม่เท่าเทียมกันและเกิดปัญหาขึ้นในสังคม นับว่าเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนมาก เพราะในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนก็มีทั้งการพัฒนาทางวัตถุและที่ไม่ใช่วัตถุเช่นเดียวกัน การพัฒนาทั้งสองส่วนนี้ต้องดำเนินไปพร้อมๆ กันและสมดุลกัน เพื่อไม่ให้เกิดความล้าหลังทางวัฒนธรรมขึ้น

๓) ทำให้ทราบว่าการเปลี่ยนแปลงคนทำได้ยาก การเปลี่ยนแปลงทางวัตถุทำได้ง่าย การพัฒนาชุมชน คือ การพัฒนาคนและกลุ่มคนจึงเป็นงานที่ยุ่งยาก ต้องอาศัยความร่วมมือจากบุคคล กลุ่ม องค์กร หลายฝ่าย ต้องใช้เวลา แต่ถ้าพัฒนาคนได้สำเร็จแล้วการพัฒนาวัตถุจะไม่เป็นเรื่องยุ่งยากแต่ประการใด ดังนั้น การพัฒนาชุมชนจึงต้องมีเป้าหมายที่การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คุนธรรมก่อน แล้วความสุขก็จะตามมา

๔) ทำให้ทราบถึงสาเหตุของปัญหาและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนว่า ส่วนหนึ่งเนื่องจากความล้าหลังทางวัฒนธรรม จึงสามารถเตรียมการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นได้ ทำให้การพัฒนาชุมชนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

^{๑๓๐} ระวัง เนตรโพธิ์แก้ว, องค์การและการจัดการ, (กรุงเทพมหานคร: พืทักษ์อักษร, ๒๕๒๘), หน้า ๔๔.

ทฤษฎีว่าด้วยศักยภาพของวิวัฒนาการ (Theory of Evolutionary Potential) เจ้าของทฤษฎี คือ เอลมัน อาร์. เซอร์วิส (Elman R. Service) นักมานุษยวิทยายุคปัจจุบัน ชาวอเมริกัน สาธารณรัฐอเมริกา มีดังนี้^{๑๓๑}

๑) กระบวนการวิวัฒนาการมี ๒ ประเภท คือ วิวัฒนาการทั่วไป กับวิวัฒนาการเฉพาะ วิวัฒนาการทั่วไป (General Evolution) เป็นวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ มีลักษณะเช่นเดียวกับวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตที่นักทฤษฎีวิวัฒนาการคนก่อนๆ เสนอไว้ กล่าวคือ วัฒนธรรมของมนุษย์เริ่มต้นจากวัฒนธรรมดั้งเดิม ยุคก่อนอารยธรรม (Primitive Culture) มาสู่ยุคอารยธรรม (Civilization) ยุคอุตสาหกรรม และยุคภาวะทันสมัยในปัจจุบันตามลำดับ ซึ่งเป็นความเจริญก้าวหน้าทางสังคมโดยทั่วไป ส่วนวิวัฒนาการเฉพาะ (Specific Evolution) นั้นเป็นวิวัฒนาการของสังคมแต่ละสังคมและมีส่วนสัมพันธ์กับวิวัฒนาการโดยทั่วไปในรูปของความสัมพันธ์ที่ตรงข้ามกัน

๒) กระบวนการวิวัฒนาการเฉพาะมี “หลักการว่าด้วยความอึดตัว” (Principle of Stabilization) ซึ่งเกิดขึ้นในตอนท้ายของการปรับตัว (Adaptation) เป็นสิ่งจำกัดความขยายตัว กล่าวคือกระบวนการวิวัฒนาการเฉพาะเป็นการปรับตัวของระบบให้เข้ากับภาวะแวดล้อมได้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงขั้นสูงสุด ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้อีกต่อไป ดังนั้น ถ้าหากวัฒนธรรมแบบต่างๆ สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมต่างๆ ได้ดีอย่างเต็มที่แล้ว กระบวนการวิวัฒนาการก็จะหยุดนิ่ง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆ เกิดขึ้นอีก แต่ในความเป็นจริงวิวัฒนาการทั้งในอดีตและปัจจุบันยังคงเกิดขึ้น และคงจะมีต่อไปในอนาคต เนื่องจากการปรับตัวโดยส่วนรวมไม่สามารถกระทำได้อย่างสมบูรณ์เต็มที่ นั่นเองเปลี่ยนแปลงใดๆ เกิดขึ้นอีก แต่ในความเป็นจริงวิวัฒนาการทั้งในอดีตและปัจจุบันยังคงเกิดขึ้น และจะมีต่อไปในอนาคต เนื่องจากการปรับตัวโดยส่วนรวม ไม่สามารถกระทำได้อย่างสมบูรณ์เต็มที่นั่นเอง

๓) กระบวนการวิวัฒนาการครอบงำ (Dominance) วัฒนธรรมที่ดีกว่าโดยวัฒนธรรมที่สูงกว่า ทำให้วัฒนธรรมที่ดีกว่าได้ปรับปรุงวัฒนธรรมของตนให้เหมาะสมยิ่งขึ้น แต่ถ้าวัฒนธรรมนั้นอ่อนแอมากเกินไปก็就会被ครอบงำจนสูญสิ้นไป

๔) วัฒนธรรมที่ยังพัฒนาไม่เต็มที่ จะมีศักยภาพสูงกว่าวัฒนธรรมที่พัฒนาเต็มที่แล้ว ทิศทางของวิวัฒนาการจึงจะเป็นแบบสลับไปสลับมา (Zigzag) มากกว่าที่จะเป็นแบบเส้นตรงเส้นยาว (Unilinear) ในทิศทางเดียวกัน จะเห็นได้จากการเคลื่อนย้ายแหล่งอารยธรรมของโลกจากดินแดนแถบเมโสโปเตเมียไปสู่ดินแดนต่างๆ เช่น บาบิโลเนีย อียิปต์ ในช่วงระยะเวลาต่อมาเกิด ความอึดตัวจึงวิวัฒนาการเชิงซาลง วัฒนธรรมของกรีกซึ่งด้อยกว่ากลับวิวัฒนาการได้เจริญก้าวหน้าสูงกว่า เมื่อถึงจุดอึดตัววัฒนธรรมของอาณาจักรโรมันได้เจริญก้าวหน้าแทนที่แล้วสลายตัวลงไปอีก จนกระทั่งปัจจุบัน ยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือกำลังเป็นบริเวณที่มีระดับวิวัฒนาการเจริญก้าวหน้าและทันสมัยมากที่สุดของโลก แต่เมื่อถึงจุดอึดตัวก็จะมีสังคมอื่นเจริญก้าวหน้าแทนที่

^{๑๓๑} ศิริธร ชันธหัตถ์, **องค์กรและการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร: อักษรพิพัฒน์, ๒๕๔๑), หน้า ๘๖.

เช่นเดียวกันกระบวนการวิวัฒนาการของแต่ละสังคมจึงไม่จำเป็นต้องเจริญก้าวหน้าตลอดไป แต่อาจจะมีความเจริญและเสื่อมโทรมตามความสามารถในการปรับตัวในแต่ละยุคแต่ละสมัย

ทฤษฎีว่าด้วยศักยภาพของวิวัฒนาการสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนได้ ดังนี้^{๑๓๒}

๑) ทฤษฎีว่าด้วยศักยภาพของวิวัฒนาการเชื่อว่าเมื่อสังคมและวัฒนธรรมเจริญก้าวหน้าถึงขีดสุดก็จะถึงจุดอิมิตัว และค่อยๆ หยุดความเจริญก้าวหน้าลง ความเจริญก้าวหน้าจะเปลี่ยนไปสู่สังคมและวัฒนธรรมแหล่งอื่นๆ เสมอ ดังนั้น ถ้าจะดำเนินงานพัฒนาชุมชนแล้ว ต้องระมัดระวังไม่ให้เกิดภาวะชะงักงันขึ้น แต่ต้องพยายามให้การดำเนินงานพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการต่อเนื่องกันในลักษณะของการศึกษาภาคชีวิต คือ ไม่มีการสิ้นสุด

๒) ทฤษฎีว่าด้วยศักยภาพของวิวัฒนาการเชื่อว่าสังคมที่ล้าหลังอ่อนแอยังไม่พัฒนาเต็มที่ก็สามารถพัฒนาให้ประสบผลสำเร็จได้ และมีศักยภาพสูงกว่าสังคมที่พัฒนาแล้ว ดังนั้น ในการกำหนดชุมชนเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนจึงควรมุ่งไปที่ชุมชนที่ยังล้าหลัง โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชน หลักการ และวิธีการพัฒนาชุมชน

๓) ทฤษฎีว่าด้วยศักยภาพของวิวัฒนาการเชื่อว่าสังคมที่เจริญก้าวหน้าจะครอบงำ สังคมที่เจริญก้าวหน้าน้อยกว่าและสังคมที่เจริญก้าวหน้าน้อยกว่าจะปรับปรุงสังคมของตนให้เหมาะสมมากยิ่งขึ้น ในการพัฒนาชุมชนพึงระมัดระวังไม่ให้เกิดการครอบงำทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม และชุมชนขึ้นพัฒนาชุมชนอื่นๆ เป็นแบบอย่างในการดำเนินงานได้ แต่ต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับชุมชนของตนไม่ใช่ลอกเลียนแบบมาทั้งหมดเพราะชุมชนแต่ละแห่งมีศักยภาพในการพัฒนาแตกต่างกัน

๔) ทฤษฎีว่าด้วยศักยภาพของวิวัฒนาการเชื่อว่าวิวัฒนาการของแต่ละสังคมไม่จำเป็นต้องเจริญก้าวหน้าตลอดไป เมื่อวิวัฒนาการถึงขีดสุดแล้วจะถึงจุดอิมิตัวและเสื่อมถอยลง สังคมที่ล้าหลังจะเจริญก้าวหน้าขึ้นแทนที่เสมอในการพัฒนาชุมชนจึงไม่จำเป็นที่จำต้องนำตัวแบบของชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาไปใช้ทั้งหมด แต่ควรแสวงหาตัวแบบการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชนของตน ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต เพื่อให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืนต่อไป

๒.๔ พระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชน

ในปัจจุบัน ประเทศไทยมีวัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางของสังคมและเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้แทนของวัดที่คอยชี้แนะแนวทางในการปฏิบัติตนของพุทธมามกะให้ไปในทางที่ดี เพื่อก่อให้เกิดความศรัทธาเชื่อถือ ว่า พระสงฆ์เป็นผู้มีสติปัญญารอบรู้วิชาการต่างๆ เหนือกว่าประชาชนทั่วไป ซึ่งสามารถให้คำปรึกษาแก่ประชาชนที่มาขอคำปรึกษาได้ เพราะโดยปกติแล้วประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศไทยนับถือพุทธศาสนา และยอมรับนับถือความสามารถของพระสงฆ์ตลอดมา ดังในสมัยสุโขทัย พระเจ้าแผ่นดินได้ใช้วัดเป็นสถานที่ให้การศึกษาอบรมประชาชนควบคู่ไปกับการทำพิธีทางศาสนา ส่วนพระสงฆ์ก็จะทำหน้าที่เผยแผ่ พุทธศาสนาและอบรมประชาชน

^{๑๓๒} กิติ ตยัคคานนท์, เทคนิคการสร้างภาวะผู้นำ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แปลอักษร, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐.

ควบคู่ไปกับการทำพิธีทางศาสนา ส่วนพระสงฆ์ก็จะทำหน้าที่เผยแผ่ พระพุทธศาสนาและอบรมให้ประชาชนมีคุณภาพ เพื่อสนองนโยบายบ้านเมือง และต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา สภาพสังคมมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นทำให้วัดมีบทบาทต่อประชาชนมากตามไปด้วย โดยเฉพาะในด้านให้การศึกษาแก่ประชาชน วัดจะจัดให้ตามความสามารถเท่าที่พระสงฆ์ในวัดนั้นๆ จะจัดให้ได้ หรือถ้าประชาชนมีความต้องการความรู้เพิ่มเติม ก็จะแสวงหาพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถตรงกับความต้องการของเขาเหล่านั้น และนิยมฝากลูกหลานให้เป็นศิษย์ เข้ารับการศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ในด้านที่เกี่ยวกับการป้องกันตัว และการเขียนหนังสือทั้งภาษาไทยและภาษาบาลี เพื่อเตรียมเข้าสู่การอุปสมบทต่อไป และในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงรัชกาลที่ ๔ การศึกษาต่างๆ ก็ยังจัดให้อยู่ในวัด ดังจะเห็นได้จากการสร้างหอสมุดเทวธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อใช้เป็นที่ให้ราชบัณฑิตสอบพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร และสร้างวัดโพธิ์ขึ้นพร้อมกับวาดภาพฤษีตัดตนเขียนตำรายาต่างๆ ไว้ตามระเบียงโบสถ์และวิหารเพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้ศึกษาหาความรู้^{๑๓๓} จะเห็นได้ว่า วัดและพระสงฆ์กับชุมชนนั้นเป็นของคู่กันมาแต่สมัยโบราณของไทย เพราะวัดนอกจากจะให้การศึกษาแก่ชุมชน ยังเป็นสถานที่สำหรับประกอบกิจกรรมหรือทำพิธีทางศาสนาอีกด้วย วัดยังมีบทบาทหน้าที่ด้านอื่นๆ^{๑๓๔} ดังนี้

- ๑) เป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้าน ส่งกุลบุตรมารับใช้พระ รับการอบรมทางด้านศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาต่างๆ ตามที่มีสอนในสมัยนั้นๆ รวมทั้งเป็นศูนย์รวมของเยาวชน
- ๒) เป็นสถานสงเคราะห์บุตรหลานของชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่ศึกษาเล่าเรียนด้วย ตลอดถึงผู้ใหญ่ที่ขัดสนมาอาศัยวัด
- ๓) เป็นสถานพยาบาลที่แจกจ่ายยา รักษาผู้เจ็บป่วย
- ๔) เป็นที่พักคนเดินทาง
- ๕) เป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์ พักผ่อนหย่อนใจ หากความรู้เพิ่มเติม
- ๖) เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลและมหรสพต่างๆ สำหรับชาวบ้าน
- ๗) เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิตครอบครัวและความทุกข์ต่างๆ
- ๘) เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่างๆ ของชาติเปรียบเสมือนพิพิธภัณฑ์
- ๙) เป็นคลังวัสดุสำหรับเก็บของใช้ไว้ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกัน เมื่อมีงานวัดและขอยืมไปใช้เมื่อคนมีงานต่างๆ
- ๑๐) เป็นศูนย์กลางการปกครอง ที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะเรียกลูกบ้านมาประชุมกัน บอกแจ้งกิจกรรมต่างๆ

^{๑๓๓} พระราชวรมณี (ป.อ. ปยุตโต), มหาวิทยาลัยสงฆ์ในสังคมไทย การศึกษาบทบาทของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: สหประชาพาณิชย์, ๒๕๒๗), หน้า ๓๔.

^{๑๓๔} พระมหาประยูร ปยุตโต, บทบาทพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๖.

๑๑) เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านพิธีกรรมอันเป็นเรื่องผูกพันกับชีวิตของทุกคนในระยะต่างๆ

จ่านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ กล่าวถึง ความเห็นเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์และวัดในสังคมปัจจุบันว่า พระสงฆ์และวัดมีบทบาทมาก พระสงฆ์และวัดต้องอยู่ข้างเคียงกัน ขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ ดังนั้น เมื่อเอ่ยถึงวัดก็หมายถึงพระสงฆ์ด้วย วัดเป็นศูนย์กลางสำคัญในชีวิตพระสงฆ์ในฐานะผู้อยู่อาศัยและปกครองรักษาวัดก็ย่อมจะมีบทบาทที่สำคัญมากในชุมชนโดยอัตโนมัติ บทบาทตามประเพณีของพระสงฆ์ประกอบด้วยการสอนธรรม เป็นพิธีกรในการประกอบพิธีกรรม ช่วยส่งเสริมความสามัคคีของชาวบ้าน ปลอดภัยประชาชนในยามเจ็บไข้ได้ป่วยหรือเป็นทุกข์และช่วยตัดสินปัญหาข้อพิพาทระหว่างสมาชิกของหมู่บ้าน พระสงฆ์มีการติดต่อกับชาวบ้านทุกวันและพัวพันกับปัญหาทางโลกของชาวบ้าน บทบาททางสังคมของพระสงฆ์จะเป็นการสนองตอบต่อช่องว่างที่รัฐบาลไม่อาจช่วยเหลือประชาชนได้ เช่น ขาดสถานที่เรียนหนังสือ ขาดที่รักษาพยาบาล ไม่มีระบบตำรวจและศาลยุติธรรมในการบริการทางสังคมและสวัสดิการชุมชน เมื่อไม่มีสิ่งดังกล่าว พระสงฆ์จึงเป็นผู้ตัดสินปัญหาความขัดแย้ง ทำการอบรมเด็กที่พ่อแม่ไม่อาจจะอบรมได้ และช่วยอนุเคราะห์เด็กกำพร้า พระสงฆ์ช่วยสร้างและสั่งสอนเทคนิคขั้นพื้นฐานซึ่งเรียนได้ในวัด เช่น สถาปัตยกรรม ช่างไม้ ช่างก่ออิฐปูน ช่วยปรับปรุงการเกษตรและรักษาโรคด้วยยาแผนใหม่ จากข้อเท็จจริงดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่า พระสงฆ์เป็นผู้รับใช้ประชาชนในชนบท ช่วยรักษาประเพณีและพิธีกรรม นำเสถียรภาพมาสู่สังคมและช่วยสร้างความทันสมัยให้เกิดขึ้นในหมู่บ้าน ดังนั้น ผู้นำที่แท้จริง คือ พระสงฆ์ ซึ่งช่วยวางแผนแนะนำและสนับสนุนงานของชาวบ้าน^{๑๓๕}

ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์ กล่าวถึงงานของพระสงฆ์เพื่อความมั่นคงแห่งชาติไทยในสังคมปัจจุบัน แบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ การพัฒนาคุณภาพของพลเมือง การสงเคราะห์ประชาชนและการช่วยเหลืองานของทางราชการ ดังต่อไปนี้^{๑๓๖}

๑) การพัฒนาคุณภาพของพลเมือง คุณภาพของพลเมืองโดยเฉพาะด้านคุณธรรม

จริยธรรม มีความสำคัญต่อความมั่นคงแห่งชาติอย่างยิ่ง งานของพระสงฆ์ในด้านนี้ ได้แก่

(๑) การให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรของชาติทุกระดับอายุให้เข้ามาอยู่ในพระธรรมวินัยศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย

(๒) การเทศนา อบรม สั่งสอนประชาชนที่มาทำบุญที่วัดในวันธรรมสวนะและในงานทำบุญบำเพ็ญกุศลต่างๆ ตามประเพณีหรือในงานเทศกาลต่างๆ การเทศน์ทางวิทยุ โทรทัศน์ การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การปาฐกถาธรรม การเขียนบทความเผยแพร่ทางหนังสือพิมพ์

^{๑๓๕} จ่านงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ **สังคมวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานครมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๒.

^{๑๓๖} ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์, **การพัฒนากิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาเพื่อความมั่นคงแห่งชาติ**, (เอกสารวิจัยวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, ๒๕๒๖), หน้า ๓๘-๔๐.

การเรียบเรียงหนังสือธรรมะเผยแผ่ในงานและโอกาสต่างๆ ตลอดจนกิจกรรมเผยแผ่พุทธศาสนาทั้งปวง เช่น งานพระธรรมทูต งานพระธรรมจาริก งานตามโครงการอบรมประจำตำบล

(๓) การจัดสอนศาสนาศึกษาแก่เด็กและประชาชน

(๔) การดำเนินกิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาของวัดต่างๆ ทั่วประเทศ

๒) การสงเคราะห์ประชาชน เป็นหน้าที่สำคัญของพระสงฆ์ พระสงฆ์ได้สงเคราะห์ประชาชนทั้งทางด้านขวัญและกำลังใจและวัตถุอีกด้วย ดังนี้

(๑) การให้ความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลแก่ประชาชนตามประเพณีเกี่ยวกับชีวิตและตามประเพณีเกี่ยวกับส่วนรวม

(๒) การช่วยประกอบศาสนพิธีในงานทำบุญ บำเพ็ญกุศลต่างๆ

(๓) การให้ที่พักอาศัยแก่นักเรียน นิสิต นักศึกษาต่างท้องถิ่นที่มาศึกษาเล่าเรียนอยู่ในเมือง การให้ที่พักอาศัยแก่บุคคลที่มารักษาตัว การให้ที่ดินหรือให้เช่าที่ดินในราคาถูกให้ประชาชนที่ขัดสนปลูกบ้านอาศัย

(๔) การดูแลสุขภาพจิต การประพรมน้ำพระพุทธรูป การให้ฤกษ์ยาม

(๕) การให้ทางราชการหรือส่วนรวมใช้สถานที่ของวัดประชุมราษฎร เป็นหน่วยเลือกตั้งจัดงานหารายได้เพื่อสาธารณกุศล ตลอดจนการให้ใช้ที่ดินของวัดสร้างสาธารณสถานต่างๆ

(๖) การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ การให้คำปรึกษาในหน้าที่การงาน การเป็นผู้นำในการก่อสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ในท้องถิ่น

(๗) การให้ที่พักพิงแก่ประชาชนผู้ประสบสาธารณภัยและภัยจากธรรมชาติ การรวบรวมสิ่งของจากผู้บริจาคไปให้การสงเคราะห์แก่ผู้ประสบภัยต่างท้องถิ่น

๓) การช่วยเหลืองานทางราชการ พระสงฆ์พยายามที่จะช่วยเหลืองานทางราชการทั้งในด้านการปกครอง การสงเคราะห์ประชาชน และการรักษาความปลอดภัยของชาติ เช่น

(๑) ช่วยในการอบรมชี้แจงราษฎรให้รู้จักผิดชอบชั่วดี การปฏิบัติตามคำแนะนำชักชวนของรัฐบาลหรือผู้ปกครองบ้านเมืองระดับต่างๆ

(๒) ช่วยสงเคราะห์ประชาชนโดยรับช่วงงานจากเจ้าหน้าที่รัฐบาลให้การสงเคราะห์ในท้องถิ่นกันดารที่วัดตั้งอยู่

(๓) การช่วยทางราชการเกี่ยวกับกิจการอันเกี่ยวกับความมั่นคง

พระมหาสุภา อุทโท ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พระสงฆ์ไทยใน ๒ ทศวรรษหน้า (พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๕๐)” โดยพิจารณาจากทัศนะของนักวิชาการถึงแนวโน้มของสังคมในอีก ๒๐ ปีข้างหน้าว่า กระแสโลกจะเป็นกระแสที่มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อสังคมไทยในอนาคต นั่นคือ กระแสทุนนิยม บริโภคนิยม การศึกษาที่เน้นอิสสระเสรี ธรรมชาติและองค์รวม การพัฒนาแบบยั่งยืน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงการเข้ามาลงทุนของบริษัทข้ามชาติต่างๆ จากเหตุนี้ ทำให้เศรษฐกิจไทยยังมีแนวโน้มเติบโต แม้ว่าจะไม่มาก เท่าที่ผ่านมามีการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยมาก

ขึ้น การติดต่อสื่อสารของคนในสังคมจะผ่านเทคโนโลยีการสื่อสารที่ทันสมัยมากขึ้น การพัฒนาประเทศจะเน้นการพัฒนาแบบยั่งยืนมากขึ้น ขณะเดียวกันกระแสบริโภคนิยม ความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมและโรคเอดส์จะแพร่กระจายอย่างรุนแรงและกว้างขวาง ในเมืองจะมีกลุ่มชนหลายเชื้อชาติที่มีวัฒนธรรมหลากหลาย มีระบบการศึกษาที่หลากหลาย มีปัญหาสังคมต่างๆ ที่ซับซ้อนเพิ่มขึ้น และปัญหามลพิษ จะนำไปสู่ความเสื่อมโทรมด้านสุขภาพจิตของคนในเมืองมากยิ่งขึ้น ส่วนชนบทจะมีการต่อสู้แย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ลดลง การกระจายบริการด้านสาธารณสุขจะยังไม่ทั่วถึง และชนบทยังคงเป็นฐานรองรับการผลิตของเมืองต่อไป^{๑๓๗}

ดังนั้น พระสงฆ์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย จึงควรที่จะเข้ามามีบทบาทให้สอดคล้องและรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย พระสงฆ์ควรดำเนินบทบาทต่อสังคมที่ไม่ขัดกับหลักการของพระธรรมวินัย ดังต่อไปนี้

- ๑) บทบาทผู้เรียนรู้และวิจัย คือ การแสวงหาความรู้และความเข้าใจอย่างเป็นระบบในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาชุมชน กฎหมาย การสื่อสาร เทคโนโลยีการสื่อสาร เป็นต้น เพื่อการทำงานพัฒนาและช่วยเหลือสังคมหรือชุมชนของพระสงฆ์อย่างมีประสิทธิภาพ
- ๒) บทบาทผู้สอนศีลธรรม คือ การชี้แจงหรืออธิบายหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ถูกต้องให้แก่บุคคลระดับต่างๆ ได้
- ๓) บทบาทผู้ให้การศึกษา คือ พระสงฆ์ควรส่งเสริมการให้ความรู้เรื่องประชาธิปไตยที่ถูกต้องแก่ประชาชนด้วยว่า ในอนาคตการเมืองจะมีลักษณะที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ประชาชนจะมีอำนาจในการปกครองตนเอง มีบทบาทในการตรวจสอบการกระทำของเจ้าหน้าที่รัฐ และนักการเมืองมากขึ้น
- ๔) บทบาทผู้เป็นที่ปรึกษา คือ การให้คำปรึกษาในปัญหาชีวิตส่วนตัวแก่ประชาชนทุกระดับเพราะในอนาคต ปัญหาต่างๆ มีแนวโน้มว่ามีความรุนแรงและมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น
- ๕) บทบาทผู้ปลุกจิตสำนึก คือ การปลุกจิตสำนึกให้คนมีความขยัน ประหยัด และรับผิดชอบและไม่ให้ตกเป็นทาสบริโภคนิยม โดยการประยุกต์หลักธรรมทางศาสนาที่สอดคล้องและทันสมัย
- ๖) บทบาทผู้อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ พระสงฆ์ควรจัดวัดให้ร่มรื่น สงบ สะอาดและมีที่ปฏิบัติธรรม เพื่อเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นสถานที่เหมาะสำหรับพัฒนาศีลธรรมและจิตใจ

^{๑๓๗} พระมหาสุภา อุทโท, พระสงฆ์ไทยในสองทศวรรษหน้า พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๖๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๖๑.

- ๓) บทบาทผู้สงเคราะห์ชุมชน คือ พระสงฆ์ควรสร้างสถานที่รักษาผู้ป่วย เพราะใน
อนาคตปัญหาโรคภัยต่างๆ จะแพร่กระจายรวดเร็ว เช่น คนป่วยโรคเอดส์ จะถูกรอบคร้วและ
สังคมทอดทิ้งมากขึ้น ปัญหาคนชราถูกทอดทิ้ง ปัญหาเด็กเร่ร่อน จะทวีความรุนแรงมากขึ้น
- ๔) บทบาทผู้ประสานงาน คือ พระสงฆ์ควรประสานงานทุกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นประชาชน
เจ้าหน้าที่เอกชน หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชุมชน
- ๕) บทบาทผู้ส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ พระสงฆ์ควรเป็นผู้นำในการใช้
ยาสมุนไพร ให้คำแนะนำและส่งเสริมอาชีพการปลูกสมุนไพร รวมทั้งส่งเสริมการฝึกอบรมเรื่องยา
สมุนไพร เป็นต้น
- ๑๐) บทบาทผู้รวมกลุ่ม คือ พระสงฆ์ควรกระตุ้นให้คนร่วมกันคิดแก้ปัญหาต่างๆ ที่
เกิดขึ้นในชุมชน

สรุปว่า การที่พระสงฆ์ได้เข้ามามีหน้าที่ในการพัฒนาสังคมนั้น เนื่องมาจากเป็นหน้าที่
และความผูกพันกันระหว่างพระสงฆ์และประชาชนที่ว่า ชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ต้องอาศัย
ประชาชนเลี้ยงชีพ ในด้านหลักพุทธธรรมก็เอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติหน้าที่ของพระสงฆ์ กล่าวคือ
เมื่อพระสงฆ์มีชีวิตเนื่องด้วยประชาชน จำเป็นจะต้องช่วยเหลือประชาชนให้ด้านต่างๆ เช่น ให้
การศึกษา เผยแผ่ธรรมและการสงเคราะห์ประชาชนในรูปแบบต่างๆ กันตามความรู้ความสามารถของ
พระสงฆ์แต่ละรูป

ในปัจจุบันพระสงฆ์ได้เริ่มมีหน้าที่ในการพัฒนาสังคมเพิ่มขึ้นนั้น ย่อมเกิดมาจากหลาย
สาเหตุซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้ คือ จากแรงจูงใจภายนอกที่ผู้อื่นไปมอบหมายหน้าที่ให้พระสงฆ์ทำ
ขอร้องให้พระสงฆ์ช่วย และจากแรงจูงใจภายในส่วนตัวของพระสงฆ์เอง ที่พระสงฆ์ได้อยู่ในชุมชน
ได้เห็นความทุกข์ยากของชาวบ้าน พระสงฆ์ทนไม่ได้จึงต้องออกมาช่วยชุมชนที่พระสงฆ์อยู่ เพื่อให้มี
ชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และจากแรงจูงใจทำให้ได้อาศัยแนวพุทธธรรมที่ตนได้ศึกษาจาก
พระไตรปิฎกและคัมภีร์ต่างๆ ทาง พระพุทธศาสนา ประกอบกับประสบการณ์ที่เกิดจากการปฏิบัติ
ธรรม จึงทำให้เริ่มขบวนการพัฒนาสังคมโดยมีหลักพุทธธรรม คือ ปัญญา และความเมตตากรุณา
เป็นแกนนำ มุ่งประโยชน์สุขทั้งโลกนี้ทั้งในอนาคตและประโยชน์สูงสุด กล่าวได้ว่า พระสงฆ์ซึ่งเป็น
ตัวแทนของพระพุทธศาสนา ก็กลายเป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชน เป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพ
เชื่อถือและการร่วมมือ โดยนัยนี้ พระสงฆ์ถือว่าเป็นหลักประกันความมั่นคงของประเทศชาติในฐานะ
เป็นที่ยึดเหนี่ยวของประชาชนให้มีความสามัคคีและให้รวมตัวกันเข้าเป็นหน่วยหนึ่งของสังคม

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กรณีการ์ โอมุเน ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสหบาลข้าว หมู่บ้านท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ” พบว่า พระสงฆ์เป็นสื่อบุคคลที่มีความสามารถทรงคุณค่าในการพัฒนาท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี เพราะประชาชนเห็นว่าพระสงฆ์น่าไว้วางใจ มีความสามารถในการติดต่อสื่อสารและความกระตือรือร้นในการพัฒนาท้องถิ่น และเสนอว่า น่าจะได้สนับสนุนให้พระสงฆ์มีบทบาทในการเป็นผู้นำทางความคิด เพื่อนำการพัฒนาชุมชน^{๑๓๘}

พินิจ ลาภธนานนท์ ได้ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่ดำเนินกิจกรรมสังคมพัฒนาในชุมชนต่างๆ ของภาคอีสานจากพระสงฆ์ใน ๓๘ วัด ๙ จังหวัด สรุปผลการศึกษาได้ว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนามี ๔ ลักษณะ คือ

- ๑) บทบาทผู้ส่งเสริมการพัฒนา คือ พระสงฆ์เป็นผู้จัดหาทรัพยากรและบริหารโครงการกิจกรรมด้วยตนเอง ประชาชนเป็นเพียงผู้เข้าร่วมกิจกรรมโดยไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเลือกโครงการซึ่งลักษณะนี้มีส่วนในการส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนน้อยมาก
- ๒) บทบาทผู้นำการพัฒนา โดยพระสงฆ์เป็นผู้คิดโครงการหรือติดต่อโครงการต่างๆ ให้เข้ามาดำเนินการประชาชนมีโอกาสเข้าร่วมปรึกษาหารือบ้างและพบว่าพระสงฆ์มีบทบาทลักษณะนี้มากที่สุด
- ๓) บทบาทผู้ประสานงาน โดยชักนำความร่วมมือและสนับสนุนจากหลายๆ ฝ่ายในการพัฒนาหมู่บ้าน รวมทั้งร่วมมือกับผู้นำชุมชนในการชักจูงประชาชนให้มีส่วนร่วมพัฒนาด้านตนเองมากขึ้น แต่มักพบว่าประชาชนยังคงคล้อยตามผู้นำชุมชนและพระสงฆ์เป็นส่วนใหญ่
- ๔) บทบาทเป็นพี่เลี้ยงสนับสนุนการพัฒนาโดยมีประชาชนเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาตนเองตั้งแต่การคิดโครงการ การดำเนินงานและการติดตามผลงาน ซึ่งลักษณะนี้พระสงฆ์มีบทบาทอยู่น้อยมาก^{๑๓๙}

มานิช ตันชนวนิชย์ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ” พบว่า พระสงฆ์มีอิทธิพลและบทบาทต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ เป็นเพราะวิถีชีวิตของคนไทยผูกพันกับศาสนาพุทธมาโดยตลอด ในส่วนรูปแบบการพัฒนานั้นชาวบ้านและผู้นำท้องถิ่นมีความคิดเห็นสอดคล้องกันว่า ควรทำเป็นรูปคณะกรรมการ

^{๑๓๘} กรณีการ์ โอมุเน, “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสหบาลข้าว หมู่บ้านท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์”, วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาการประชาสัมพันธ์, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖).

^{๑๓๙} พินิจ ลาภธนานนท์, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท”, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๒๖-๑๒๗.

โดยมีพระสงฆ์เป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำ ส่วนการพัฒนาที่ชาวบ้านต้องการคือ ด้านพัฒนาอาชีพ และศีลธรรมมากกว่าพัฒนาทางการศึกษาและสาธารณสุข^{๑๔๐}

สมชาย สุธาตรี ได้ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ไทยในการส่งเสริมการใช้สมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเองของชาวชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดอุบลราชธานี ” ได้พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เห็นด้วยว่า พระสงฆ์สามารถแนะนำการใช้สมุนไพรแก่ประชาชนได้เป็นอย่างดี เพราะพระสงฆ์อยู่ในฐานะที่เป็นเชื่อถือศรัทธาของประชาชนมาโดยตลอด บทบาทในการส่งเสริมการใช้สมุนไพร เช่น การแจกพันธุ์พืชสมุนไพรให้ชาวบ้านไปปลูก พระสงฆ์อาจเป็นผู้นำในการปลูกสวนสมุนไพร และควรมีการเผยแพร่ความรู้ทางสาธารณสุขและการใช้สมุนไพรแก่พระสงฆ์ เป็นต้น ในการใช้สมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเองของชาวชนบท เห็นควรใช้สถานที่ของวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนอยู่แล้วในรูปของสหกรณ์ฯ หรือคลังสมุนไพรประจำหมู่บ้าน อาจใช้วัดเป็นที่อบรมเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการใช้สมุนไพร การผลิตบุคลากรทางแพทย์แผนโบราณ^{๑๔๑}

พรประภา กิจโกศล ได้ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทและผลได้ต่อการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านโนนเมือง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา ” พบว่า พระสงฆ์ ดำเนินการพัฒนาประชาชนในชนบท โดยเป็นการพัฒนาจิตใจเป็นหลัก จัดตั้งโครงการรณรงค์ลดอบายมุขและโครงการส่งเสริมเพื่อพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของประชาชน ได้แก่ โครงการศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก โครงการสหกรณ์ร้านค้าและโครงการออมทรัพย์ ประชาชนให้ความร่วมมือในทุกโครงการ เนื่องจากเห็นว่าเป็นโครงการที่มีประโยชน์ต่อตนเองและหมู่บ้าน โดยพระสงฆ์เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการชักชวนให้ประชาชนเข้าร่วมโครงการ การปฏิบัติตามคำสอนทางพุทธศาสนาของประชาชนเปรียบเทียบระหว่างก่อนและหลังจากที่พระสงฆ์มีบทบาทในการพัฒนา พบว่า ประชาชนมีการปฏิบัติตนดีขึ้นด้านการปฏิบัติกิจทางศาสนา การลดอบายมุขและการพัฒนาจิตใจ โดยยอมรับพระสงฆ์มีบทบาทต่อการปฏิบัติในทางที่ดี^{๑๔๒}

ภัทรพร สิริกาญจน ได้ทำการศึกษาเรื่อง “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและบทบาทของพระคำเขียน สุวณฺโณ ในการพัฒนาชุมชน ” ได้กล่าวถึงหน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ ในแง่ของการพัฒนาที่พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติให้สอดคล้องเหมาะสมกัน ซึ่งตามพุทธบัญญัติหรือพระวินัย พระสงฆ์มีบทบาทและหน้าที่ในการปฏิบัติธรรม เผยแผ่พุทธธรรม และ

^{๑๔๐} มาโนช ตันชนวนิชย์, “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาสังคมชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ”, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๒๙), หน้า ๔๓.

^{๑๔๑} สมชาย สุธาตรี, “บทบาทของพระสงฆ์ไทยในการส่งเสริมการใช้สมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเองของชาวชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดอุบลราชธานี ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาศาสนาเปรียบเทียบ, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๐).

^{๑๔๒} พรประภา กิจโกศล, “บทบาทและผลได้ต่อการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านโนนเมือง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา ”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการส่งเสริมการเกษตร, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๔).

ช่วยเหลือรวบรวมทั่วไปให้พ้นทุกข์ ตามความเหมาะสมและความสามารถ ในปัจจุบัน สภาพสังคมมีความซับซ้อนและประชาชนมีปัญหาชีวิตมากขึ้น พระสงฆ์จึงมีบทบาทช่วยเหลือสังคมอย่างใกล้ชิดยิ่งกว่าแต่ก่อนและเป็นผู้แก้ปัญหาเกือบทุกเรื่องของชาวบ้าน เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหาความยากจน เป็นต้น ดังนั้น พระสงฆ์ย่อมจะมีบทบาทหน้าที่ในการช่วยเหลือสังคมและพัฒนาสังคมได้อย่างเหมาะสม และไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกับพระวินัย จนขาดความเป็นสมณะ หากรัฐและคณะสงฆ์เข้าใจบทบาทและเห็นความสำคัญของพระนักพัฒนาอย่างถ่องแท้ พระนักพัฒนาย่อมจะได้รับความสนับสนุนให้มีบทบาทช่วยเหลือสังคมอย่างกว้างขวางต่อไป^{๑๔๓}

เริงฤทธิ์ พลนามอินทร์ ได้ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาตามแนวพุทธศาสนาในจังหวัดอุดรธานี” พบว่า พระสงฆ์ในจังหวัดอุดรธานีมีบทบาทในการพัฒนาตามแนวพุทธศาสนาทั้ง ๓ ด้าน คือ ๑) การพัฒนาด้านวัตถุ พระสงฆ์ส่วนใหญ่มีบทบาทในการพัฒนาภายในบริเวณวัดเป็นหลัก เช่น การรวบรัดที่อำนาวยประโยชน์แก่พระสงฆ์และคฤหัสถ์จัดการศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรและบุคคลทุกวัยทุกระดับ การจัดปลูกป่าบริเวณวัดเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม ส่วนนอกวัดได้บริจาคเป็นเงินกองทุน การศึกษาหรือสมทบทุนอาหารกลางวันและสนับสนุนการก่อสร้างศาลาประชาคมในตำบลและหมู่บ้าน ๒) การพัฒนาด้านจิตใจ พระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้อบรมประชาชนในการสวดมนต์รักษาศีลและแสดงธรรมเทศนาในวันพระ รวมทั้งการแนะนำชักชวนให้ลดละเลิกอบายมุข ๓) การพัฒนาด้านสังคม พระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้ช่วยกระตุ้นจิตใจประชาชนให้ทำความดี ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม ร่วมประชุม และให้ข้อเสนอแนะการทำงานแก่คณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อสร้างสามัคคีและความสงบสุขในชุมชน^{๑๔๔}

พระมหาไพสิทธิ์ สัตยาวัธ ได้ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท กรณีพระเทพสิมาภรณ์” โดยมีจุดมุ่งหมายศึกษาบทบาทในฐานะที่เป็นเจ้าคณะจังหวัดนครราชสีมา ในการใช้บทบาทสถานภาพของตนผลักดันให้คณะสงฆ์ในจังหวัดเข้ามาสนับสนุนงานพัฒนาของหน่วยงานต่างๆ ตามแนวทางในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๓๕ (มาตรา ๑๕ ตรี) พบว่า รูปแบบการพัฒนาของพระเทพสิมาภรณ์ เน้นเป้าหมายที่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้สามารถพึ่งตนเองได้โดยใช้หลักการพัฒนาในรูปแบบของการให้การศึกษา เพื่อกระตุ้นให้คนได้รู้จักคิด รู้จักทำ และแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง วิธีการพัฒนาของท่านมุ่งเน้นให้สอดคล้องกับนโยบายของคณะสงฆ์และบ้านเมืองโดยไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ปัจจัยที่ส่งผลต่อบทบาทในงานพัฒนาของท่านประกอบด้วย ๑) การเข้ากับคน ได้แก่ ความมีมนุษยสัมพันธ์ และความสามารถในการ

^{๑๔๓} ภทรพร สิริกาญจน, “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ : แนวคิดและ บทบาทของพระคำเขียน สุวณโณ ในการพัฒนาชุมชน”, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕).

^{๑๔๔} เริงฤทธิ์ พลนามอินทร์, “บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดอุดรธานี”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๐).

ประสานงาน ๒) การเข้าทำงาน ได้แก่ ความมุ่งมั่นและเชื่อมั่นในตนเองสูง ๓) การเข้ากับแผน ได้แก่ ความฉลาดรอบรู้และรอบคอบในการประยุกต์งาน, จุดเด่นของงานพัฒนาอยู่กับการประยุกต์หลักพุทธธรรมและวัฒนธรรมการประสานงานองค์กรและการไม่มีผลประโยชน์ส่วนตน ขณะที่จุดด้วยของงานพัฒนาอยู่ที่บุคลากรผู้รับสนองงาน ขาดความรู้ความเข้าใจในแนวคิดและนโยบายที่จะนำมาปรับใช้รวมทั้งยังไม่มีการจัดตั้งองค์กรคณะสงฆ์ในการช่วยประสานงานพัฒนา^{๑๔๕}

พระมหาบุญเกิด มะพารมย์ ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนที่พูดภาษาเขมรถิ่นไทย กรณีศึกษา : หลวงพ่อเม้า อีสสุโร วัดป่าเลไลยก์และเครือข่าย จังหวัดบุรีรัมย์ ” ได้สรุปผลการศึกษาไว้ว่า การพัฒนาชุมชนชนบทของหลวงพ่อเม้า อีสสุโร นั้น ท่านได้นำเอาหลักพุทธธรรมและการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์บูรณาการให้เป็นองค์ความรู้ เป็นวัฒนธรรม เป็นบรรทัดฐานของชุมชนตามวิถีชีวิตของท้องถิ่น การพัฒนาและการบริหารชุมชนของท่านเท่านั้น ได้เน้นการศึกษาข้อมูลพื้นฐานของชุมชน เพื่อนำไปสู่ภาคปฏิบัติ วิธีการทำงานเน้นแบบมีส่วนร่วมของชาวบ้านโดยยึดหลักธรรมชาติของพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น ถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน จึงสามารถแก้ปัญหาและลดปัญหาต่างๆ ลงได้ ส่วนการปฏิบัติหน้าที่ของตนเองตามหลักพุทธธรรม คือการพัฒนาจิตวิญญาณชาวชุมชนที่อยู่ในความดูแลรับผิดชอบนั้น ท่านก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยสติปัญญา ความเสียสละ อดทน ตามศักยภาพของท่าน เพื่อนำชาวบ้านชุมชนและสังคมไปสู่สันติได้^{๑๔๖}

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปได้ดังนี้ คือ การมีส่วนร่วม พระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน มีบทบาทในการพัฒนาตามแนวพุทธศาสนาทั้ง ๓ ด้าน คือ ๑) การพัฒนาด้านวัตถุ พระสงฆ์ส่วนใหญ่มีบทบาทในการพัฒนาภายในบริเวณวัดเป็นหลัก เช่น ถาวรวัตถุที่อำนวยความสะดวกแก่พระสงฆ์และคฤหัสถ์จัดการ ศึกษาแก่พระภิกษุสามเณรและบุคคลทุกวัยทุกระดับการจัดปลูกป่าบริเวณวัดเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม ส่วนนอกวัดได้รับจากเป็นเงินกองทุน การศึกษาหรือสมทบทุนอาหารกลางวันและสนับสนุนการก่อสร้างศาลาประชาคมในตำบลและหมู่บ้าน ๒) การพัฒนาด้านจิตใจ พระสงฆ์ส่วนใหญ่ได้อบรมประชาชนในการสวดมนต์รักษาศีลและแสดงธรรมเทศนาในวันพระรวมทั้งการแนะนำชักชวนให้ลดละเลิกอบายมุข ๓) การพัฒนาด้านสังคม พระสงฆ์ ส่วนใหญ่ได้ช่วยกระตุ้นจิตใจประชาชนให้ทำความดี ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความบริสุทธิ์ ยุติธรรม ร่วมประชุม และ

^{๑๔๕} ไพลีธี สัตยาวัธ, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีพระเทพสิมาภรณ์กับการพัฒนาชนบทในจังหวัดนครราชสีมา ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒).

^{๑๔๖} บุญเกิด มะพารมย์, “บทบาทของพระสงฆ์กับการพัฒนาชุมชนที่พูดภาษาเขมรถิ่นไทย กรณีศึกษา : หลวงพ่อเม้า อีสสุโร วัดป่าเลไลยก์ และเครือข่ายจังหวัดบุรีรัมย์ ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนาชนบทศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔).

ให้ข้อเสนอแนะการทำงานแก่คณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อสร้างสามัคคีและความสงบสุขในชุมชน และตามพุทธบัญญัติหรือพระวินัย พระสงฆ์มีบทบาทและหน้าที่ในการปฏิบัติธรรม เผยแผ่พุทธธรรม และช่วยเหลือชาวบ้านทั่วไปให้พ้นทุกข์ ตามความเหมาะสมและความสามารถ

๒.๖ ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่วิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษามีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว โดยมีประชากรกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่าง คือ พระสงฆ์ที่อาศัยอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว ทั้ง ๔ ตำบลสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์อำเภอเมือง ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาสภาพพื้นที่ที่ทำการวิจัยทั้งจากการทบทวนเอกสารและข้อมูลด้านอื่นๆ สรุปได้ดังนี้

อำเภอเมืองสระแก้ว^{๑๔๗} เป็นอำเภอที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัด มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอต่างๆ ในจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ อำเภอครบุรี (จังหวัดนครราชสีมา)

ทิศใต้ ติดต่อกับ อำเภอเขาฉกรรจ์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ อำเภอวัฒนานคร

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อำเภอกบินทร์บุรีและอำเภอนาดี (จังหวัดปราจีนบุรี)

ชื่ออำเภอว่า "สระแก้ว" นั้นมีที่มาจากในท้องที่อำเภอมีสระน้ำโบราณอยู่ ๒ สระ ได้แก่ "สระแก้ว" และ "สระขวัญ" ซึ่งตามประวัติของจังหวัดสระแก้ว สระน้ำทั้งสองนี้ถือว่ามีความสำคัญมาตั้งแต่ในอดีต เนื่องจากได้นำน้ำจากสระไปใช้ในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา โดยถือว่าเป็นน้ำบริสุทธิ์ และศักดิ์สิทธิ์ สระน้ำทั้งสองสระนี้เรียกกันติดปากว่า สระแก้ว-สระขวัญ

สระแก้วในอดีต (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๒) มีฐานะเป็น กิ่งอำเภอสระแก้ว อยู่ภายใต้การปกครองของอำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดกบินทร์บุรี ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๘ จังหวัดกบินทร์บุรีถูกยุบรวมเข้ากับจังหวัดปราจีนบุรี กิ่งอำเภอสระแก้วจึงอยู่ภายใต้การปกครองของอำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ จึงได้มีพระราชกฤษฎีกายกฐานะเป็น อำเภอสระแก้ว และยกฐานะเป็น อำเภอเมืองสระแก้ว ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ตามลำดับ

การปกครองส่วนภูมิภาค อำเภอเมืองประกอบไปด้วย ๘ ตำบล ๑๒๒ หมู่บ้าน ได้แก่

๑) ตำบลสระแก้ว มี ๑๘	หมู่บ้าน
๒) ตำบลบ้านแก้ง มี ๑๕	หมู่บ้าน
๓) ตำบลศาลาลำดวน มี ๑๕	หมู่บ้าน
๔) ตำบลโคกปี่ฆ้อง มี ๑๘	หมู่บ้าน
๕) ตำบลท่าแยก มี ๑๔	หมู่บ้าน
๖) ตำบลท่าเกษม มี ๑๓	หมู่บ้าน
๗) ตำบลสระขวัญ มี ๒๐	หมู่บ้าน
๘) ตำบลหนองบอน มี ๑๒	หมู่บ้าน

^{๑๔๗} องค์การบริหารส่วนจังหวัดสระแก้ว , แผนพัฒนาองค์การบริหารส่วนจังหวัดสระแก้ว พ .ศ. ๒๕๕๗-๒๕๕๘, (อัดสำเนา).

การปกครองส่วนท้องถิ่น อำเภอเมืองประกอบด้วยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ๑๑ แห่ง ได้แก่

๑) เทศบาลเมืองสระแก้ว	ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของตำบล
สระแก้วและบางส่วนของตำบลท่าเกษม
๒) เทศบาลตำบลท่าเกษม	ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของตำบลท่าเกษม
๓) เทศบาลตำบลศาลาลำดวน	ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของตำบลศาลาลำดวน
๔) องค์การบริหารส่วนตำบลสระแก้ว	ครอบคลุมพื้นที่ตำบลสระแก้ว
(นอกเขตเทศบาลเมืองสระแก้ว)
๕) องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านแก้ง	ครอบคลุมพื้นที่ตำบลบ้านแก้ง
๖) องค์การบริหารส่วนตำบลศาลาลำดวน	ครอบคลุมพื้นที่ตำบลศาลาลำดวน
(นอกเขตเทศบาลตำบลศาลาลำดวน)
๗) องค์การบริหารส่วนตำบลโคกปี่ฆ้อง	ครอบคลุมพื้นที่ตำบลโคกปี่ฆ้อง
๘) องค์การบริหารส่วนตำบลท่าแยก	ครอบคลุมพื้นที่ตำบลท่าแยก
๙) องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเกษม	ครอบคลุมพื้นที่ตำบลท่าเกษม
(นอกเขตเทศบาลเมืองสระแก้ว
และเทศบาลตำบลท่าเกษม)
๑๐) องค์การบริหารส่วนตำบลสระขวัญ	ครอบคลุมพื้นที่ตำบลสระขวัญ
๑๑) องค์การบริหารส่วนตำบลหนองบอน	ครอบคลุมพื้นที่ตำบลหนองบอน

การปกครองคณะสงฆ์^{๑๔๘} คณะสงฆ์อำเภอเมือง แบ่งเขตการปกครองคณะสงฆ์ออกเป็น

๑๒ ตำบล รวม ๙๔ วัด แต่ในที่นี้ ผู้วิจัยศึกษาเฉพาะ ๔ ตำบลนี้เท่านั้น ได้แก่

๑) คณะสงฆ์ตำบลสระแก้ว เจ้าคณะตำบล ได้แก่ **พระครูถาวรธรรม** มีวัดในปกครอง
จำนวน ๗ วัด คือ

๑.๑) วัดสระแก้ว เจ้าอาวาส พระ	ราชธรรมภาณี
๑.๒) วัดหนองกะพ้อ เจ้าอาวาส พระ	รัตนสรวิคุณ
๑.๓) วัดราษฎร์นิมิต เจ้าอาวาส พระ	ครูถาวรธรรม
๑.๔) วัดคลองสมบัติ เจ้าอาวาส	พระอธิการธงชัย อิทธิญาโณ
๑.๕) วัดโคกนกขุนทอง เจ้าอาวาส พระ	ครูสุนทรปริยัติกิจ
๑.๖) วัดคลองหมี่ เจ้าอาวาส พระ	อธิการประเสริฐ ปุณณญาโณ
๑.๗) วัดสี่แยก เจ้าอาวาส พระ	ครูพิพัฒน์รัตนคุณ

๒) คณะสงฆ์ตำบลสระขวัญเขต ๒ เจ้าคณะตำบล คือ **พระครู สิทธิพัฒน์คุณ** มีวัดใน
ปกครองจำนวน ๕ วัด ได้แก่

๒.๑) วัดน้ำซับ เจ้าอาวาส พระ	ครูสิทธิพัฒน์คุณ
๒.๒) วัดใหม่ถาวร เจ้าอาวาส	พระครูสันติธรรมวิมล
๒.๓) วัดโคกสำราญ เจ้าอาวาส พระ	ครูโกวิทคุณสาร

^{๑๔๘} สำนักงานเจ้าคณะอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว , บัญชีรายชื่อพระภิกษุสามเณร ประจำปี ๒๕๕๘ , (อัดสำเนา).

๒.๔) วัดใหม่ไพรวัลย์ เจ้าอาวาส พระ ปลัดประสิทธิ์ ธีรจิตโต

๒.๕) วัดเนินผาสุก เจ้าอาวาส พระ สมุห์ภิรมย์ จนทโชโต

๓) คณะสงฆ์ตำบลศาลาลำดวน เขต ๑ เจ้าคณะตำบล คือ พระครูสุนทรปริยัติกิจ มีวัดในปกครองจำนวน ๘ วัด ได้แก่

๓.๑) วัดศาลาลำดวน เจ้าอาวาส พระ ครูสถิตสีลาภรณ์

๓.๒) วัดหนองไทร เจ้าอาวาส พระครูอาทรธีรธรรม

๓.๓) วัดหนองสีซอ เจ้าอาวาส พระ มหาดวง มหาลาโภ

๓.๔) วัดห้วยกระบอก เจ้าอาวาส พระ อธิการไสว สุวณโณ

๓.๕) วัดเขามะกา เจ้าอาวาส พระ อุทิศ อนุบาลโย

๓.๖) วัดสทรรณ เจ้าอาวาส พระ มหาบุญธรรม ตีสสรโน

๓.๗) วัดคุ่มนางาม เจ้าอาวาส พระ สาทิศ อนิโฆ

๓.๘) วัดลดาภิรมย์ เจ้าอาวาส พระ มหาวิรัตน์ รตโน

๔) คณะสงฆ์ตำบลท่าแยก เขต ๑ เจ้าคณะตำบล คือ พระครูสุทนต์กัลยาณธรรม มีวัดในปกครองจำนวน ๖ วัด ได้แก่

๔.๑) วัดเนินสะอาด เจ้าอาวาส พระ ครูสุทนต์กัลยาณธรรม

๔.๒) วัดโคกเจริญสุข เจ้าอาวาส พระครูบุญสุขวัฒน์

๔.๓) วัดกิโลสี่ เจ้าอาวาส พระ อธิการบุญมี สิริสุวณโณ

๔.๔) วัดกิโลสาม เจ้าอาวาส พระครูสมุห์ ประจวบ อปฺปจิตโต

๔.๕) วัดป่าระกำ เจ้าอาวาส พระ อธิการโสพล ฐานวุฒโฑ

๔.๖) วัดคลองศรีเมือง เจ้าอาวาส พระ อุบล ทีปธมโม

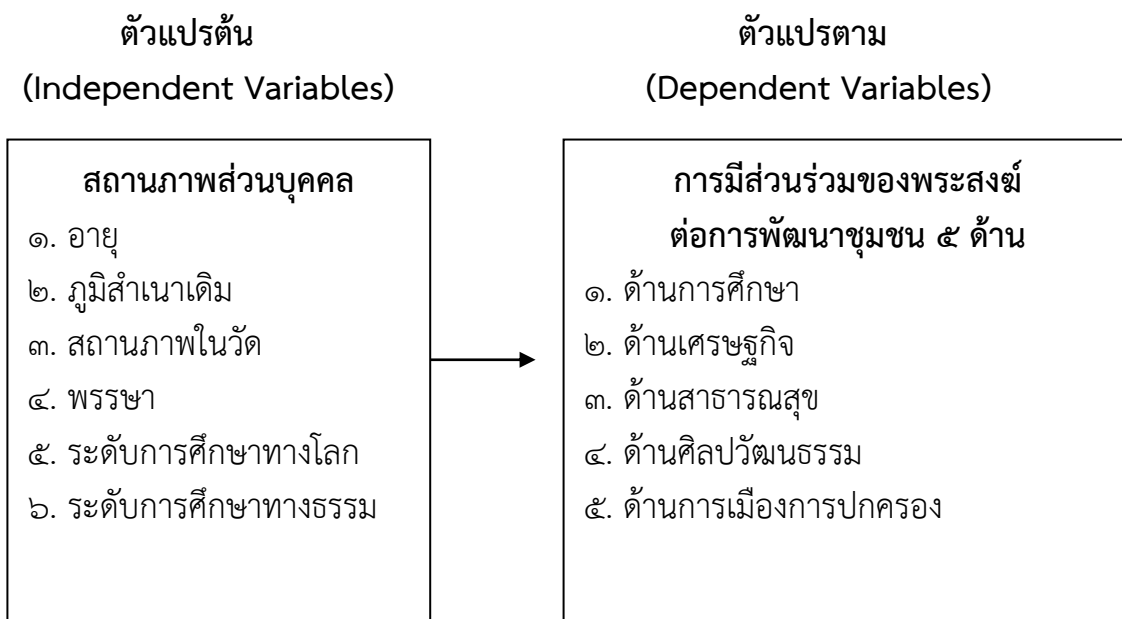
รวมจำนวนพระภิกษุสามเณร ดังในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๑ แสดงจำนวนพระภิกษุในแต่ละวัด

คณะสงฆ์ตำบล	จำนวนวัด	จำนวนพระภิกษุ/สามเณร (รูป)
๑. ตำบลสระแก้ว	๗	๑๐๔
๒. ตำบลสระขวัญเขต ๒	๕	๓๗
๓. ตำบลศาลาลำดวน เขต ๑	๘	๕๘
๔. ตำบลท่าแยก เขต ๑	๖	๕๔
รวมทั้งสิ้น	๒๖	๒๕๓

๒.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง "การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชุมชนในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว" ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) และศึกษาหลักการ แนวคิด ทฤษฎีจาก บทความ ตำรา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มากำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

แผนภาพที่ ๒.๕ กรอบแนวคิดการวิจัย